

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN FETVALARINA GÖRE
17. YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HİYERARŞİSİNDE
KUL, KÖLE VE CARIYELERİN STATÜLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAYBARA

İstanbul

Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN FETVALARINA GÖRE 17.
YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HİYERARŞİSİNDE KUL, KÖLE
VE CARIYELERİN STATÜLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAYBARA

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

İstanbul
Haziran-2024

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Üye Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetvalarına Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hiyerarşisinde Kul, Köle ve Cariyelerin Statüleri**” adlı çalışmanın sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Merve BAYBARA

ÖN SÖZ

Tezimin yazım aşamasında her daim yanımda olan, karşılaştığım zorluklar karşısında gösterdiği sabır ve anlayış için danışmanım Abdullah TOK'a derin bir şükran hissediyorum. Kendisine destekleri ve yol göstericiliği için içtenlikle teşekkür ederim.

Bu yolculukta yanımda olan ve desteğini esirgemeyen pek çok kıymetli insana minnettarım. Yazım sürecinde destekçim olan ve değerli katkılarıyla tezimin şekillenmesinde büyük rol oynayan Betül DEMİRAĞ YALÇINKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Her zaman yanımda olan ve maddi manevi destekleriyle beni cesaretlendirip ileriye taşıyan kıymetli annem Emine BAYBARA'ya ve merhum babam Adnan BAYBARA'ya olan sevgimi ve saygımı ifade etmekten gurur duyarım. Başta abim Mehmet Ali BAYBARA, kardeşlerim Nur Sefa BAYBARA ve İbrahim BAYBARA olmak üzere, ailemin her bir ferdine yanımda oldukları için minnettarım.

Tez yazım sürecinde, sosyal hayatımdan tamamen soyutlanmadan çalışmamı sürdürebilmem için anlayış gösteren ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür ederim. Onların varlığı, bu zorlu süreci daha katlanılır hale getirdi. Her birine sonsuz sevgilerimi iletiyorum.

ÖZET

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN FETVALARINA GÖRE 17. YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HİYERARŞİSİNDE KUL, KÖLE VE CARIYELERİN STATÜLERİ

Merve BAYBARA

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Haziran, 2024-161 Sayfa

17. yüzyıl fıkıh alimlerinden Çatalcalı Ali Efendi, üç Osmanlı Sultanı döneminde memuriyetler üstlenmiş ve 1632’den 1692 yılındaki vefatına dek süren 60 yıllık bir dönemde ifta makamında sayısız vakaya şahitlik etmiştir. Sultan 2. Süleyman, Sultan 4.Mehmed ve Sultan 2.Ahmed’in hükümdarlıkları süresince, kadılık ve şeyhülislamlık da dahil olmak üzere çeşitli meşihat görevlerinde bulunan Çatalcalı Ali Efendi hem ulema hem de avam tarafından farklı konularda başvurulan önemli bir şahsiyet haline gelmiştir. Çatalcalı Ali Efendi’nin “Fetâvâ-yı Âli” adlı eseri, görevlerinin etkisini ve fetvalarının muteberliğini yansıtan, döneminin ve sonrasının meşihat kadroları arasında temel bir referans kaynağı olarak değerlendirilen bir fıkıh kitabıdır. Bu çalışma, özellikle saray erkanının hizmetlerinde kullanılan kul ve kölelerin dışında, avam arasındaki yansımaları, toplum içindeki yerleşimi, hangi hizmetler için kimlerin kullanıldığı, bu hiyerarşik düzenin nasıl sağlandığı ve şer’i sınırlar çerçevesindeki kanunların bu konudaki yerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. 17. yüzyıl Osmanlı sosyal yapısında sınıfsal düzen hakkında bilgiler sunacak olan bu çalışma, Fetâvâ-yı Âli Efendi’deki fetvalardan yararlanarak bu hiyerarşinin toplum üzerindeki yansımalarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cariye, Kul, Köle, Çatalcalı Ali Efendi, Fetva.

ABSTRACT

THE STATUS OF SLAVES AND CONCUBINES IN THE 17TH CENTURY OTTOMAN SOCIAL HIERARCHY ACCORDING TO THE FATWAS OF ÇATALCALI ALI EFENDI

Merve BAYBARA

Master's Thesis, History and Civilisation Studies

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr. Abdullah TOK

June, 2024- 161 Pages

Çatalcalı Ali Efendi, one of the 17th centuries fiqh scholars, held civil servant positions during the reign of three Ottoman Sultans and witnessed numerous cases in the ifta office during a 60-year period from 1632 until his death in 1692. During the reigns of Sultan Suleiman II, Sultan Mehmed IV and Sultan Ahmed II, Çatalcalı Ali Efendi, who held various sheikhat positions, including judgeship and sheikhulislam, became an important figure consulted by both ulema and common people on different issues. Çatalcalı Ali Efendi's work called "Fetâvâ-yı Âli" is a fiqh book that reflects the impact of his duties and the validity of his fatwas and is considered as a basic reference source among the sheikh cadres of his period and afterwards. This study aims to examine in detail, in addition to the servants and slaves used in the services of the palace officials, their reflections among the common people, their settlement in the society, who was used for which services, how this hierarchical order was achieved, and the place of the laws within the framework of religious boundaries in this regard. This study, which will provide information about the class order in the 17th century Ottoman social structure, aims to reveal the reflections of this hierarchy on society by making use of the fatwas in Fetâvâ-yı Âli Efendi.

Keywords: Female Slave, Servant, Slave, Çatalcalı Ali Efendi, Fatwa.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1

İKİNCİ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN FETVALARINDA OSMANLI TOPLUM HİYERARŞİSİNİN YANSIMALARI: KUL, KÖLE VE CARİYELERİN STATÜLERİ.....	9
---	----------

2.1. İslamî Kaynaklara Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Sınırları ve Kapsamı.....9

2.2. İslamî Kaynaklardaki Fetvalarda Bu Kavramların Tarihsel Süreci. **.Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

2.3. 17.yy. Osmanlı Nüfusunda Bulunan Kul, Köle ve Cariyelerin Durumu..... 12

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ.....	37
----------------------------------	-----------

3.1. Çatalcalı Ali Efendi Biyografisi	37
3.2. Çatalcalı Ali Efendi'nin Ailesi ve İlim Tahsili.....	37
3.3. Çatalcalı Ali Efendi'nin Tayin Edildiği Görevler	38
3.4. Çatalcalı Ali Efendi'nin Meşihati ve Vefatı	39
3.5. Çatalcalı Ali Efendi Fetvaları ve Kaynakları	41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ FETAVASINDA KUL, KÖLE VE CARİYELERİN BAHİSLERİ..... 45

4.1.Fetava-i Ali Efendi Kitabı'ı-İtk'da Bahsi Geçen Meseleler	45
4.1.1. Kul, Köle ve Cariyelerin Azadı	46
4.1.2. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Evlendirilmesi.....	62
4.1.3. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerle Evlilik Dışı İlişki	93
4.1.4. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Hizmet Süreleri	105

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI FIKİH KAYNAKLARINA GÖRE ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN 'KİTABU-L İTK' DA VERDİĞİ FETVALARIN MUKAYESESİ..... 113

5.1. Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi (15. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi	114
5.2. Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi (18. Yy) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yy.) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi	115
5.3. Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi (19. Yy.) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yy.) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi	116

5.4. Arabzade Mehmet Arif Efendi (19.yy.) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yy)
Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi 118

SONUÇ 125

EKLER. 135

Ek 1. Sıraköylü Hacı Oğlu Mehmed'in Zevcesi olan Kadının Kızı Emine'yi
Aliyye Hanım'ın Hizmeti İçin Cariye Olarak Sattığını Gösteren Belge..... 135

Ek 2. Tekirdağlı Cariye Müferrah'ın Arzuhali 136

Ek 3. Şuray-ı Devlet'in Maliye Bakanlığına Gönderdiği Ferağ Harcı Bedelleri
Hakkındaki Belge 137

Ek 4. Şeyhülislam Hulusi Efendi'nin Cariye Bahsinde Verdiği Bir Fetvası 138

Ek 5. Gulam Edhem'in Sahibinin Ölümünden Sonra Pazarlarda Zorla Satışa
Çıkarıldığından Şikâyet Ettiği Arzuhali 139

Ek 6. İdâre-i Mahsûsâ Vapurlarıyla Zenci vs. başka Irkların Esir Olarak
Ticâretinin Engellenmesi Hakkında İngiltere Sefâretine Gönderilen Takrir..... 140

Ek 7. Cariye Şerife Hadice'nin Esir Hanında Ehl-i Hibre Olarak Görevli Olan
Kadının Ölümünün Ardından Yerine Seçilecek Kadın Hakkında Arzuhali Üzerine
Hatt-ı Hümayûn. 141

Ek 8. Fetâvâ-yı Âli Nüshasında Kitabu'l-Abk Bahsinin Başlangıç Sayfası..... 142

Ek 9. Fetâvâ-yı Âli Efendi Nüshasında Mesâil-i Şetta Bahsine Örnek Sayfa.... 143

Ek 10. Fetâvâ-yı Âli Efendi Nüshasında Bâbu'l-İhtilâf Bahsine Örnek Sayfa. . 144

Ek 12. Fetâvâ-yı Âli Nüshasında Kitâbu'l-İtk Bahsine Örnek Bir Sayfa..... 146

Ek 13. İstanbul Esir Pazarına Ehl-i Hibre Olarak Atanması İçin Cariye Rafia'nın
Yazdığı Arzuhali Üzerine Hatt-ı Hümayûn. 147

Ek 14. İstanbul Esir Pazarında Ehl-i Hibre Olarak Vazife Yapan Hanife Hatunun
Vefatıyla Yerine Başkasının Atanması İçin Mahkeme'ye Gönderilen Tezkere... 148

ÖZGEÇMİŞ 149

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 5.1: Fetâvâ-yı Âlî’de Bulunan Konuların Tasnifi.	123
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Cariye Pazarı.....	12
Şekil 2.2: İstanbul’da Esir Pazarı	16
Şekil 2.3: Cariye ve Sahibi.....	16
Şekil 2.4: Arkadyus Meydanı olarak da bilinen Avrat Pazarı Meydanı	18
Şekil 2.5: Arkadyus Meydanına İsmi veren Arkadyus Sütunu.....	19
Şekil 2.6: Avrat Pazarında Yer Alan Han Şeklinde Odalar ve Hamamlar.....	19
Şekil 2.7: Azınlık Aile ve Zenci Halayık.	28
Şekil 2.8: Cariyelere kinâye olarak Oryantalist Osmanlı Oyuncak Bebekleri.....	29
Şekil 2.9: <i>Cariye Mevsim Hanım</i> ’ın mezar taşı	30
Şekil 2.10: Cariye Safinur Hanım’ın mezar taşı	30
Şekil 2.11: Cariye Nekadin Hanım’ın mezar taşı.....	31
Şekil 2.12: Mutaka Fatma Gubse Hanım’ın mezar taşı	33
Şekil 2.13: Mutaka Zerrin Hanım’ın mezar taşı.....	33
Şekil 2.14: Mutaka Lalter Hanım’ın mezar taşı	34
Şekil 3.15: Çatalcalı Ali Efendi’nin kendi hattıyla kaleme aldığı bir fetvaya örnek..	41
Şekil 3.16: Çatalcalı Ali Fetavâ’sının muteber gösterildiğine işaret eden belge	44
Şekil 4.17:İsmi belirlenemeyen bir sanatçı tarafından çizilmiş “Cariye Tablosu”. ...	92
Şekil 4.18: Çocuk Cariye ve Sahibi	93

KISALTMALAR LİSTESİ

C.C.	: Celle Celâluhu
Sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
A.} M.	: Sadâret Müteferrik Evrâkı
A.} MKT. DV.	: Sadâret Deavi Evrâkı
A.} MKT. NZD.	: Sadâret Nezâret ve Deâvi Evrâkı
A.} MKT. UM.	: Sadâret Umûm Vilâyet Evrâkı
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
BEO.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası Evrâkı
BOA.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
C. ADL.	: Cevdet Tasnîfi Adliyye Evrâkı
Çev.	: Çeviren
DH. MKT.	:Dâhilîyye Mektûbî Kalemi Evrâkı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HAT.	: (Hatt-1 Hümâyûn Evrâkı)
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MŞH. FTV.	:Meşihât Fetvâlar Evrâkı
Ö.	: Ölüm Tarihi (Hicri/Miladi)
S.	: Dergi Sayısı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

Üni. : Üniversite
İBB. : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Yy. : Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu tezin konusu; Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarına göre 17.yy. Osmanlı Toplum Hiyerarşisinde kul-köle ve cariye kavramlarının dönemsel olarak değerlendirilmesidir. Zira 17. yy. fıkıh alimlerinden olan Çatalcalı Ali Efendi'nin memuriyet yılları 3 Sultanın devri arasında şümullenmiştir. Nitekim Çatalcalı Ali Efendi'nin şer'i yetkileri ve ifta makamındaki seyri 1632'de başlayıp 1692'de vefatına kadar 60 yıl boyunca sayısız vakalara şahid oluşuyla birlikte devam etmiştir. Bununla birlikte Sultan 2. Süleyman, Sultan 4. Mehmed ve Sultan 2. Ahmed zamanlarında kadılık ve şeyhülislamlık da dahil olmak üzere meşihâtın farklı kadrolarında vazifesini yürütmüştür. Bu sebeple Çatalcalı Ali Efendi'yi yukarıda zikredilen üç Sultan döneminde hem ulemânın hem de avâmın çeşili konularda başvurduğu bir şahsiyet olarak görmek mümkündür. Bundan mütevellid Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âli adıyla toparlanan fıkıh kitabında vazifelerinin nüfûziyetine ve fetvalarının muteberliğine dair izler görmek mümkündür. Öyle ki bu eseri kendisinin döneminden sonra dahi meşihat kadroları arasında en sık kullanılan ve temel olarak başvurulan bir fıkıh kitabı olarak işar ve ibraz edilmiştir. Bu minvâlde tezimizin konusunun ana kaynağını ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Fatih 2388 numarasıyla kayıtlı olan Fetâvâ-yı Âli yazma eseri teşkil etmektedir. Bu sûrette yazma eser üzerinde mütevakıf Arabî İbrahim Efendi mührüyle ve Lazkiye Kadısı Mustafa bin Mahmud Efendinin istinsah mührü bulunan Fetâvâ-yı Âli nüshası içerisindeki fetvalar değerlendirilecektir. Nitekim tezimizde bahsi geçen Fatih 2388 numaralı Fetâvâ-yı Âli nüshasının tercümesi tarafımızca yapılacak olup bunun yansıra Esra Kılavuz Eser tarafından latinize edilip ve hazırlanıp Fetâvâ-yı Âli Efendi adıyla İSAR Yayınlarından neşredilen ve Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının küllisine havi olan eser içerisindeki fetvalar da ana kaynağımız olarak değerlendirilecektir. Bilhassa çalışma konumuz olan 17.yy. Osmanlı toplum hiyerarşisinde kul, köle ve cariye statüleri üzerinden bu eser içerisinde Kitabü'l-İtk bahsinde latinizesi verilen 88 adet soru ve cevabına tezimizde yer verilecek olup, konu hakkındaki nihai değerlendirmeler bu sorularla ve tarafımızca çevirdiğimiz nüshadaki sorularla birlikte ele alınacaktır. Bununla birlikte çalışmamızda Osmanlı nüfusundaki kul, köle ve cariye nüfuzu hakkında devlet arşivlerinden elde ettiğimiz çeşitli arşiv belgelerine de yer verilecektir.

Böylelikle konumuz arşiv kaynaklarından ele edeceğimiz tafsilatlı malumatlarla delillendirilecektir. Bu surette çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi yapılacaktır. Elde edilen bulgularla bir tümevarım sağlanmış olup kul, köle ve cariye kavramları özelinde 17.yy'da Osmanlı toplumsal hiyerarşisi hakkında bir betimsel analiz yapılacaktır.

Gerek Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren nüfus arttırma politikaları ve gerekse savaşıardan elde edilen esir-köle nüfusunun artması sebebiyle 16.yy. ve 17.yy. itibariyle Osmanlı nüfusunda gözlenen artışla birlikte kulluk sisteminin geliştirilmesi toplumsal hiyerarşide kul, köle ve cariye adlarıyla anılan grubun kapsamlarını birbirinden farklılaşmış durumdaydı. Özellikle saray içerisindeki kul, köle ve cariye vasfıyla kadınlar özelinde bu kavramlar çeşitlenmekte olup başlıca, “Gedikli Cariye”, “Kadın”, “1. Kadın”, “Usta”, “Gözde”, “Hasodalık”, “İkbal”, “Başıkbal”, “Haseki”, “Haseki Sultan” olarak adlandırılmaktaydı. Bununla birlikte kulluk sisteminden devşirme usûlüyle saray için yetiştirilen erkek kul, köle kökenli iç oğlanları, gulam, gılman olarak da anılmaktaydı. Bu surette Saray içerisinde geliştirilen bu düzenin 17.yy. toplumun nüfusunu nasıl etkilediği, avam arasında nasıl yansıma bulduğu ortaya konulacaktır.

Bu çalışmanın amacı bilhassa saray erkanının hizmetleri için yetiştirilen kadın/erkek kul, kölelerin haricinde avam arasında bu kavramların yansımalarının nasıl olduğunu ve bu kavramların toplum içerisinde nasıl yer edindiğini ve hangi hizmetler için kimlerin kullanıldığını ve bu hiyerarşide nizâmın nasıl sağlandığını ve kanunların bu konuda şer’i sınırlarının ne olduklarını fetvalar üzerinden ortaya çıkarmaktır. Bu maksatla bu hiyerarşinin yansıması olarak 17.yy. Osmanlı sosyal yapısında sınıfsal düzen hakkında malumatlar aranacaktır. Bu maksat doğrultusunda Fetâvâ-yı Âli Efendi’deki fetvalardan faydalanılacaktır.

Araştırmanın evrenini 17. yüzyıl Osmanlı-Toplum nüfusundaki değişimler ve hiyerarşisi oluşturmaktadır. Bu minvâlde toplumsal hiyerarşinin fetvalar üzerindeki yansımaları 17.yy. Osmanlı toplum hiyerarşisinde kul, köle ve cariyeler özelinde sınırlandırılmıştır. Örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi ile Fetâvâ-yı Âli efendi nüshası içerisinde Kitabu’l İtk konusu ve bu seçilmiş konu altındaki fetvalar örneğinde evren açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamıza özgün değer katan husus; çalışma konumuzun 17.yüzyıl da fetvalar ışığında Osmanlı-Toplum hiyerarşisinde kul, köle ve cariyelerin durumu hakkında literatürdeki açığı doldurmaya yönelik olmasıdır. Bu hususta Fetâvâ-yı Âli Efendi özelinde yaptığımız araştırmalarda böyle bir çalışmaya denk gelinmemiştir. Bu sebeple sosyal tarih açısından da çalışmamız özgün ve önemli bir değere sahiptir.

Tezimizde bilimsel araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi ile Süleymaniye Yazma Eserler veri tabanı ve Devlet Arşivleri mahiyetinde araştırmamız derinleştirilecektir. Elde edilen bulgular üzerinden tümevarım sağlanacaktır. Tümevarım ilkesi ile elde edilen bulguların betimsel analizi yapılacaktır.

Araştırmamızda elde ettiğimiz değerlendirmeler nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi modeliyle elde edilmiştir. Dokümanlar ilk önce İslâmî kaynaklar nezdinde kul, köle ve cariyeler kavramlarının sınırları-kapsamları-farkları ve tarihçesi üzerinden açıklanacaktır. Bununla birlikte diğer bölümlerde Fetâvâ-yı Âli Efendi nüshasının Kitabı'l-İtk bölümündeki fetvalar, elde edilen İslâmî değerlendirmelerle mukâyesede edilerek yer verilecektir. Birincil kaynak olarak tezimizin konusunun ana kaynağını Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Fatih 2388 numarasıyla kayıtlı olan Fetâvâ-yı Âli yazma eseri teşkil etmektedir. Bu yazma eser üzerinden mütevakkıf Arabî İbrahim Efendi mührüyle ve Lazkiye Kadısı Mustafa bin Mahmud Efendinin istinsah mührü bulunan Fetâvâ-yı Âli nüshası içerisindeki fetvalar değerlendirilecektir. Nitekim tezimizde bahsi geçen Fatih 2388 numaralı Fetâvâ-yı Âli nüshasının tercümesi tarafımızca yapılacak olup bunun yansısı Esra Kılavuz Eser tarafından latinize edilip ve hazırlanıp Fetâvâ-yı Âli Efendi adıyla İSAR Yayınlarından neşredilen ve Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının küllisine havi olan eser içerisindeki fetvalarda ana kaynağımız olarak değerlendirilecektir. Bu çalışma da aynı zamanda Esra Kılavuz Eser'in YÖKTEZ' de 2020 yayınlanmış "17. yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı ışığında fıkıh düşüncesi" doktora tezi de çalışmamızın ana kaynaklarını destekleyici olacaktır.

İkincil Kaynaklar ansiklopedi maddeleri ve konuyla ilgili yayınlanmış makaleler olacaktır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "Çatalcalı Ali Efendi", "Köle", maddelerinden edindiğimiz bilgiler ve YÖKTEZ'de yayınlanmış "Osmanlı'da Kölelik" , " Ortaçağ Türk Toplumlarında Kölelik ve Köle Ticareti", "Felsefenin Gözüyle Kur'an'da Kölelik ve Cariyelik", " Erken Dönem İslam Tarihinde

Kölelik ve Cârîyelik”, “ Osmanlı Erken Döneminde Kölelik”, “Kur’an’da kölelik konusu” olan Doktora ve Yüksek Lisans tezlerinin Kaynakça kısmında bunların bibliyografik künyeleri belirtilecektir.

Bu tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, çalışmanın amacı ve önemi, birinci bölüm olan giriş bölümünde ele alınacaktır. Bu kısımda, konuyla ilgili önceki çalışmalar gözden geçirilerek, tez konusunun özgünlüğü vurgulanacaktır. Ayrıca, tez konusunun alt başlıkları belirtilip, ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca şu sorulara cevaplar aranacaktır: 1. İslamî kaynaklara göre “kul, köle ve cariye” kavramlarının sınırları nelerdir ve tanımı hangi kapsamı içermektedir? 2. İslamî kaynaklara göre “kul, köle ve cariye” kavramlarının farkları nelerdir? 3. İslamî kaynaklarda ve fetvalarda bu kavramların yer aldığı tarihsel süreç nasıl başlamıştır? 4. 17. yüzyılda Osmanlı nüfusunda bulunan kul, köle ve cariyelerin durumu nedir?

İkinci bölümde, Çatalcalı Ali Efendi fetvalarında Osmanlı toplum hiyerarşisinin yansımaları, kul, köle ve cariye statüleri bağlamında analiz edilecektir. Bu bölümde İslamî kaynaklara göre kul, köle ve cariye kavramlarının sınırları ve kapsamı incelenecektir. Ayrıca, İslamî kaynaklarda fetvalarda bu kavramların yer aldığı tarihsel süreç ve 17. yüzyıl Osmanlı nüfusunda bulunan kul, köle ve cariyelerin durumu ele alınacaktır. Bu bölümde alt başlıklar şöyle sıralanacaktır: İslamî kaynaklara göre kul, köle ve cariye kavramlarının sınırları ve kapsamı, İslamî kaynaklarda fetvalarda bu kavramların yer aldığı tarihsel süreç ve 17. yüzyıl Osmanlı nüfusunda bulunan kul, köle ve cariyelerin durumu.

Üçüncü bölümde ise Çatalcalı Ali Efendi'nin biyografisi ele alınacaktır. Bu bölümde Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı, ailesi, ilim tahsili, tayin edildiği görevler, meşihatı ve vefatı incelenecektir. Ayrıca, Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları ve kaynakları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde, Çatalcalı Ali Efendi fetvalarında kul, köle ve cariye bahisleri incelenecektir. Fetâvâ-yı Âli Efendi Kitabı'l-İtk' da bahsi geçen meseleler detaylı bir şekilde ele alınacak ve kul, köle ve cariyelerin azadı, evlilik dışı ilişkiler ve hizmet süreleri konularında incelenecektir. Bu bölümde alt başlıklar olarak Fetâvâ-yı Âli Kitabı'l-İtk' da bahsi geçen meseleler, kul, köle ve cariyelerin azadı, suallere göre kul,

köle ve cariyelerle evlilik dışı ilişkide bulunma ve suallere göre kul, köle ve cariyelerin hizmet süreleri ele alınacaktır.

Beşinci bölümde, Osmanlı fıkıh kaynaklarına göre Çatalcalı Ali Efendi'nin Kitabı'l-İtk bahsinde verdiği fetvaların mukayesesi yapılacaktır. 15. yüzyıl, 17. yüzyıl, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl şeyhülislam fetvaları ile karşılaştırılacaktır. Bu bölümde alt başlıklar olarak Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi (15. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) kul, köle ve cariye bahsinde verdiği fetvaların mukayesesi, Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi (18. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) kul, köle ve cariye bahsinde verdiği fetvaların mukayesesi, Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi (19. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) kul, köle ve cariye bahsinde verdiği fetvaların mukayesesi ve Şeyhülislâm Arabzade Mehmet Arif Efendi (19. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) kul, köle ve cariye bahsinde verdiği fetvaların mukayesesi ele alınacaktır.

Bu çalışma, sonuç kısmıyla sona erecek ve çalışmanın sonuna orijinal metinden örnek sayfalar eklenecektir.

17. yüzyıl fıkıh alimlerinden olan Çatalcalı Ali Efendi'nin memuriyet yılları üç sultanın devri arasında ilerlemiştir. Nitekim Çatalcalı Ali Efendi'nin şer'i yetkileri ve fetva verme makamındaki seyri 1632'de başlayıp 1692'de vefatına kadar 60 yıl boyunca sayısız vakalara şahit oluşuyla birlikte devam etmiştir. Bununla birlikte Sultan 2. Süleyman, Sultan 4. Mehmed ve Sultan 2. Ahmed zamanlarında kadılık ve şeyhülislamlık da dahil olmak üzere meşihâtın farklı kadrolarında vazifesini yürütmüştür. Bu sebeple Çatalcalı Ali Efendi'yi yukarıda zikredilen üç Sultan döneminde hem ulemânın hem de halkın çeşitli konularda başvurduğu bir şahsiyet olarak görmek mümkündür. Buradan hareketle Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarını topladığı kitabında da vazifelerinin nüfûziyetine ve fetvalarının muteberliğine dair izler görmek mümkündür. Öyleki bu eseri kendisinin döneminden sonra dahi meşihat kadroları arasında en sık kullanılan ve temel olarak başvurulan bir fıkıh kitabı kabul edilmiştir. Bu doğrultuda tezimizin konusunun ana kaynağını ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Fatih 2388 numarasıyla kayıtlı olan Fetâvâ-yı Âli yazma eseri teşkil etmektedir. İncelediğimiz bu yazma eser üzerinde mütevakkıf Arabî İbrahim Efendi mührüne ve Lazkiye Kadısı Mustafa bin Mahmud Efendi'nin istinsah mührüne sahiptir. Bu nüsha içerisindeki fetvalar tez çalışmasında değerlendirilecektir. Ancak bu nüshaya ulaşma aşamasında bir tasnif karışıklığı ile karşı karşıya kalınmıştır.

Zira Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde veri tabanına kayıtlı bulunan ve Zenbilli Ali Efendi tasnif adıyla toplanan 11 tane fetva kitabı nüshaları tarafımızca incelenmiş olup, içlerinden bir tanesinin tezimizin ana kaynağı olan Çatalcalı Ali Efendi'nin nüshası olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Zenbilli Ali Efendi tasnifi içerisindeki fetva nüshalarından üç eserin de Şeyhülislam Ebussuud'a ait olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu tasnif içerisinde olan bu fetva nüshalarının tetkiki esnasında Zenbilli Ali Efendi'nin sıfat ve zatının zikredildiğine yahud imzasının olduğu herhangi bir nüshaya rastlanılmamıştır. Bu tetkiki yaparken Zenbilli Ali Efendi'nin kullanmış olduğu Cemâli lafzı ve imzası diğer nüshalardaki imzalar, vakıf mühürleri ve fetva içerikleri de gözetilerek kıyas edilmiş olup böyle bir ibâreye denk gelinmemiştir.

Bu tasnif karışıklığından dolayı akademik çalışmalarda yanlışlıklara sebebiyet vermesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Öyle ki Zenbilli Ali Efendi ile Çatalcalı Ali Efendi'nin görev müddetleri mukayese edilmeksizin incelendiğinde, tarih metodolojisinde bir hata olan anakronozime sebebiyet vereceğine hiç şüphe yoktur. Sonuç olarak yaptığımız tetkikler neticesinde Süleymaniye Yazma Eserler veri tabanındaki Zenbilli Ali Efendi tasnifi içerisinde kullanılacak olan fetva nüshalarının öncelikle kaynaklarının tashih edilmesinin gerekliliği ve ehemmiyeti ortaya çıkmıştır. Nitekim tezimizde yukarıda bahsi geçen Fatih 2388 numaralı Fetâvâ-yı Âli nüshasının tercümesi tarafımızca yapılacak olup bunun yanı sıra Esra Kılavuz Eser tarafından latinize edilip ve hazırlanıp Fetâvâ-yı Âli Efendi adıyla İSAR Yayınları'ndan neşredilen ve Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının tamamını içeren bu eser içerisindeki fetvalar da ana kaynağımız olarak değerlendirilecektir. Özellikle çalışma konumuz olan 17.yüzyıl Osmanlı toplum hiyerarşisinde kul, köle ve cariye kavramları üzerinden bu eser içerisinde Kitabü'l-Itk bahsinde latinizesi verilen 88 adet soru ve cevabına tezimizde yer verilecek olup, konu hakkındaki nihai değerlendirmeler bu sorularla ve tarafımızca çevirdiğimiz nüshadaki sorularla birlikte ele alınacaktır. Bununla birlikte çalışmamızda Osmanlı nüfusundaki kul, köle ve cariye nüfuzu hakkında devlet arşivlerinden elde ettiğimiz çeşitli arşiv belgelerine de yer verilecektir. Böylelikle konumuz arşiv kaynaklarından ele edeceğimiz tafsilatlı bilgilerle de desteklenecektir. Bu şekliyle çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi yapılacaktır. Elde edilen bulgularla bir tümevarım sağlanmış olup kul, köle ve cariye kavramları özelinde 17.yüzyılda Osmanlı toplumsal hiyerarşisi hakkında bir betimsel analiz yapılacaktır.

Yapılan literatür taramasında, Çatalcalı Ali Efendi ile ilgili birkaç önemli çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlar arasında, “*Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarında nikah (evlenme akdi)*” başlıklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tez, şeyhülislamlık bilgisi ve Çatalcalı Ali Efendi’nin biyografisini içerirken, özellikle Çatalcalı Ali Efendi’nin nikah ile ilgili fetvalarına odaklanmaktadır.

Bu alanda oldukça faydaladığımız bir diğer kaynak ise Dr. Fırat Yaşa’nın “*Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislam Fetvaları*” adlı makalesidir. Bu makale içerisinde gerek Çatalcalı Ali Efendi gerek diğer şeyhülislam olsun fetvalar efendiköle sualleri üzerinden tasnif edilmiş olup, bizim çalışmamıza da yakın bir yaklaşım içermektedir. Bu haliyle çalışmamızın ikinci bölümüne örneklik etmiş olup bu manada konuyu genişletmemize vesile olmuştur ancak bizim çalışmamızın özelinde cariyelerin statüleri olduğundan bu makale örnekleri ile konumuz sınırlı kalmamıştır.

Bir diğer dikkate değer çalışma, “*17. yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin (1631-1692) Fetâvâ’sı ışığında fıkıh düşüncesi*” başlıklı doktora tezidir. Bu çalışma, Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarını kapsamlı bir şekilde bir araya getirerek tek bir kaynakta toplamayı amaçlamış ve fetvaların Osmanlı Türkçesinden latinize edilmiş haliyle tezi zenginleştirmiştir.

Bununla birlikte cariyeliğin tarihsel süreci hakkında malumatlar edindiğimiz bir eser olan “*Aşk ile Çalışan Yorulmaz-II (Ali Akyıldız Armağanı)*” kitabıdır. Prof.Dr.Ali Akyıldız’ın bu eser içerisinde yer verdiği cariyeye-köle tarihi hakkındaki bilgiler çalışmamızın birinci bölümü için oldukça faydalı olmuştur.

Ayrıca İngilizce bir çalışma olan “*Through the fetvas of Çatalcalı Ali Efendi the relations between women, children and men in the seventeenth century*”, 17. yüzyılda Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvaları aracılığıyla kadınlar, çocuklar ve erkekler arasındaki ilişkileri incelemektedir.

Osmanlı Devleti’nde kölelikle ilgili yapılan bir başka çalışma, “*Şer’iye sicillerine göre sosyal ve ekonomik hayatta köleler (17. ve 18. Yüzyıl)*” dir. Bu çalışma, genel olarak kölelik kavramını ve özellikle Konya, Isparta, Karaman, Gaziantep, Trabzon illeri ile Bor kazasındaki kölelerin durumunu ele almaktadır.

“*Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)*” başlıklı doktora tezi ise İslamiyet’in ilk yıllarından başlayarak Emevi döneminin sonuna kadar kölelerin ve cariyelerin sosyo-kültürel,

ekonomik ve idari hayattaki rollerini ve konumlarını tarihsel bir perspektifle ele alan bir çalışmadır.

“17. ve 18. Yüzyıllar Arası Osmanlı Devleti’nde Kadın ve Aile” adlı yüksek lisans tezinde ise genel olarak Osmanlı toplumundaki kadın algısının günümüzdeki kadın algısıyla olan farklılıkları ve benzerlikleri analiz edilmiştir.

Bu çalışmalarda, başvuru kaynakların Osmanlı Devleti’nde kölelikle ilgili genel bilgiler sunduğu anlaşılmıştır. Çatalcalı Ali Efendi özelinde ise Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarıyla ilgili yapılan çalışmaların birçoğunun sadece sadeleştirmelerden ibaret olduğu dikkatimizi çekmiştir. Öyle ki bu çalışmalarda genel olarak okuyucunun anlamakta zorlanabileceği, günlük konuşma dili yerine Osmanlı Türkçesi kullanmasından dolayı okuyucuya nakil konusunda sıkıntılar olduğu tarafımızca fark edilmiştir. Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi özelinde yapılan çalışmalarda sadece kendisinin aile konuları üzerinde verdiği fetvaları irdelendiği ve sadece o meseleye odaklanıldığı gözlenmiştir. Elde ettiğimiz bu literatür taraması sonucunda Çatalcalı Ali Efendi fetvaları özelinde kul, köle ve cariye bahsinin çalışılmamış yahut bu bahse temas edilmemiş olmasından dolayı konumuzun literatürde bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Nitekim araştırmamız, 17. yüzyıl toplumundan Çatalcalı Ali Efendi’ye, halk arasından gelen kul, köle ve cariye ile ilgili soruları ele alacak ve bu soruların dönemin sosyal yapılarına nasıl ışık tuttuğunu inceleyecektir.

Ayrıca kul, köle ve cariyelerin statülerine dair bilgiler araştırılırken, Çatalcalı Ali Efendi’ye yöneltilen sorular günümüz okuyucusunun anlayabileceği bir dille sunulacaktır. Bu bağlamda, literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerle, konunun derinlemesine anlaşılması amaçlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN FETVALARINDA OSMANLI TOPLUM HİYERARŞİSİNİN YANSIMALARI: KUL, KÖLE VE CARIYELERİN STATÜLERİ

2.1. İslamî Kaynaklara Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Sınırları ve Kapsamı

İslam dininin ilk yayılım gösterdiği süreçte Arap kavimleri arasında efendilik- kölelik sistemi yaygın olarak görülüyordu. Köleler, genellikle efendilerine tamamen bağımlıydılar ve herhangi bir hak statüsüne sahip değillerdi. Hz. Bilal-i Habeşi’nin İslam’ı kabul etmesi ve sonucunda efendisinden gördüğü eziyetler, köleliğin sadece fiziksel iş gücüne dayanan bir kavram olmadığını, aynı zamanda kölelerin tamamen efendilerine bağımlı olduğu bir sosyal düzeni yansıtır. Bu durum, köleliğin sadece günlük işlerde yardımcı olan bir kavram olmadığını, aynı zamanda kölelerin her alanda efendilerine bağımlı olduğunu gösterir.¹

İslamiyet yayıldığı toplumda bazı kuralları ya aynen bırakmış, dokunmamış ya kısmen değiştirmiştir veya tamamen ortadan kaldırmıştır. İslamiyet’in kölelikle alakalı tutumu Arap Yarımadası’ndaki yaygınlığı nedeniyle doğrudan ortadan kaldırmak yerine tedricen belirli haklar vererek sosyal statü kazandırmış, daha sonra da köle azad etmenin faziletlerinden bahsederek toplumsal eşitliğin sağlanmasına çalışmıştır.

İslamiyet’in temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim, kölelik ve cariyelik konusunda çeşitli hükümler içerir. Bu hükümler, kölelerin hakları, sosyal konumları ve davranışlarıyla ilgili ayetler sunar. Bakara suresi 178. Ayette kısasla alakalı hükümlerde köle ve hür aynı tutulmuştur.² Evlilikle alakalı ayetlerde erkeklere imanlı bir cariye için hür

¹ Mustafa Fayda, “Bilâl-i Habeşi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 152-153.

²“Bakara Suresi-178. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/185/178-ayet-tefsiri> [22.01.2024].

bir kadından daha hayırlı olduğunu, kadınlara da imanlı bir kölenin müşrik hür birinden daha hayırlı olduğu belirtilmiştir.³

Yine evlilikle ilgili başka bir ayette cariyelerle evlenmeyi, ailelerinden izin alarak ve mehirlerini tam vererek nikahlanmalarından bahsetmektedir. Aynı ayette düştükleri hata sonucunda hürlere uygulanan cezanın yarısının uygulanması gerektiği de belirtilir.⁴ Nahl suresi 71. Ayette “Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah’ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?”⁵ ayetini Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) şu şekilde tefsir etmiştir:

*Elinizin altındakiler (köleler, hizmetliler, çalışanlar) sizin kardeşlerinizdir; Allah onları size emanet etmiştir. Şu hâlde kimin yanında bu şekilde kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara ya güçlerinin yetmeyeceği ağır işler yüklemeyin veya yüklerseniz siz de yardım edin.*⁶

Beled Suresi’nin genelini incelediğimizde hak ve erdem kişinin özelliklerinden bahsederken birinci madde olarak köle azad etmek sayılır: “Biz ona eğri ve doğru her iki yolu göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit bir köle ve esir azad etmektir”.⁷ Kur’an- Kerim’ de geçen ayetlerin bir kısmı verilmekle birlikte yaygın olarak bilinen şu Hadis-i Şerif’te de kölelerin eğitimlerinden efendilerinin sorumlu olduğunu anlamaktayız:

Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden

³“Bakara Suresi- 221. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/228/221-ayet-tefsiri> [22.01.2024].

⁴ “Nisa Suresi-25. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/518/25-ayet-tefsiri> [22.01.2024].

⁵ “Nahl Suresi-71. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1972/71-ayet-tefsiri> [22.01.2024].

⁶ Buhârî, “Îmân”, 22; Müslim, “Eymân”, 40.

⁷ “Beled Suresi- 8 20. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Beled-suresi/6031/8-20-ayet-tefsiri> [15.03.2024].

*sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.*⁸

2.2. İslamî Kaynaklardaki Fetvalarda Bu Kavramların Tarihsel Süreci

Osmanlı sarayında ilk harem uygulamalarının 15. yüzyıldan sonra başladığına dair kaynaklar birleşir. Önce Sarayda, ardından bey-vezir paşa konaklarında uygulanmaya başlanmıştır. Geniş halk kesiminde, Anadolu evlerinde de haremlik ve selamlık bölümleri bulunur. Ancak halkın harem anlayışı ile saray ve konakların harem uygulamaları arasında önemli farklar vardır. Halkın haremlerine sadece ailenin kadınları dahilken, saray haremde cariyeler, odalıklar, harem ağaları, sultanlar, valide sultanlar, gözdeleler, müzisyenler ve oyuncular bulunurdu. Saray haremının nüfusu 15. ve 16. yüzyıllarda azdı, ancak 17. yüzyılda bu durum değişmeye başlamış, saray teşkilatıyla birlikte harem de büyümüştür. Batılıların saray haremını zevk ve eğlence yeri olarak değerlendirmesi oldukça abartılıdır. Saray haremı, daha çok padişah, şehzade ve yöneticilerin eşlerinin yetiştirildiği bir yerdi. Harem kadınlarına dini ve diğer konularda sıkı bir eğitim verilir. Bununla birlikte, ilerleyen dönemlerde zaman zaman cariyelerle ilişkiler ve eğlence alemleri görülmüştür. Saraydan başlayarak harem geleneği önce konaklara, sonra daha geniş kesimlere yayılmıştır. Konak tipi aile ve buradaki kadın-erkek ilişkileri, İstanbul dahil büyük şehirlerde benzerlik gösterir. Padişah sarayı, paşa sarayları ve büyük şehirlerin konakları kendine özgü bir yapıya sahiptir.⁹

Bir sorunun ele alınması sırasında, yukarıda belirtilen mercilere yapılan başvuruların içerdiği sorular ve bu mercilerin mesleki deneyimleri sonucunda verdikleri cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan fetvalarda, başvuruda bulunan kişinin kimlik bilgileri gizli tutulurdu. Bu sayede hem kişilerin kimlikleri korunmuş olurdu hem de verilen fetva benzer sorunları olan diğer kişiler için örnek teşkil ederdi. Fetvalarda erkekler

⁸ Buhârî, “Cum’a”, no. 11; “İstikrâz”, no. 20; “İtk”, nos. 17, 19; “Vesâyâ”, no. 9; “Nikâh”, nos. 81, 90; “Ahkâm”, no. 1; Müslim, “İmâre”, no. 20.

⁹ Mualla Kavuncu, “Osmanlılarda Aile ve Kadın”, *Dini Araştırmalar* 2, no. 4 (Mayıs-Ağustos 1999): 143.

genellikle Zeyd, Amr, Beşir, Halid, Velid, Said gibi isimlerle, kadınlar ise Hind, Zeyneb, Hadice, Ümmü Gülsüm gibi isimlerle anılırdı. Sorularına yanıt arayan kişiler fetvaları ya müftüden ya da şeyhülislâmdan alırlardı. Şeyhülislâmın, İslami ilimlerdeki en yüksek otorite olması, verdiği hükümlerin bağlayıcılığını doğal olarak artırırdu.¹⁰

2.3. 17. Yüzyıl Osmanlı Nüfusunda Bulunan Kul, Köle ve Cariyelerin Durumu

Şekil 2.1: Cariye Pazarı

Kaynak: Nida Nebahat Nalçacı, “Osmanlı İstanbul’unda Köleler,” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015).

Köleliğin kökenleriyle ilgili kesin bir tarih bulunmamaktadır. Tarihi kayıtlar hem milattan önceki hem de sonraki dönemlerde çeşitli toplumlarda köleliğin varlığını göstermektedir. Bazı topluluklar köleliği nadiren kabul etse de genellikle bu uygulamayı benimseyen toplumlar daha baskındı.¹¹

Farklı kültürler ve dinlerin incelenmesi, köleliğe dair izlere her yerde rastlandığını göstermektedir. İslam’ın köleliği kabul ettiği ve kendi hükümlerinde köleliğe yer verdiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nde İslam’ın öğretilerini esas alarak kölelik uygulamıştır.

¹⁰ Fırat Yaşa, “Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, 2017, 209-226.

¹¹ Metin Ceylan, “Er-Rikku Fi’l-İslam Tercümesi Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”, *Hikmet Yurdu, Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 6, no. 12 (Temmuz – Aralık 2013): 433-496.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kölelik uygulamasına rastlanılmamaktadır. Bu dönemlerde ele geçirilen esirlerin dolaşma hürriyetleri vardır öyle ki büyükşehirler arasında gidip gelebilmektelerdi. Buna örnek olarak Osman Bey zamanında ele geçirilen bir esir kızını oğluna nikahlaması gösterilebilir.¹²

I. Murad döneminde, fetihler sırasında ilk kez esirler alınmaya başlanmış ve İslam'da kabul gören savaş esirliği uzun süre kölelik kurumunun devamını sağlamıştır. Bu dönemde, genişleyen Osmanlı topraklarıyla birlikte artan asker ihtiyacı, savaş esirlerinden fiziksel güçleri olan bireylerden karşılanmıştır. Fetihlerin artmasıyla birlikte elde edilen esir sayısının artması, Osmanlı topraklarında kölelere yeni alanlar açılmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. İstanbul'daki köle nüfusu, çeşitli kaynaklar yardımıyla tahmin edilebilmektedir, ancak en düzenli bilgi aktaran kaynaklar arasında Venedik elçilerinin raporları gelir. Halil İnalcık, bu raporlar aracılığıyla 1568 yılında İstanbul'daki kölelerin, savaş esirlerinin ve devşirmelerin toplam nüfusunun 60.000'e, 1609 yılında ise 100.000'e ulaştığını belirtir.¹³ Dolayısıyla, fetihlerin sıklığı ile artışı, köleliğin toplum içinde daha geniş bir yer edinmesi arasında bir paralellik gözlemlenmiştir.¹⁴

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde 2. Mehmed'den başlayarak, ardı ardına gelen padişahların tahta geçişi sancak usulüyle gerçekleşmiş ve bu süreç devletin çalkantılı döneme girmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, coğrafi keşiflerin etkisiyle ticaret yollarındaki değişiklikler, isyanlar ve merkezi yönetimin zayıflaması gibi faktörler de askeri, mali ve sosyal sarsıntılara sebep olmuştur. Bu idâri kargaşa döneminde, 17. yüzyıl başından sonuna kadar Osmanlı toplumunda yaşanan içtimaî değişikliklerle birlikte köleliğin hiyerarşideki rolünün ve hukuki statüsünün üzerinde de etkileri farklı sahalarda kendisini göstermiştir.

¹² Nihat Engin, "Köle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 246-248.

¹³ Nida Nebahat Nalçacı, "Osmanlı İstanbul"unda Köleler", *Büyük İstanbul Tarihi: Toplumsal Katmanlar* (2023), 86-90.

¹⁴ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 152-153.

Öyle ki 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda bulunan köle nüfus miktarı mukayese edildiğinde,16. yüzyıl da kazanılan savaşlardan dolayı edinilen esirler vasıtasıyla köle nüfusunda azami bir artış görülmüştür. Hatta bu dönemde kölelerin sayısının artmasıyla kölelerin satış bedellerinde düşüş yaşanmış ve böylelikle köle satışları artarak yayılmıştır. Ancak 17. yüzyıl da yaşanan savaşlara bağlı idari sıkıntılar maddi sıkıntıları da beraberinde getirdiğinden köleler ancak yüksek meblağlar karşılığında ticari olarak elde edilmişlerdir.¹⁵

Bu süreç ile 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kölelik bir ticaret uygulaması olarak yaygınlaşmış bulunmaktaydı ve bu köle ticareti çeşitli biçimlerde gerçekleştiriliyordu. Zira köle ticareti genellikle savaşlarda esir alınan kişiler aracılığıyla yapılıyordu ve İstanbul gibi ticarî kimliğe sahip merkez mahallerde bu kişilerin tutulduğu çeşitli hanlar mevcuttu. Bunun bir örneği olarak 25 Şevval 1046/22 Mart 1637 tarihli fermanın öğrendiğimize göre İstanbul'daki Esir Hanı ciddi bir yangın geçirmesi sonucu terk edilmiş, esir satışı İstanbul'un farklı semtlerinde yapılmaya başlanmıştı.¹⁶

İlk esir pazarı İstanbul'da Haseki semtinde yer alıyordu. Özellikle bedestenin burada yer alması 16. yüzyıl da İstanbul'un ticarî bir merkez olarak kimlik kazanmasına sebep olmuştu. Bu durumu etkileyen unsurlardan bir tanesi de Bedestenin civarlarında yapılan esir satışları olmuştur. Öyle ki 17. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgedeki esir ticareti başlı başına bir rağbet merkezi oluşturduğundan Kapalı Çarşı ile Nur-ı Osmaniye arasındaki Tavukpazarı olarak anılan bölge o bölgenin tam da merkezinde bulunan Esir Hanı sebebiyle bilinmekteydi.¹⁷ Bununla birlikte 16.yy. sonları ve 17.yy. başlarına ait bir tespite göre esir pazarları yan yana olsa da bunlar kendilerine ait sınırları olan odalardan oluşmakta ve kadın ve erkek köleler bu odalarda ayrıştırılmaktaydı. Böylelikle hizmete göre istenilen köle rahatça seçilip

¹⁵ Yıldız Akköy, "17. ve 18. Yüzyıllar Arası Osmanlı Devleti"nde Kadın ve Aile" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 137.

¹⁶ Ünal, "Esir Pazarı" maddesi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 232.

¹⁷ Nalçacı, "Osmanlı İstanbul"unda Köleler", *Büyük İstanbul Tarihi: Toplumsal Katmanlar* (2023), 86-90.

alınabiliyordu.¹⁸ Ayrıca 17. yüzyılda kapatılan esir hanları esirci esnafı arasında sıkıntılıların çıkmasına sebep olmuştu. Çünkü buralarda yapılan esir ticareti birçok vasıflı kimselerin sokaklarda kalmasına ve meydanlara düşmesine sebep olmuştu. Hatta satılacak ya da hizmet karşılığı kiralanacak olan cariyeler ve kullar dahi Süleymaniye sokaklarında kalmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bundan dolayı kıymetleri de düşen bu esir ve cariyelerin perişan halleri esnafı gittikçe zora sokuyordu.

Bu sebeple esirci hanında mevcut olan esnaf birleşerek padişaha bu esir hanının olduğu yerin iyileştirilip yeniden faaliyete geçmesi için dilekçe yazmışlardı.¹⁹ Ne var ki Esir Hanı, 18. yy. sonlarına kadar varlığını sürdüren ancak günümüze ulaşmayan bir yapıdır. İki kata sahip ancak sayısı 300'e vardığı söylenen çok sayıda odaya sahip olan bu handaki her bir oda farklı esir tüccarlarına ayrılmış olup, her birinde farklı esir satışları yapılırdı. Esirler, açık artırma veya özel pazarlık yöntemleriyle satılırdı.²⁰

Bu vesileyle işe bazı usulsüzlükler karışmıştı. Esir satma izni olmayanlar veya bazı kadınlar, aslen hür olan kızları esir diye paşa konaklarına, zengin beyzadelere satıyor herhangi bir vergi de vermiyorlardı.²¹

Bu kadınlara esirci kadın denmekle birlikte zaman içerisinde çıkarılan fermanlarla bu işin önüne geçilmesi istenmiş, ancak bu uygunsuzluklar daha sonra da sürüp gitmişti. Bununla birlikte Esir Hanı, esircilerin deyimiyle “İbâdullahın Haremi” olarak bilinir ve Müslümanlar için kutsal bir yer olarak kabul edilirdi. Bu nedenle, gayrimüslimlerin hatta Müslümanların bile girmesine izin verilmeyen bir yerdi.²²

¹⁸ Yaşar Baş, “İstanbul Esir Hanı”, *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi “Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Sempozyumu” Bildirileri IV*, (Ankara, 5-10 Ekim 2009), ed. T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 53-65.

¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA). MVL.137/8.001.

²⁰ Baş, “İstanbul Esir Hanı”, 53-65.

²¹ Ünal, “*Esirci Kadın*” maddesi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 232.

²² Engin, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, 246-248.

Şekil 2.2: İstanbul'da Esir Pazarı

Kaynak: Arthill, Thomas Allom (1804-1872) İmzalı Gravür / 19.yy.

Şekil 2.3: Cariye ve Sahibi

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Belge no. 12-26.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere köle ticaretinin yapıldığı bu hanlar gibi farklı yerlerdeki bu esir/köle ticaretinin kontrolü ve yönetimi, devletin aldığı belirli bir ücret karşılığında temin edilirdi. Bununla birlikte Esir Hanı'nda "Emin" adıyla esir

tüccarları tarafından satışı gerçekleştirilen gulam ve cariyelerin satış bedeli üzerinden vergi almakla görevli kimseler vardı.

Esir Pazarı'nın düzenlenmesi ve satışların yasalara uygun şekilde gerçekleştirilmesi esirciler kethüdası, güvenliği ise yiğitbaşı tarafından sağlanırdı. Esirlerin pazarda sergilenmesi, fiyatlarının belirlenmesi ve açık artırma yöntemiyle satışı ise dellallar aracılığıyla gerçekleştirilirdi.²³

Esircilerin diğer meslek kuruluşları gibi kendi loncaları vardı. Bu loncalarda İstanbul Esirhane Eminliği'ne bağlı görevliler arasında kethüda, şeyh, yiğitbaşı, çavuş ve dellallar bulunurdu. Bunun bir örneği olarak ünlü bestekâr İtrî Efendi'nin de bir dönem Esirciler Kethüdalığı yaptığı bilinmektedir. Ölen veya ticareti bırakan esircinin kadrosu kefaletle başkasına verilir. 1640 tarihli narh defterinde, suistimali önlemek için yüzün üzerindeki esirciye satış yetkisi verilmiş ve izin olmayanların ticaret yapması engellenmiştir.

Hatta bu esirciler arasında bazı kadın esircilerin Müslüman kadınları zengin gayrimüslimlere satma girişimlerini önlemek için esirciler ve dellallar zincirleme olarak kayıtlara alınmış ve birbirlerine kefil yapılmıştır. Bu şekilde, birinin suç işlemesi durumunda hepsi sorumlu tutulur ve ona göre cezalandırılırlardı. Esir pazarlarının yanı sıra İstanbul'da bir de Halayık Pazarı denilen esir, cariyeye ve hizmetçilerin satıldığı bir Pazar vardı.²⁴

²³ Murat Uluskan, "Osmanlı Devleti'nde Köle ve Cariye Sahibi Gayrimüslimlerden Alınan Vergi: Resm-i Üsârâ" *Aşk ile Çalışan Yorulmaz, Ali Akyıldız Armağanı-II*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 354.

²⁴ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 286.

Şekil 2.4: Arkadyus Meydanı olarak da bilinen Avrat Pazarı Meydanı
Kaynak: Ahmet Hamdi Bülbül, “Arkadius Sütunu,” *Gazete Duvar*, 2020.

Şekil 2.5: Arkadyus Meydanına İsmi veren Arkadyus Sütunu
Kaynak: Ahmet Hamdi Bülbül, “Arkadius Sütunu,” *Gazete Duvar*, 2020.

Şekil 2.6: Avrat Pazarında Yer Alan Han Şeklinde Odalar ve Hamamlar
Kaynak: Salt Araştırma, Arkadyus hamamlarına ait kemer kalıntısı fotoğrafı.

Öyle ki bu halayık pazarında kul, köle veya cariye olarak satılacak kızların bakire olup olmadığını denetleyen yeminli yaşlı kadınlar vardı.²⁵ Bu vazifeli kadınlara Ehl-i Hibre deniliyordu.²⁶ Asıl manası uzmanlardan kurulmuş heyet-bilirkişi yahut bir iş hakkında vukuf sahibi kimseler olan ehl-i hibre kelimesi esir pazarında satışa getirilen cariyeleri-esirleri incelemekle vazifeli olan bu yeminli yaşlı kadınlar için de kullanılmaktaydı.²⁷

Öyle ki satın alınacak esir ya da cariyeler ehl-i hibre vasıtasıyla vücut muayenesinden geçirilerek sahibine teslim edilirdi. Vücudunda ufak bir noksanı dahi tespit edilen cariyenin bedeline bu yansıtılırdı. Bu durumda cariyelerden yaşlı genç ve noksanı az olup da tam bir marifet ve hünere sahip olanlar bu açıdan daha fazla bir bedel ile satılırlardı. Örneğin genç yaşlarda Macar asıllı bir cariyenin 35 düka altına satıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.²⁸ Öyle ki ehl-i hibre denilen bu kadınlar berat ile bu göreve atanıyorlardı. Bunun yanı sıra kendi istekleriyle arzuhal yoluyla bu vazifeye talepte bulunan kadınlarda olmaktadır. Bunun bir örneğini II. Mahmud döneminde esir pazarında ehl-i hibre olan Gülsüm Hatun'un vefatı üzerine Afife Şerife Hanım'ın arzuhalinde görmekteyiz.²⁹ Ancak ister atamayla ister bir kimsenin arzusuyla muktedir ve müstehak olarak görev alan bu kadınlara padişah hatt-ı hümayûnuyla onay verilen ve defterdarın berat kaydının yer aldığı bu beratlarını bizzat o yerin kadısı teslim etmekle sorumluydu. Ayrıca kadılar; beratı verilecek ehl-i hibre adayının hâlini, keyfiyetini, liyakatlı olup olmadığını ve mahareti olup olmadığını araştırmakla mesuldü.³⁰ Ayrıca ehl-i hibrelige seçilenlerin Esirci Kethüdası ve Esirciler Şeyhi'nin şahitlikleri ile diğer bazı şahitler huzurunda onaylanmaları gerekiyordu.³¹

17. Yüzyıl esir pazarında, Slav, Gürcü, Abaza, Çerkez tebasından ve bir çoğu da Hıristiyan taifesinden olan esirler alıcılara sunuluyordu. Bu malumatı İstanbuldaki

²⁵ Baş, "İstanbul Esir Hanı", 53-65.

²⁶ <http://lugatim.com/s/EHL%C4%B0H%C4%B0BRE> [15.02.2024].

²⁷ Ünal, "Ehl-i Hibre" maddesi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 218; Ayrıca bkz. [12.03.2024].

²⁸ Nazım Yücelt, "İstanbul'da esir pazarı", 1 Temmuz 1953, Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: İstanbul Genel Dokümanları, İstanbul Kalkınma Ajansı, https://core.ac.uk/display/38318727?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1. [23.02.2024].

²⁹ BOA.C.BLD.36/1778.001.

³⁰ BOA.C.BLD.36/1778.001

³¹ BOA.C.BLD.36./1778.001/02.

şer'iyye sicil defterleri de kanıtlar niteliktedir. Örneğin Üsküdar şer'iyye sicilleri incelendiğinde Üsküdar ve çevresinde bulunan cariyelerin çoğunluğun Slav ve Çerkeslerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır.³²

Ayrıca yeni fetihlerle birlikte, İstanbul ve diğer Osmanlı topraklarında esir ticareti ve esirlerin çalıştırılması yaygınlaştı. Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi köle ve cariye satın alabiliyorlardı, ancak İslam hukukunun gerektirdiği sınırlamalara uymak zorundaydılar; yani Müslüman köle ve cariye kullanamazlardı. Lüks olarak kabul edilen bu esirler genellikle ev işlerinde kullanılırdı ve onları almak isteyenler ya kendileri ya da vekilleri aracılığıyla esir pazarından köle ve cariye temin ederlerdi. Satın alınan esir Müslüman olmadığı sürece gayrimüslimlerin de bu hakka sahip olmaları mümkündü; ancak bunu belirleme ve kısıtlama yetkisi hükümdara aitti, tıpkı Galata zimmilerine verilen ahidnâmelerde olduğu gibi. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin köle ve cariye edinme hakkı, zaman içinde getirilen yasaklar ve düzenlemelerle farklı uygulamalara tabi tutulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, 1560 yılında verdiği bir emirle zimmilerin esir alımını ve çalıştırılmasını yasaklamıştır.³³

Köleliğin kökeni oldukça eski zamanlara dayanır ve en önemli kaynağını savaş esirleri oluşturur. İslam hukukuna göre, köle olarak kabul edilen esirlerin gayrimüslim olması gerekir; savaş esirleri arasında bulunan Müslümanlar köleleştirilemez. Bu bağlamda, Arapçada esir kelimesi "savaş tutsağı" anlamına gelirken, ticari bir mal gibi alınıp satılabilenler mülkiyete konu oldukları için köle olarak adlandırılır. Esir olduktan veya köle statüsüne geçirildikten sonra din değiştirip İslamiyet'i kabul etmek köleliğe engel değildir.³⁴

Yahudiler ve zimmiler, sattıkları her köle için vergi ödemek zorundaydılar. Osmanlı Devleti'nde, savaş veya ticaret yoluyla elde edilen esirler ganimet olarak kabul edilirdi. Farsça "beşte bir" anlamına gelen pencü yek / penc-yekten türeyen ve "beşte bir" anlamında kullanılan pençik (pençik) kelimesiyle ifade edilen bu vergi, esir

³² Seher Yüçetürk, "17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Cârîyeler", *Turkish Studies-History* 15, no. 2 (2020): 775-790.

³³ Uluskan, "Osmanlı Devleti'nde Köle ve Cariye Sahibi", 354

³⁴ A.g.e., 353.

sahiplerinden esir ya da para alınarak tahsil edilirdi. Sefer dönüşlerinde sınır, köprü, iskele ve gümrüklerde pençik vergisini toplamakla görevlendirilen kişilere pençik emini denirdi. Emin, vergisi ödenmiş esirler için pençik tezkiresi/ varakası adı verilen bir belge verirdi. Bu belge olmadan Osmanlı topraklarında esir satışı ve nakli yapılamazdı. Köle ve cariyelerin satışı ise esirci adı verilen tüccarlar tarafından esir pazarlarında gerçekleştirilirdi. Ancak bazı hadiselerden dolayı Sultan Mustafa döneminde köle ticaretinin gayrimüslimlerce yapılmasına yasak getirilmişti.³⁵ Osmanlı Devleti'nde zimmilere uygulanan 9 Ocak 1560 tarihli köle edinme yasağı, Müslüman esir kullanımındaki hassasiyet sürmesine rağmen, 11 Haziran 1588'de kısmen kaldırıldı. Esir satın alma yasağı devam etti; ancak daha önce sahip olunan gayrimüslim köle ve cariyelerin çalıştırılmasına izin verildi.

Bu iznin verilmesinin iki ana nedeni vardı. İlk ve en önemlisi, bu yasağı günlük yaşamda uygulamanın zorluğu ve denetim sorunlarıydı. İkincisi ise, Osmanlı idarecilerinin bu zorluğun farkında olarak ihdas ettikleri özel bir vergi, yani üsârâ vergisiydi.³⁶

“Resim-i Üsârâ” adıyla bir vergi gelir birimi (mukataa) haline getirilen üsârâ vergisi, taahhüt edilen iltizam bedeli üzerinden mültezimler aracılığıyla tahsil edilirdi. Bu verginin kapsama alanı, o dönemde İstanbul, Galata, Selanik, Bursa, Edirne ve çevresini içermekteydi. Mukataanın taliplileri arasında üç Yahudi bulunuyor ve teklifleri sonucunda kabul edilen iltizam bedeli altı yıl için 1.225.000 akçeydi. Vergi mükellefleri ise bu şehirlerde yaşayan, ellerinde mevcut yetişkin (bâliğ ve bâliğa) gayrimüslim köle ve cariye bulunduran Yahudi, Ermeni ve diğer gayrimüslimlerdi. Her yıl devlet bu kişilerden, ellerindeki her yetişkin köle ve cariye için seksen akçe vergi alıyordu.³⁷

Kesim/Resm-i Üsârâ vergisi, İstanbul Gümrüğü sınırları içerisinde bulunan İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp, Haslar, Tekirdağ, Gelibolu, İznik, Bursa, Mudanya ve Mihaliç

³⁵ Ali İhsan Karataş, “Bursa Şer”iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem* C. 5, no. 9 (2007): 141.

³⁶ Uluskan, “Osmanlı Devleti’nde Köle ve Cariye Sahibi”, 353.

³⁷ Uluskan, “Osmanlı Devleti’nde Köle ve Cariye Sahibi”, 358.

kadılık bölgelerinde yaşayan Yahudi, Ermeni, Rum, Karamanlı ve diğer gayrimüslimlerden alınırdı. Bu vergi, sahip oldukları ve hizmetlerinde kullandıkları küçük-büyük her köle ve cariye için yıllık 180 akçe kesim (istihdam bedeli) ve 20 akçe huddâmiye (hizmet bedeli) olmak üzere toplam 200 akçe olarak tahsil edilirdi. Köle ve cariye sayısı, her yıl gayrimüslim cemaatlerin başları, hahamlar, papazlar ve köy kethüdaları tarafından kadı aracılığıyla tespit edilir ve ardından gümrük eminine kaydedilirdi.³⁸

Osmanlı Devleti'nde zimmilerin köle ve cariye kullanımı, örfi hukuka göre düzenlenmiş ve padişahın emirlerine uygun hareket edilmiştir. Bu durum, Kanuni devri şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi'nin (ö. 1574) fetvalarında da görülmektedir. 1560 tarihli emre uygun olarak, köle edinme yasağına uymayanların cezalandırılmasıyla ilgili fetvalar şu şekildedir:

“Mes’ele: “Zimmiler kul ve cariye kullanmasınlar” deyu emr-i şerif var iken, kullananlara şer’an ne lazım olur?”

Elcevap: Ta’zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır.

Mes’ele: Zeyd Dâr-ül-harbden getirdiği Hind-i sagîreyi kâfir Zeynebe verip mezbûreyi

Zeyneb kiliseye iletip islâmdan men’ eylediğini Zeyd bilse, şer’an ne lâzım olur?”

Elcevap: Ta’zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır, anasız atasız çıkan esir şer’an müslimdir.”³⁹

1713 yılında, zimmilerin sahip olabileceği köle ve cariyelerin yaşlarına yönelik önemli bir sınırlama getirildi. Küçük yaştaki kız ve erkek esirlerin, sahiplerinin dinini benimseyip kabul ettiği, dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlara satılmalarının uygun olmadığı belirtilerek Şeyhülislam Mahmud Efendi'den fetva talep edildi. Şeyhülislam'ın;

³⁸ A.g.e., 361.

³⁹ A.g.e., 356.

Zeyd-i sağır Dârülharb'den seby olundukda ebeveyninden biri ile seby olunmayup yalnız seby ve Dâr-ı İslâm'a ihrâc olunduktan sonra Zeyd'i Amr ve Yehûdî iştirâ eylese, hâkim Amr'dan, "Zeyd'i bir Müslim'e bey' eyle" diyü cebre kadir olur.

Şeyhülislam Mahmud Efendi'nin fetvasına göre, ebeveynlerinden biri ya da ikisiyle birlikte esir alınan küçük çocukların, ebeveynlerinden ayrı bırakılmaması ve ebeveynsiz olsalar bile Yahudi ve Hristiyanlara satılmaması emredildi. İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadıları ile İstanbul Gümrük Emni'nden, başta Esirciler Kethüdası olmak üzere konuyla ilgili tüm yetkilileri bu konuda uyarmaları istendi. Ayrıca, gayrimüslimlerin elinde daha önce satın alınmış küçük yaştaki esirler varsa, bu esirlerin zorla ve sekizde bir fiyat farkıyla Müslümanlara satılması talimatı verildi. Gayrimüslimlerin köle ve cariye kullanımına getirilen bu kısıtlama, gümrük eminlerinin üsârâ vergisi tahsili için her yıl talep ettikleri emirlerin içeriğinde de değişikliklere neden oldu.⁴⁰Bu yeni düzenleme, istihdam edilecek köle ve cariyelerin yaşça büyük ve çocuksuz olmasını esas alıyordu. Vergi miktarında, kapsama alanında ve mükelleflerde ise herhangi bir değişiklik yapılmadı.⁴¹

Buna rağmen yukarıda zikredilen genel bilgiler ele alındığında Osmanlı toplumunda gelişen bu esir ticareti ve diğer faktörlerle birlikte zenci-zenciyeler ve Çerkes/Beyaz'lar toplumun en yaygın kademesinde yer almışlardır. Bu kişilerin esir, muhacir, halayık, hizmetçi, köle ve cariye olarak farklı isimlerle anılmaları, Osmanlı toplumundaki her bir unsur üzerinde büyük bir etki bıraktığını ortaya koymaktadır.

Araştırmacılar, gündelik yaşamı genellikle hür insanlar üzerinden ele alırken, köle statüsündeki kadın ve erkeklerin gündelik hayattaki yeri ve diğer insanlar tarafından nasıl algılandığı üzerinde fazla durmamışlardır. Mevcut araştırmalar, daha çok kölelerin ekonomik değeri ve ticareti üzerine odaklanmakta; bazıları ise kölelerin özgürlük mücadeleleri, azat edilme hikayeleri ve toplumda nasıl ve ne şekilde yer edindikleri konularına yoğunlaşmaktadır.⁴²

Zira bu kavramlar algılardan meydana gelir ve vazife üzerine kurulu ifade çeşitlerini ve statülerini temsil ederler. Algı ise nesnelere ve kişilerin varlığını fark etme, kabul

⁴⁰ Uluskan, "Osmanlı Devleti'nde Köle ve Cariye Sahibi", 354.

⁴¹ A.g.e., 364.

⁴² Fırat Yaşa, "Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları", 210.

etme, benimseme ve özümseme gibi bireyin idrakî vasıtasıyla o nesne veya kişi hakkında beşerî bir değer atfetmesidir. Zira bu kavramlar üzerinden bir bireyin toplum hiyerarşisinde kabulü ve sınıflandırılması, onun iyi hali, hizmeti ve hasenatına bağlıdır. Kavramlar tam da bu noktada bu gibi kimselere atfettiğimiz değerleri yönlendirmemizi sağlamaktadır.⁴³

Öyle ki Osmanlı toplum hiyerarşisinde bu kişilere ait olan algıların şekillendirdiği izleri gerek kendileri adına düzenlenen idari ve içtimai düzenlemelerde ve gerek kendilerinin geride bıraktıkları tereke kayıtlarında ve gerek kendi adlarına yapılan mezar taşlarında ve gerek sahip oldukları farklı ırk ve farklı kültürlerini taklid ile onlardan mülhemle imal edilen oyunculardan takip etmemiz mümkündür. Aşağıda bunlara birer örnek gösterilecek olup açıklamalarıyla birlikte yer verilecektir.

Özellikle konumuz olan kul, köle ve cariye kavramları Osmanlı toplum yapısında yukarıda zikredilen unsurlarca yer almıştır. Bu kavramların toplumsal özümsemesine dair birçok farklı yapı örnek olarak verilebilir. Biz burada birkaç örnek ile konuya temas edeceğiz. Buradan yola çıkarak bireylerin topluma sarf ettiği hayratların ve imâretlerin kendi statülerini ve varlıklarını ortaya koysa da bunun yanı sıra vefatları ardından yapılan mezar taşları da toplumun onlara atfettiği değeri ve algılayış biçimlerini, saygınlıklarını ortaya koymaktadır. Böylelikle toplum içerisinde yer edinmiş esir, kul, köle, cariye sözcükleri geniş anlamda kullanılmış ve yeni sözcükler ortaya çıkmıştır. Örneğin Arapça'dan köken alan ve “Abd” kelimesinden dilimize geçen “Kul” sözcüğü, Allah’a (c.c.) bağlı olan hür veya köle tüm yaratılmış insanları tanımlar. “Kul” ve “Köle” sözcükleri, cinsiyet ve ten rengine göre farklı kelimelerle tanımlanmıştır. Erkek köle için “Esir, Köle, Kul, Abd”, kadın köleler için “Cariye”, Halayık, Odalık”, beyaz tenli köleler için “Memlük/Memlüke”, siyahi erkek köle için ise “Abd, Hadim” kavramları kullanılmaktadır.⁴⁴

⁴³ Ednan Karadüz, “Anlam ve Kavram İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, no. 1 (2004): 51-57.

⁴⁴ Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, 237-246.

Kul (gulam) ise Osmanlı Devleti'nde, saray ve devlet hizmetlerinde kullanılmak üzere genç kölelere verilen isimdi. Bu genç köleler, devşirme oğlanı olarak adlandırılırdı.⁴⁵ Bu gulamların yanısıra bir de saray içerisinde “Hadım” denilen vazifeliler bulunmaktaydı. Hadımlar da gulamlar gibi süresiz olarak hizmet altında bulunduruluyorlardı. Ancak gulamlardan farkları daha çok saray içerisindeki genç görevlilerin terbiyesini ve eğitilmesini sağlamaktı. Hadımlar arasında da kıdem farkları bulunmaktaydı. Öyle ki en büyük vazifeli hadıma görev aldığı yerden kinaye olarak “Karıağası/Babussade Ağası” denilmekle birlikte kendinden kıdem olarak altta bulunan diğer hadımlar ise yine vazife yerlerine göre “Has-Odabaşı”, “Hazinebaşısı”, “Kilercibaşısı”, “Seferli Odabaşı” şeklinde adlandırılmaktaydı. Saray gulam ve hadımları içerisinde bu isimle adlandırılan vazifeliler içerisinde berber, hanende vs. gibi çeşitli sanat ve zanaat erbabı olarak anılanlarda mevcuttu. Bu haliyle Saray içerisindeki hizmetkar olarak vazifelilerin sayısının 17. yüzyıl başlarında 149'a ulaştığı bilinmektedir.⁴⁶

“Cariye” kavramı eskiden savaşta esir edilen veya satın alınan kadın demektir. Sahibi köle üzerinde mutlak tasarrufa sahipti.⁴⁷ Köle alım satımları ticari hassasiyette olduğundan bir mal sayılıyordu. Cariyeliği bir üst rütbeye taşıyan da anne olmasıyla mümkündü. Cariyeler, annelik yoluyla bulunduğu sarayın sahipliği veya validelik rütbelerini elde etme imkânı taşıyordu. Kösem Sultan, Turhan Sultan, Safiye Sultan, Hürrem Sultan gibi padişah eşi veyahut validesi olan cariyeler Osmanlı Devleti'nde söz ve güç sahibi olmuşlardır.⁴⁸ “Cariye-i Mu'taka” ise azad edilmiş cariye, halayık manasıyla kullanılan bir kavramdır.⁴⁹ Mu'tak terimi, köle azad etmek anlamında kullanılmaktadır. “Mutakul- Baz” ise kısmi azad edilmiş köle anlamındadır.

⁴⁵ Abdülkadir Özcan, “Gulâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 184.

⁴⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klâsik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 205-210.

⁴⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (Paradigma Yayınları, 2011), 135.

⁴⁸ A.g.e.,138.

⁴⁹ A.g.e.,139.

“Gedikli Cariye”, haremde bulunan cariyelerle ilgili bir kavramı kapsar. Öyle ki bu sınıfı ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki padişahın ve haremde bulunan hizmetini ifa etmekteydiler. İkinci grup ise saray cariyeleri dediğimiz beş gruptan oluşuyordu. Bunlar acemiler, şakirtler, ustalar, gedikli cariye ve kadınlardan oluşuyordu. Gedikli cariyelerden sonra gelen en yüksek dereceye “Kadın” denirdi. Gedikli Cariye’lerin giysileri onları sarayda belli eden işaretlerdendi. Gedikliler ucu yerde sürünen uzun elbiseler giyer, bellerine kemer altın işlemeli veya mücevherler takarlardı. Gediklilerin sarayda çeşitli görevleri vardı. Bu görevler çamaşırcı, çarşnigir, zevvâk-ı hâss⁵⁰ gibi belirli görevleri bulunup “Usta” unvanını alırlardı. Gedikli Cariyeler arasında en güzel en genç on kız padişahın şahsi hizmetine verilirdi. Bu görevdeki kızlar padişahın gönlüne girmeye çalışırdı. Bunu başaran gedikliye “Hasodalık”, “Gözde” veya “İkbal” denirdi. İkbal sayısı birden fazla ise en gözde olana “Baş İkbal” denirdi. İkballer kışın kürklü elbise giyebilirlerdi. Padişahın eşinin vefat ettiği veya eski saraya gönderildiği durumlarda bu ikballer padişahın eşinin yerine geçerek “Kadın” unvanına ulaşırdı. Ancak padişahın gebeden kalan ikballer bu merhaleleri geçmeden doğrudan “Kadın” olur ve padişahın eşi gibi sayılırdı. Bunların sayısı dört ile yedi arasında değişirdi. En sevilene “Haseki”, çocuk doğurana “Haseki Sultan” denirdi. Kadın olan cariye öncelikle padişahın eteğini öper ve sırtına samur kürk alırdı. Kendisine bir daire ve hizmetine cariyeler verilirdi. Padişahın ilk hanımı her zaman bu kadınlardan farklı ve öncelikli tutulurdu.

Hükümdar vefat ederlerse çocuk doğurmamış veya kız çocuğu doğurmuş veya doğurduğu erkek çocuk vefat etmiş olan kadınlar veya hasekiler devlet erkanından biriyle evlendirilirdi.⁵¹

“Halayık” ise köle kavramıyla birbirinden farklıdır. Köle tüm zamanlarda efendisine bağlı bir kavram iken halayık kavramı daha dar anlamda kullanılmıştır. Halayıklar zengin ailelerin evlerinde ev işleri, temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı ve benzeri görevlerde çalışırlardı. Saray halayıkları ise hareme giren acemi kızlar arasından seçilirdi. Bu kızların genellikle yaşı büyük ve eli yüzü düzgün olanlardan seçilirdi.

⁵⁰ Aydın Taneri, “Çarşnigâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 232.

⁵¹ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 265.

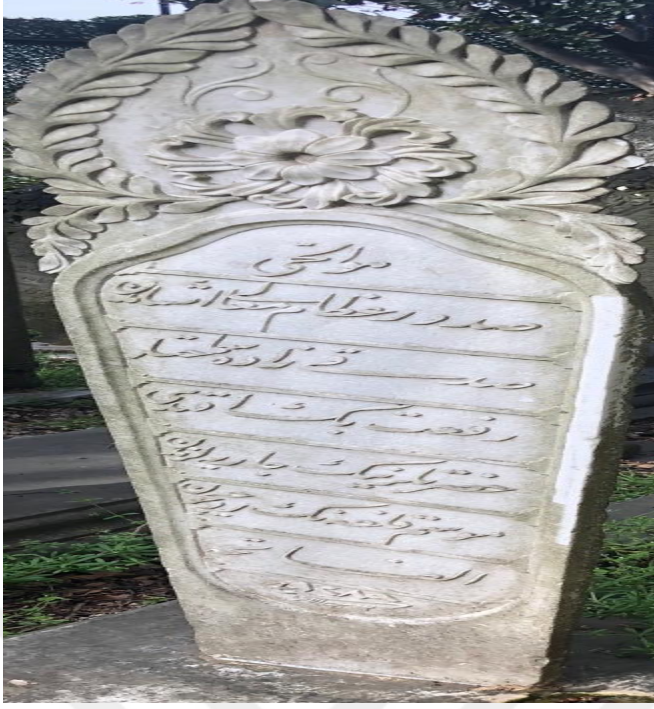

Şekil 2.7: Azınlık Aile ve Zenci Halayık.

Kaynak: Bitmezat, Azınlık aile ve zenci halayık. Photo Harentz Damascus (Şam).

Şekil 2.8: Cariyelere kinâye olarak Oryantalist Osmanlı Oyuncak Bebekleri
Kaynak: Pars mezat, Osmanlı Dönemi Kitreden Mamul Oryantalist Oyuncak Figür.

Şekil 2.9: Cariye Mevsim Hanım'ın mezar taşı
Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.10: Cariye Safinur Hanım'ın mezar taşı
Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.11: Cariye Nekadîn Hanım'ın mezar taşı

Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.9, 2.10 ve 2.11' da görülen mezar taşları cariye olan hanımlara ait mezar taşlarıdır. Şekil 2.9'de verilen Girland ve çiçek süslemeye sahip başlıklı mezar taşı; Sıdkizâde Silahtar Rıfat Bey Efendi'nin cariyelerinden Mevsim Hanım'a ait olup Selami Ali Tekkesi haziresinde bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Sudûr-ı azâm-ı meâlî-i ittisâmdan

Sıdkîzâde Silahtâr Rıf'at Bey Efendi

Hazretlerinin Câriyelerinden

Mevsim kalfa'nın ruhu için El-Fâtiha. Sene 1289

Şekil 2.9' da verilen gül gonca buketi ve palmet yaprağı ile süslü başlığa sahip olan mezar taşı, merhum Ali Bey'in cariyelerinden Safinur Hanım'a ait olup Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Ah mine'l-mevt

Bu cihân bağına geldim bir mürüvvet görmedim

Derdime dermân aradım bir ilâcın bulmadım

Âh ile zâr kılarak tazeliğime doymadım

Çün ecel peymânesi dolmuş murâdım almadım

Merhûm Ali Bey'in Cârîyelerinden

Sâfinûr Hanım'ın ruhu için

Rızâen lillahi'l Fâtihâ. Sene 1312

Şekil 2.10'da verilen yarım şemse, palmet ve gül gonca buketi ile süslü başlığa sahip olan mezar taşı ise Ahmed Efendi'nin Zevcesi'nin cariyesi olan Nekadin Hanım'a ait olup Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Allah Subhâne ve Teâlâ İctimâ

Mü'mînîn ve mü'mînine ve hassa

Kethüdâ Ahmed Efendi'nin Zevcesi Ekit Kadın

Cârîyesi Nekâdin'e şefâat-i uzâm eyleye çerâğ eyleye

Âmin bi hürmeti'l-Fâtiha.Sene 1232

Şekil 2.12: Mutaka Fatma Gubse Hanım'ın mezar taşı
Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.13: Mutaka Zerrin Hanım'ın mezar taşı
Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.14: Mutaka Lalter Hanım'ın mezar taşı

Kaynak: Merve Baybara Fotoğraf Arşivi, 2024.

Şekil 2.12, Şekil 2.13 ve Şekil 2.14'te görülen mezar taşları "Mu'taka" yani azad edilmiş cariye olan hanımlara ait mezar taşlarıdır. Şekil 2.12'de verilen Şemse başlıklı mezar taşı, İsmail Paşa Hazretleri'nin harem-i muhteremeleri Cananyar Hanımefendi'nin mutakalarından merhume Fatıma Gubse Hanım'a ait olup Aşiyân Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Âh mine'l firâk

Hidiv-i Mısır cennet mekân

İsmail Paşa Hazretlerinin

Harem-i muhteremeleri Cananyâr

Hanımefendi Hazretlerinin

Mu'taka'larından merhûme Fatıma Gubse

Hanım ruh-ı şerîfleri için Fâtîha.

Şekil 2.13'te verilen girland ve gül gonca sepeti ile süslü başlığa sahip olan mezar taşı, kudemâyı vüzerâyı Devlet-i Aliyye'den merhum Galip Paşa'nın mutakalarından merhum Zerrin Hanım'a ait olup Yeni Sahra Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Hüve'l-Bâkî

Kudemâ-yı vüzerâ-yı

Devlet-i Aliyye'den

Merhûm Gâlip Paşa'nın

Mu'taka'larından merhûme Zerrin Kalfa'nın

Ruhu için Fâtîha. (Sene 1326)

Şekil 2.14'te verilen palmet yapraklarıyla süslü başlığa sahip olan mezar taşı ise Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa mutakalarından Lalter Hanım'a ait olup Kartal Baba Haziresi'nde bulunmaktadır. Tarafımızca okunan mezar taşının kitâbesinde şu ibâreler yer almaktadır:

Mısır Vâlîsi esbâk

Mehmed Ali Paşa mu'takalarından olup

Kartal Baba dergâhı şerîfinin bâniye-i sâniyesi

Olarak müceddeden inşâ ve müteâkiben irtihâl-i

Tecellîgâh-ı bekâ eden muhibbe-i turûk-ı âliyye

Merhûme Lalter Hanımın ruhu için Fâtîha.

Yukarıda örnekleri verilen münferit halde defnedilmiş olan kul,köle ve cariye/mu'taka mezar taşlarının haricinde bir de efendileri tarafından efendisine ait olan aile mezarlığına defnedilenler de mevcuttur. Bu durumun en güzel örneğini Üsküdar ile Kadıköy arasındaki mevkide bulunan Sadrazam Halil Hamid Paşa aile mezarlığında

görmekteyiz. Öyle ki, Halil Hamid Paşa'nın ahırlarının baş sorumlusu olan Muhammed Ağa⁵² ile, ayrıca kendisine hizmette bulunan bir imamın, kahyası ve kahyasının oğlu ve eşlerinin, üç gulamının ve adları Simtez, Hemnişin ve Nedim olan 3 cariyesinin de mezarları burada bulunmaktadır.⁵³ Zira M.1781 ile 1785 yılları arasında sadrazamlık vazifesi yürütmüş bir paşanın aile mezarlığına defnedilmiş olan kul, köle ve cariyelerin geride kalan mezar taşlarıyla, ailenin bir bireyi olarak sayıldıklarını, ailenin diğer üyelerinden ötekileştirilmediklerini anlamak mümkündür. Nitekim bu örneklerden de görülüyor ki ister münferit halde defnedilsinler ister aile mezarlıklarına defnedilsinler, kul, köle ve cariyelere ait mezar taşları onlara gösterilen maddi-manevi saygınlığın birer işaretidirler.

⁵² Hans Peter Laqueur, “*Hüve”l-Baki: İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*” (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 123.

⁵³ A.g.e.,125.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ

Şeyhülislamlık makamı, Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku, din-devlet ilişkileri ve toplumsal dinamikleri üzerine yapılan araştırmalar için kritik bir kaynak ve araştırma konusu olmuştur. Şeyhülislamların verdiği fetvalar ve hukuki görüşler, o dönemin İslam hukuku uygulamaları hakkında önemli bilgiler sağlar.

Çatalcalı Ali Efendi gibi Şeyhülislamların İslam hukuku açısından önemi, dönemin hukuki uygulamalarını, din-devlet ilişkilerini, toplumsal dinamikleri ve dini düşüncelerini anlamak için kritiktir. Bu bağlamda, İslam hukukuna katkı sağlayan önemli eserlerden birine sahip olan Çatalcalı Ali Efendi'nin biyografisi ve döneminin nüfusu da önemli bir konudur.

3.1.Çatalcalı Ali Efendi Biyografisi

Bu başlık altında, Çatalcalı Ali Efendi'nin ailesi, eğitim hayatı, üstlendiği görevler ve şeyhülislamlık dönemindeki vazifeleri ele alınacaktır. Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatının anlaşılması, şeyhülislamlık döneminde verdiği fetvalardaki bilgi düzeyini değerlendirmemiz açısından büyük öneme sahiptir.

3.2. Çatalcalı Ali Efendi'nin Ailesi ve İlim Tahsili

Ali Efendi, Osmanlı Devleti'nin 43. Şeyhülislam'ıdır.⁵⁴ 1041/1631 yılında Çatalca'da doğmuş ve Çatalcalı lakabını almıştır. Ali Efendi'nin ailesi hakkında edinilen bilgilerde Babası Nakşibendi şeyhlerinden Alaiyeli (Alanya)⁵⁵ Mehmed Efendi'dir. Annesi ve evliliği hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Çatalcalı Ali

⁵⁴ Serhat Başar, "Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamları" (İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2017), 247.

⁵⁵ İdris Bostan, "Alanya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 339-341.

Efendi'nin torunu Şerifzade Mehmed Efendi ise tarihte yerini almış bilinen bir şeyhülislamdır.⁵⁶

Ali Efendi'nin eğitim hayatının ilk adımları ise Çatalca'da babası Mehmed Efendi tarafından atılmıştır. Babasından aldığı ahlak eğitimi ve fıkıh eğitimi Çatalcalı Ali Efendi'nin meşayihlik hayatı için önemli bir adım olmuştur. Bunun akabinde 1057/1647 yılında ikinci hocası olan Şeyhülislam Hoca Abdurrahim Efendi tarafından mülazım olarak kabul edilmiştir. Burada orduyla ilgili malumatlar edinmiş, ilk tecrübesini kazanmıştır. Ayrıca Abdurrahim Efendi'nin şeyhülislamlığını inceleme fırsatı edinmiştir. Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin azlinden sonra ilim tahsilini ilerletmek için Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye 1062/1652 yılında Bursa'da intisap etmiştir. Bu süreden sonra hocası Yahya Efendi'nin yanında hem talebeliğine devam etmiş hem de çeşitli görevlerde vazifelendirilmiştir.⁵⁷

3.3. Çatalcalı Ali Efendi'nin Tayin Edildiği Görevler

Çatalcalı Ali Efendi kadı naibliği ile başladığı ilmi yolculuğuna, müderrislik, kazaskerlik gibi çeşitli ve birbirini tamamlayıcı görevlerle devam etmiştir. Bunun başlıca sebebi ilim tahsiliyle hocalarının yanından ayrılmamış olmasıdır. Zira Yahya Efendi'nin Kahire'ye kadılığa atanmasıyla (1652), Çatalcalı Ali Efendi de hocasıyla birlikte Kahire'ye gitmiş ve orada Bab Mahkemesi'nde naip olarak görev yapmıştır.⁵⁸ Bu süre zarfında Mekke'ye giderek hac görevini de yerine getirmiştir. Bununla birlikte Abdurrahimzade Mehmed Efendi'nin Kahire kadılığı döneminde tekrar Mısır'a kadı naibi olarak gitmiş, burada yaptığı görevlerle dikkatleri üzerine çekmiş ve bilgili, görgülü anlamına gelen Naib Çelebi lakabını almıştır.⁵⁹ 1662 yılında Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin şeyhülislam olmasının ardından, Çatalcalı Ali Efendi İstanbul Fatih'teki Mesih Paşa Medresesi'nde müderrislik görevine başlamıştır (1073/1663). Uyvar Seferi'ne katılarak ordu kadılığı yapmış ve daha sonra Hafız Paşa Medresesi'ne

⁵⁶ Başar, "Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamları", 247.

⁵⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-i Âli Efendi*, düz. Klavuz Eser (İstanbul: İsar Yayınları, 2021), 19.

⁵⁸ "Bab Mahkemesi" için bkz. Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 362.

⁵⁹ A.g.e., 20.

atanmıştır (1074/1664). Burada 6 ay görev yaptıktan sonra, Fatih sınırları içinde bulunan Gazanfer Ağa Külliyesi'nde müderrislik görevine getirilmiştir. 1076/1666 yılında Selanik Kadılığı görevine atanmıştır. 1080/1669 yılında ise yaklaşık olarak Rumeli Kazaskerliği görevini üstlenmiştir. Normal şartlarda Rumeli Kazaskerliği görevi bir yıl süreyle yapılırken, Çatalcalı Ali Efendi bu vazifede 4 yıl görev yapmıştır.⁶⁰ Rumeli kazaskerliği görevi ve Divan' daki sorumlulukları, onu adım adım şeyhülislamlık görevine yaklaştırmıştır.

3.4. Çatalcalı Ali Efendi'nin Meşihatı ve Vefatı

Çatalcalı Ali Efendi meşihat makamına iki defa getirilmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'nin ilk şeyhülislamlığı av merakıyla bilinen ve bu vesileyle sık sık Çatalca'ya giden 2. Mehmed (1648-1687) dönemine denk gelmektedir. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin hastalığı sebebiyle onun yerine 4. Mehmed tarafından şeyhülislam olarak atanmıştır. Bu birinci meşihatı 12 yıl 7 ay 2 gün⁶¹ sürmüştür. Ancak bu dönemde idâri anlamda çalkantılı bir döneme giriş yapan Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık yapmak kolay olmamıştır. Ayrıca 4. Mehmed'in devlet işleriyle ilgilenmemesi, yaşanan toprak kayıpları ve olumsuz hadiselerle rağmen padişahın av merakı, nasihatleri dinlememesi ve hatta farz olan ibadetlerde cemaate katılmaması ve toplu dini merasimlere dahil olmaması kendisi hakkında hem halk içerisinde hem de asker-bürokrasi sınıfı içerisinde şiddetli eleştirilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁶² Çatalcalı Ali Efendi'yi dolaylı yoldan itham etmişlerdir. Çatalcalı Ali Efendi, olayı sadece bir yazıyla kaymakam paşaya bildirmekle yetinmiş ve paşa da bu durumu telhisle padişaha sunmuştur. Bu olaydan kısa bir süre sonra, padişahın da katılacağı bir dua merasimi için Vâlîde Camii'ne arabayla giderken, ulemâ, askeri liderler ve halktan oluşan bir grup tarafından hakarete uğramış ve arabasına saldırılmıştır.⁶³

⁶⁰ A.g.e., 21.

⁶¹ *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., 2015), 14-15.

⁶² Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-i Âlî Efendi, 22.

⁶³ Mehmet İpşirli, "Çatalcalı Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 8, (1993): 234-235.

Bu saldırılar sonucunda oldukça etkilenen Ali Efendi, padişahın Budin'in düşmesi üzerine istişare yapmak için çağırıldığı Dâvud Paşa sahrasındaki toplantıya katılmamıştır. Bunun üzerine 4. Mehmed, 26 Eylül 1686'da Ali Efendi'yi, zihninin bozulduğu gerekçesiyle azlederek Bursa'ya sürülmesini emretmiştir.⁶⁴

Bunun akabinde 4.Mehmed'in tahttan indirilmesiyle tahta geçen 2. Süleyman (1687-1691) zamanında Çatalcalı İstanbul'da bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi'den sonra gelen şeyhülislamların bu makamda kalma süreleri çok kısa sürmüştür. Kendisinden sonra meşihat makamına gelen şeyhülislam ve görev süreleri şöyledir; Ankaravi Mehmed Efendi (d.1028/1619, ö.1098/1686) 1 yıl, Debbağzâde Mehmed Efendi (ö. 1114/1702) ilk meşihati 3 ay, Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) ilk meşihati 17 gün süreyle en az olarak, Debbağzâde Mehmed Efendi (ö. 1114/1702) ikinci meşihati 2 yıl, Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi, (ö. 1110/1698) ilk meşihati 1 yıl sürmüştür.

Bu süre zarfında 2. Süleyman vefat etmiş, 2. Ahmed (1691-1695) devri başlamıştır. 10 Mart 1692 yılında ikinci meşihat vazifesine başlayan Çatalcalı Ali Efendi sadece 1 ay 10 gün bu vazifede kalabilmiştir.⁶⁵ Daha önceden yakalandığı humma hastalığına yorgunluk nedeniyle tekrar yakalanmış ve şeyhülislamlığının 41. günü Edirne'de vefat etmiştir. Çatalcalı Ali Efendi, Selimiye Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Zehrimar Mescidi'ne defnedilmiştir.⁶⁶

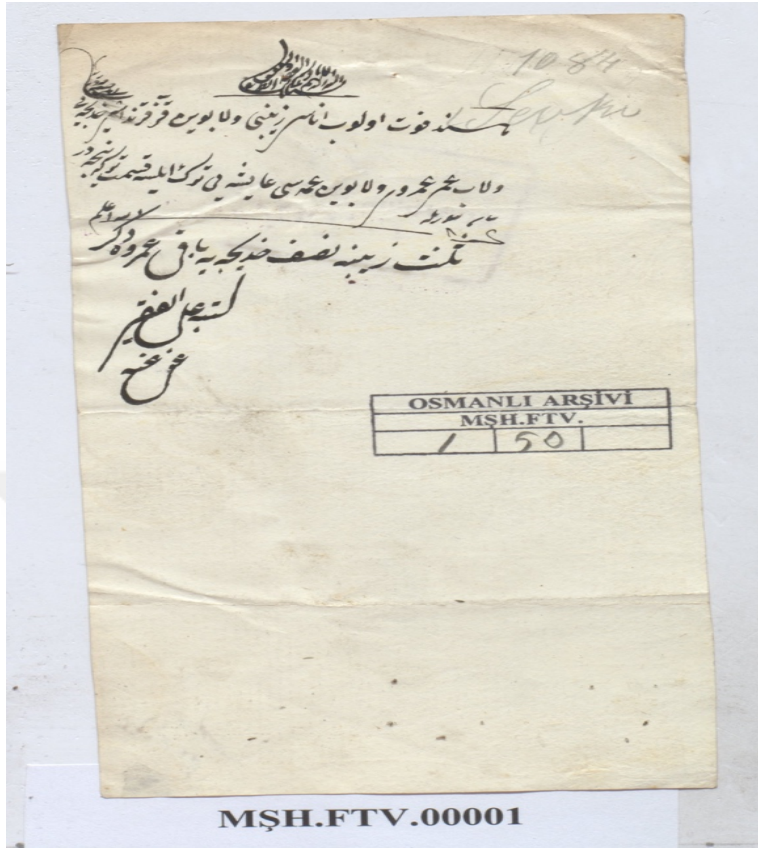
İstanbul dışında medfun bulunan şeyhülislam listesinde bulunan Çatalcalı Ali'nin mezar taşı şahidesindeki ibâreye okuyucular için dipnotta yer verilmiştir.⁶⁷

⁶⁴ Mehmet İpşirli, "Çatalcalı Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 234-235.

⁶⁵ *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*, 14-15.

⁶⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-i Âlî Efendi*, 24.

⁶⁷ Müfti Ali Efendi ki on üç sene tamam / etmişdi sadr-ı mesned-i fetva-yı cilvegah/ göçdü bekaya defn olunup bu hazirede / Ruhuna huldu mesken ede hazret-i ilah/ Hayr-ü benatı Aişe Hanım mezarını/ bin yüz otuzda gördü harab olmuş, etd, ah/ sandukasını levhini tecdid eyledi/ rahmet okundu ruhuna yok bunda iştibah/Vehbi yegâne düşdü bu tarih fevtine/ Müfti Ali Efendi kıla Adn'ı caygah/ sene 1103. Kaynak; Başar, "Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamı", 245.

Şekil 3.15: Çatalcalı Ali Efendi'nin kendi hattıyla kaleme aldığı bir fetvaya örnek (İmza: Ketebe Ali El-fakir ufiye anh)

Kaynak: BOA. MŞH. FTV.1.50

3.5. Çatalcalı Ali Efendi Fetvaları ve Kaynakları

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi hayatta iken vermiş olduğu fetvalarını kendisi kitap halinde bir araya getirmiştir. *Fetâvâ-i Ali Efendi* isminde olan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde (İzmir, nr. 251; Serez, nr. 1113) 1100 (1689) ve 1102 (1691) tarihli yazma nüshalarının mevcudiyetinden bilinmektedir.⁶⁸

Çalışmamızın birincil kaynağını oluşturan Fatih 2388 numaralı *Fetâvâ-i Âli* nüshasının muhteviyatı hakkında edindiğimiz genel bilgiler şöyledir: Öncelikle bu Fetâvâ-yı Ali nüshası ve gerekli kaynaklar incelendiğinde yazım türü olarak klasik fıkıh kitaplarıyla

⁶⁸ Cengiz Kallek, "Fetâvâ-yı Alî Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, (İstanbul, 1995), 438.

aynı olduğu anlaşılmıştır. Yani “Fürû-i fıkıh” adıyla anılan bu tarz klasik fıkıh kitaplarında dizin ve sıralamada konular ve fetvalar birbirini takip ile sistematik olarak ele alınmıştır.

Bununla birlikte her bir ana başlığa ait konular diğere ana başlığın konularıyla belirli bölümler halinde ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırmaya göre ana konular “Kitap” adlandırılmasıyla, alt konular ise “Bab” ve “Fasıl” adlandırılmasıyla yer almıştır.⁶⁹ Çalışmamızda esas aldığımız bölüm olan “Kitabü’l-İtak” bölümü ise fıkıh literatüründe, kölelerin hukuki statüleri ve sahip oldukları hakları anlatan ana konuyu ve onunla ilişkili olan alt konuları içerisinde barındırır. Bu bölüm, zamanla köleler ve efendilerinin haklarını koruma amacıyla geliştirilen detaylı kavramları kapsar. Bu kavramlar, efendi-köle ilişkilerini düzenleyerek, kölelerin haklarının tanınmasına ve korunmasına yönelik önemli bir adım teşkil eder. Bu bölümdeki düzenlemeler kul, köle ve cariye sistemi içerisindeki bireyler arasındaki ilişkilerin daha adil bir şekilde yürütülmesi için gerekli hukuki çerçeveyi belirler. Bu kavramlar, fıkıh kitaplarında önemli bir yere sahiptir.⁷⁰ Ayrıca bu kavramlar ve bağlı oldukları konu başlıkları fıkıh literatüründe birbirinden farklı yazım türüne ayrılmıştır. Nitekim nüsha boyunca meseleler yazı türü olarak talik hattında devam etmekteyken fetvalardan sonra yazım türünde değişiklik tespit edilmiştir.⁷¹

Tüm bu muhteviyata yönelik bulgular değerlendirildiğinde nüshada mevcut olan ana konu olarak başlık sayısı 50 tane, alt konu başlık sayısı ise 53 tanedir. Ana konular “Kitap” ifadesi ile belirtilirken, ana konuyla bağıntılı ya da bağımsız ancak bir bütünlük oluşturacak şekilde verilen alt konular ise “Fasıl” ve “Bab” olmak üzere belirtilmiştir.

Bununla birlikte eserinizin 22-23-24-133-186-187-234’üncü sayfalarında olmak üzere toplam 8 tane ihtilafli konu olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte eserin 25.-26.-29.-30.-31.-40.-59.-64.-144.-343.-367.-369.-370.-373.-376. sayfalarında da derkenarlar mevcuttur. Bununla birlikte eserin 8.-9.-12.-257.-259.-261.-263.-272.-276. sayfalarında vakıf kaydı ve müstensih mührü mevcuttur.

⁶⁹ A.g.e., 25.

⁷⁰ A.g.e., 25.

⁷¹ A.g.e., 34.

Ayrıca eserin fihrist kısmında kitap-fasıl-aşr-bab bölümlerine binâen bir de nev'-i ahar ve mesele-i şetta denilen bölümler vardır ki bunlar şunları ihtiva etmektedir: Mesele-i şetta; dağınık –çeşitli meseleler, nev'-i ahar; bahsi geçen konuda başka bir sorudan kinâye ile verilen başka bir fetvadan bahseder.

Fıkıhta hem fetvaya konu olan hususlar hem de mezhep içinde veya mezhepler arasında tartışılan ve kesin bir sonuca bağlanamayan problemler mesâil kavramıyla ifade edilir.⁷² Bu şekilde eser içerisinde toplam 40 tane nev'-i ahar olmakla birlikte mesele-i şetta sayısı üçtür. Mesele-i şettaların eser içerisinde bulunduğu konum ise 24.-85.ve 256. sayfalardır. Nev-i aharın eser içerisinde yer verildiği sayfalar ise 12.-17.-19.-20.-21.-23.-29.-30.-34.-35.-4649.-59.-75.-78.-82.-83.-84.-85.-87.-88.-115.-119.-121.-123.-127.-144.-147.-155.-156.-161.-162.-163.-187.-208.-219.-236.-240.-249.-255. sayfadır.

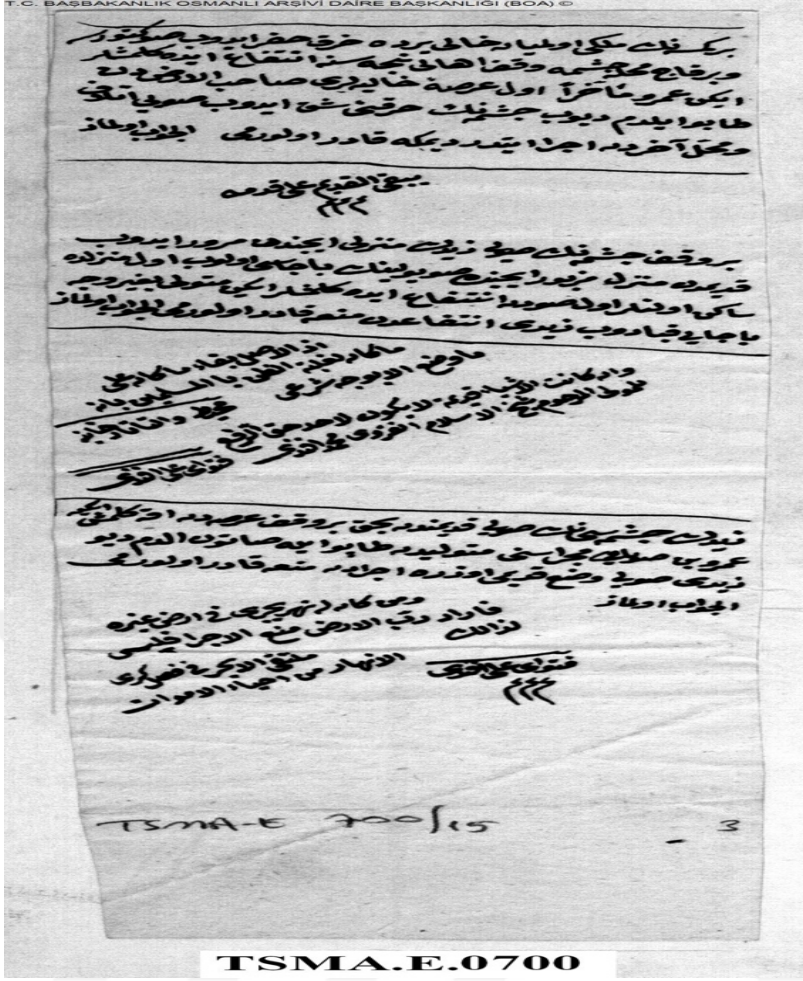
Ayrıca eserin fetvaları ele alan konuları 261. sayfada bitmekle birlikte fetvaların istinsah tarihi H.1142/1730 olarak nakledilmiştir.

Ayrıca yine eserin müstensih tarafından tamamlandığına yönelik müstensih mührü ve üç tane mim rumuzu mevcuttur. Buradan eserin fetva kısmının nihayete erdiği anlaşılabilir. Birlikte buradan sonra Arapça farklı konular izah edilmiştir.

Bunlardan bazıları ilimlerin oluşumu, yıldızlar, yıldızların boyutları ve sağlık-hayat üzerindeki tesirleri, burçlar, insanın şekli şemaidir. Bunun yanısıra müstensih eserin 262. sayfasında; “1086 senesinin mâh-ı Muharreminin ibtidâsında oğlumuz Es-seyyid Mehmed Efendi dünyaya gelmiştir. Allah azîmüşşân kendisine ilm-i nâfi ve amel-i sâlih ve ömr-ü tavîl ihsân eyleye bi mennihî ve kerem. Fi 1086” diyerek oğlunun doğumunu tarih düşmüştür.

261. sayfa itibariyle Çatalcalı Ali Efendi hakkında veyahut Fetava-i Ali Efendi içeriği ile alakalı bir malumat bulunmadığından 262. sayfa itibariyle nüsha hakkında malumat verilmeye gerek duyulmamıştır.

⁷² Adnan Bülent Baloğlu, “Mesâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 264-265.

T.SMA.E.0700

Şekil 3.16: Çatalcalı Ali Efendi Fetavâ'sının muteber bir kaynak olarak isnadda gösterildiğine işaret eden belge (Fetvaların sol alt kısımlarında "Fetavâ-yı Ali Efendi" yazmaktadır.)

Kaynak: BOA, T.SMA.E.0700.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ FETAVASINDA KUL, KÖLE VE CARIYELERİN BAHİSLERİ

Osmanlı Devleti, şeriat esaslarına dayandığı için kölelik uygulamaları İslam dininin prensiplerine göre şekillendirilmiştir. Kölelerin hukuki durumunu gözlemlemek için 17.yüzyıl da şeyhülislamlık yapmış olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarından yararlanılacak ve arşivlerinden elde edilen örneklerle desteklenecektir.

İslam hukukuna göre köleler mülkiyete, hukuki muamelelere ve tasarruflara konu olması açısından eşya olarak kabul edilse de diğer hukuk dallarında köle şahıs olarak görülür. Ancak köle, bazı durumlarda tam ehliyetli olabilirken bazı durumlarda sınırlı ehliyetli veya tamamen ehliyetsizdir; bu da hür insanlardan farklı bir hukuki statüye sahip olduklarını gösterir. Bu nedenle kölelik, İslam hukukunda ehliyet arızası veya eksikliği olarak değerlendirilir. Köleliğin, usul-u fikhın ehliyet arızaları konusunda incelendiği ve köleliğin mal olma ve bazı şahsi menfaatlere sahip olma engeli teşkil ettiği kabul edilir.⁷³ 17. yüzyılda kölelerin hukuki durumlarını ve Osmanlı Devleti'nde bulunan hukuki hayattaki konumlarını belirleyebilmek için köleler, fıkıh kaideleriyle birlikte ayrı ayrı ele alınıp incelenecektir.

4.1.Fetava-i Ali Efendi Kitabı'ı-İtk'da Bahsi Geçen Meseleler

Bu ana bölüm başlığı altında 87 soru bulunmaktadır. Bu sorular aşağıdaki düzende tarafımızca:

Kul, Köle ve Cariyelerin Azadı,

Kul, Köle ve Cariyelerin Evlendirilmesi, (köleler arasında evlilik hayatı ve kul /köle dışı evlendirilme),

⁷³ İzzet Sak, “Şer’îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992), 21.

Kul, Köle ve Cariyelerin Satışı-Ticareti

Kul, Köle ve Cariyelerle Evlilik Dışı İlişkide Bulunma,

Kul, Köle ve Cariyelerin Hizmet Süreleri ve Sınırları,

Başlıkları altında beş bölüm olarak tasnif edilmiştir.

Bu tasnife sadık kalarak Osmanlı arşivinden de elde edilen vesikalarla 17. Yüzyıl Osmanlı toplum yapısındaki kul, köle ve cariyelerin toplumsal değerlendirmeleri yapılacaktır.

4.1.1. Kul, Köle ve Cariyelerin Azadı

İslam hukukunda, bireylerin hukuki yeteneklerinin sınırlanması veya tamamen ortadan kalkması ehliyet arızaları olarak tanımlanır. İnsanların fiziksel ve zihinsel olgunluğa bağlı olarak hakları kullanabilme, dini ve hukuki sorumlulukları üstlenebilme ve eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleşebilme kabiliyetleri arasında farklılıklar bulunur. Bir kişinin tam ehliyet halinin devamı da bireysel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir. Sosyal yaşamda, kişisel tercihler veya harici faktörler nedeniyle, bir bireyin ehliyetleri değişebilir. Bu nedenle, başlangıçta tam ehliyetli olmayanlar tam ehliyetli hale gelebilirken, tam ehliyetli bireyler ehliyetlerini kısmen veya tamamen kaybedebilirler. Ehliyeti kısıtlayan ve daraltan koşullar ehliyet arızaları olarak isimlendirilir. Bu arızalar, bir bireyin dini ve hukuki sorumluluklara uygun olma durumu, hak ve yükümlülüklerin kapsamı, haklarını kullanma becerisi, kendi eylemleriyle borç altına girebilme yetkinliği, bedensel cezalara tabi olabilme gibi alanlarda çeşitli sonuçlara yol açar. Her insan, yaşamı boyunca tam bir hak ehliyetine sahiptir ve bu yetkinliğin kısıtlanması mümkün değildir. Ehliyetin tamamen ortadan kalkması, yani hukuki kişiliğin sona ermesi yalnızca ölümle gerçekleşir. Böylece, insan hayatındaki belirleyici faktör, akıl ve temyiz gücüdür. Bu nedenle yetkinliği sınırlayan durumlar, özellikle eda/fiil ehliyeti açısından önemlidir. Ehliyet arızaları, iradenin var olup olmamasına göre semavi ve muktesep ehliyet arızaları olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Semavi arızalar, bireyin kontrolü dışında meydana gelen durumları ifade eder; uyku, bunama, bayılma, unutkanlık, delilik gibi durumlar bu kategoride yer alır. Kişisel etkilerin sonucu olarak ortaya çıkan bozukluklara ise muktesep arızalar denir. Bilgisizlik, sarhoşluk, ciddiyetsiz davranışlar (hezl), mali tedbirsizlik (sefeh), hata,

yolculuk, borçluluk, iflas ve başkalarının baskısı gibi durumlar kazanılmış muktesep arızalara örnektir.⁷⁴ Bu başlık altında, Çatalcalı Ali Efendi'nin verdiği fetvalardan yola çıkarak 17.yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kölelikle ilgili gelen sorular, ehliyet arızalarıyla ilgili verdiği fetvalar üzerinden incelenecektir.

Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âlî kitabında Kitâbü'l-Itak konusunda yer vermiş olduğu kul,köle ve cariyelerin adına dair olan sual ve cevapları tarafımızdan ayrıştırılmıştır. Sual arası verilen fetvalar “Fî i'tâki'l-marîz ve'l- mecnûn ve'l-ma'tûh ve's-sekrân” (Hastalık Halinde Köle Azad Etmek-Mecnûn Halindeyken Köle Azad Etmek- Bunama Halindeyken Köle Azad Etmek –Sarhoş Halindeyken Köle Azad Etmek) başlığı içerisinde toplanmıştır. Bunlar kaynak olarak aldığımız çeviri kitapta 746.-747.-748.-749.-750.-751.-752.-753.-754.-755.-756.-757.-758.-759.-766.-767.-768.-769.-770.-771.-772.-773.-774.-775.-776.-777.-778.-810.-811.-812. ve 813 sayılarıyla numaralandırılan suallerdir.

Kölelerin azad edilme durumlarıyla ilgili Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen sorulara dayanarak, şeriat kurallarında belirtilen esaslardan hareketle, bu fetvaların azad edilme durumlarıyla ilgili çeşitli sebeplerle sonuçlanması bu bölümde şu şekilde listelenmiştir:

- a. Lafızla/Sözle/Kaville Gayr-ı İhtiyari Azad Edilme Durumu
- b. Söz ile Beyan Edilen Vasiyet Üzere Azad Etme Durumu
- c. Şart Üzerine Söz ile Azad Etme Durumu
- d. Bâbu'l-Tedbîr
- e. Müşterek Sahip Olunan Kölenin Azadlığında Taraflardan Birinin Vefat Etmesiyle Köle Üzerinde Hak/Söz Sahibi Paylaşımı
- f. Hak Talebiyle Koşul ve Hizmet Şartlarının Değişmesi Üzerine Azad Etme
- g. Neseb Üzerine Azad Etme
- h. Verâset Üzerinde Tasarruf Hakkı İddia Ederek Azadlığı Reddetme
- ı. Akıl Noksanlığı Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği
- i. Bunama Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği
- j. Sarhoşluk Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği
- k. Velî'nin Büluğ Olmayan Hak Sahibinin Kulu Üzerinde Azad Etme Durumu

⁷⁴ Talip Türcan, *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara, Türkiye: Grafiker Yayınları, 2012), 217.

1. Verâset Üzerinde Söz ile Verilen Azadlığı Geçersiz Göstererek Tasarruf Hakkı İddia Ederek Azadlığı Reddetme

a. Lafızla/Sözle/Kaville Gayr-ı İhtiyari Azad Edilme Durumu

Köleleleri azad etmek için bir dizi yöntem bulunmaktadır. Sözlü olarak yapılan özgürlük beyanları, doğrudan ve dolaylı (kinaye) olmak üzere iki türe ayrılabilir. Doğrudan ifadeler, “*Sen hürsün yahut hürriyete kavuşturuldun, sen atıksın (azat edilmişsin), ben seni azat ettim, seni hürriyete kavuşturdum, bu mevlâmdır, ey efendim, bu hanım efendimdir, ‘Ey hür’, ‘Ey ‘atık’* gibi cümlelerle azadlığını ilan eder. Dolaylı ifadeler ise “*Benim senin üzerinde mülkiyetim yoktur. Benim sana bir yolum yoktur. Kölelik yoktur. Mülkümünden çıktın*” gibi sözlerdir. Bir efendinin cariyesine “*Seni boşadım, salıverdim*” şeklindeki ifadeleri de köleliğin sona erdiğini belirtir. Bir kişinin cariyesine “*Artık seni serbest bırakıyorum*” demesi ya da kölesine “*Bu kişi benim babam*” veya cariyesine “*Bu kişi benim annemdir*” diyerek onları azad etmesi de dolaylı bir azadlık beyanı olarak kabul edilir.⁷⁵

Çatalcalı Ali Efendi konuyla ilgili fetvasında da hadislerde beyan edildiği Lafızla/sözle/kaville gayr-ı ihtiyari azad edilme durumuna dair kendisine gelen sorulara şöyle fetva vermiştir:

746. Zeyd kulu Amr için “*Oğlumdur*” dese Amr azad olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adam için “*Oğlumdur*” dese kulu olan adam şer’en azad olmuş olur mu?

Cevap: Olur.

747. Zeyd cariyesi Hind için “*Kızımdır*” dese Hind azad olur mu?

El-cevap: Olur.

⁷⁵ Ali Hatalmış, “Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 66.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadın için “*Kızımdır*” dese cariyesi olan kadın şer’en azad olmuş olur mu?

Cevap: Olur.

748. Zeyd kulu Amr’a bir iş ısmarladıkda “*Oğul, şöyle işle*” dese böyle demekle Amr azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adam için bir iş yapmasını emretmiş olsa ve bu emiri verirken “*Oğul, şöyle işle*” şeklinde ifade kullanmış olsa bu ifâdesinden dolayı kulu olan adam bu erkekden azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

749. Zeyd sagîre cariyesi Hind için “*Kızım gibidir*” deyip lakin ıtk niyet eylemese Hind azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, câriyesi olan küçük yaşta bir kadın için “*Kızım gibidir*” dese ancak azat etme niyeti olmaksızın bu sözü söylemiş olsa cariyesi olan bu kadın azad olmuş olur mu?

Cevap: Olmaz.

750. Zeyd cariyesi Hind için “*Kızım gibidir*” deyip lakin ıtk niyet etmeyip tatyib murad eylese mücerred böyle demekle Hind’in vat’ı Zeyd’e haram olur mu?

El-Cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadın için “*Kızım gibidir*” dese ancak azat etme niyeti olmaksızın sadece cariyesine iyi davranma ve onun hatrını hoş etme maksadıyla bu sözü söylemiş olsa bunun üzerine bu adama bu cariyesiyle evlilik dışı cinsel münâsebette bulunması haram olur mu?

Cevap: Olmaz.

751. Zeyd cariyesi Hind için “*Kadıncıktır*” deyip lakin ıtk niyeti eylemese mücerred böyle demekle Hind azad olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadın için “*Kadıncıktır*” dese ancak azat etme niyeti olmaksızın bu sözü söylemiş olsa cariyesi olan bu kadın azad olmuş olur mu?
Cevap: Olmaz.

752. Zeyd cariyesi Hind için “*Satılık değildir*” dese Zeyd mücerred böyle demekle Hind’in itkına ikrar etmiş olup Hind azad olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadın için “*Satılık değildir*” dese bu adamın bu sözünün manası sebebiyle cariyesi olan kadının azadlığına karar vermiş olduğu zann olunmakla birlikte cariyesi olan kadını azat etmiş olur mu?

Cevap: Olmaz.

759. Zeyd’in kulu Amr için Zeyd’in zevcesi Hind “*Amr azadlı mıdır?*” deyu suâl ettikde Zeyd “*Azadlıdır*” dese Amr azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkeğin karısı, kocasının kulu olan bir adam için “*Kul’un azat oldu mu?*” diyerek sorsa kocası da “*Azat oldu*” dese bu adamın kulu olan adam azad olmuş olur mu?

Cevap: Olur.

b. Söz ile Beyan Edilen Vasiyet Üzerine Azad Etme Durumu

İslam dininde her ne şartla olursa olsun köle mirasçı sayılmamıştır. Çünkü köleye verilen mal, sahibine ait olacağından, bu mirasın köleye herhangi bir faydası olmayacaktır.⁷⁶

Çatalcalı Ali Efendi “Zeyd sıhhatinde kulu Amr için “*Fevtimden kırk gün mukaddem azad olsun*” dedikten sonra Zeyd bir sene mürurunda fevt olsa Amr Zeyd’in cemî-i malından azad olur mu? El-cevap: Olur.” Fetvasıyla kölelikten azadlık üzerinden süresiz bir zaman geçse bile veraset konusunda herhangi bir değişiklik olmayacağı, kölenin efendisinin, mirası üzerinden faydalanamayacağı üzerine fetva vermiştir.

⁷⁶ Türcan, *İslam Hukuku El Kitabı*, 549.

c. Şart Üzerine Söz ile Azad Etme Durumu

Kölelerin azad edilmesi yöntemleri yedi ana başlık altında toplanır: Gönüllü Azad, Kefaret ödemesi ile azad, Mükatebe (Karşılıklı Anlaşma) ile Azad, Zorunlu veya Yasal Azad, Ölümle İlişkili Azad, Ümmüveled (Kölenin Efendisinden Çocuğu Olması) Yoluyla Azad, Devlet Tarafından Azad. Bunlar, köleliğin sona erdirilmesi için kullanılan yöntemlerdir. Ayrıca, serbest bırakma şartları da kişinin irade beyanının niteliğine göre dört farklı kategoriye ayrılır: Mutlak (Koşulsuz), Mukayyed (Belirli Koşullara Bağlı), Muallak (Belirli Bir Olayın Gerçekleşmesine Bağlı) ve Muzaf (Ek Koşullara Bağlı). Bu kategoriler, azad edilmenin koşullarını ve bu koşulların nasıl yerine getirileceğini belirler.⁷⁷

Bu kategoriler şöyle sıralanabilir: Birincisi, “*Ben öldüğümde hürsün*” gibi, vasiyet bırakan kişinin ölümüyle gerçekleşecek şartsız azadlık bildirimleri, mutlak azat olarak adlandırılır. İkincisi, “*Eğer hastalığımдан ölürsem sen hürsün*” gibi, ölüm koşulu üzerine ek bir nitelik getirilen durumlar mukayyed azat olarak tanımlanır. Üçüncüsü, “*Bu görevi yerine getirirsen hürsün*” gibi, vasiyet bırakan kişinin ölümünden bağımsız olarak ek şartlar içeren durumlar muallak azat kapsamındadır. Dördüncüsü ise, “*Yarımdan itibaren özgürsün*” gibi belirli bir zamanın gelmesiyle azadlık kazanılmasını ifade eden durumlar muzaf azat olarak belirlenir.⁷⁸

c.1. Çatalcalı Ali Efendi’ye Gelen Sualler Üzerine Mukayyed’e Örnek Fetvalar

822. Zeyd hasta oldukça “*Bu marazdan fevt olursam cariyem Hind azad olsun*” dedikten sonra Zeyd ol marazdan ifâkat bulsa Zeyd Hind’i bey’e kâdir olur mu? El-cevap: Olur.

⁷⁷ Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 237-246.

⁷⁸ Fahrettin Atar, “Tedbir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011). 258-259.

Açıklama: Bir erkek hasta iken “*Bu hastalıktan vefat edersem cariyem olan kadın azad olsun*” dese ancak sonrasında bu hastalıktan iyileşip sağlığına kavuşsa bu adamın cariyesi olan bu kadını satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

823. Zeyd cariyesi Hind için “*Fevtimden kırk gün mukaddem azad olsun*” dese Hind’i hâlen vat’etmek câiz olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadına “*Vefatımdan kırk gün sonra azad olsun*” dedikten sonra vefatına kadarki zamanda evlilik dışı cinsel münâsebette bulunması şer’en doğru olur mu?

Cevap: Olur, şer’en sakıncası yoktur.

753. Hind cariyesi Zeynep için “*Fevtimden kırk gün mukaddem azad olsun*” dedikten sonra Hind Zeyneb’i bey’e kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir kadın, cariyesi olan bir kadın için “*Vefatımdan kırk gün sonra azad olsun*” dedikten sonra cariyesi olan bu kadını satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

754. Zeyd cariyesi Hind için “*Fevtimden kırk gün mukaddem azad olsun*” dese Zeyd Hind’i vat’ etmek câiz olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkeğin, cariyesi olan bir kadın için “*Vefatımdan kırk gün sonra azad olsun*” dedikten sonra cariyesi olan bu kadınla evlilik dışı cinsel münasebette bulunması şer’en uygun olur mu?

Cevap: Olur.

755. Zeyd sıhhatinde kulu Amr için “*Fevtimden kırk gün mukaddem azad olsun*” dedikten sonra Zeyd bir sene mürurunda fevt olsa Amr Zeyd’in cemî-i malından azad olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, hayatta olduğu süre zarfında kulu olan bir adam için “*Vefatımdan kırk gün sonra azad olsun*” demesinin üzerinden bir sene geçtikten sonra vefat etmiş olsa kulu olan adam ölen adamın geride kalan mallarına hissedâr olur mu?

Cevap: Olmaz.

c.2. Çatalcalı Ali Efendi’ye Gelen Sualler Üzerine Mutlak’a Örnek Fetva

770. Zeyd, Amr’a “*Kul’un Bekir’i azad eyle, sana şu kadar akçe vereyim*” deyip Amr dahi Bekir’i azad eylese Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd’den almağa kâdir olur mu ?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek başka bir erkeğe: “*Kulun olan bir adamı azad eyle sana şu kadar miktar para vereyim*” dese o erkek de kulu olan adamı bu söz üzerine azad eylemiş olsa, bu erkeğin kulunu azad etmesi için böyle bir teklifte bulunan adamdan bahsi geçen meblağdaki parayı almağa hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

c.3. Çatalcalı Ali Efendi’ye Gelen Sualler Üzerine Muallak’a Örnek Fetvalar

756. Zeyd “*Amr zimmetinde olan şu kadar akçemi Amr’dan alırsam kulum Bekir azad olsun*” dedikten sonra Zeyd meblâğ-ı mezbûru Amrdan alsın Bekir azad olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, “*başka bir adamın elinde olan belirli bir miktardaki paramı ondan alırsam kulum olan adam azad olsun*” dedikten sonra bahsettiği miktardaki parasını o adamdan almış olsa kulu olan adam azad olur mu?

Cevap: Olur.

757. Zeyd kulu Amr’a “*Yirmi kere kelâmullahı hatm ve tilâvet edersen azad ol*” dedikten sonra Amr yirmi kere kelâmullahı hatm ve tilâvet eylese Amr azad olur mu?

El- cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adama “*Yirmi kere Kur’ân-ı Kerîm’i hatim edip okursan azad ol*” dese ve sonrasında kulu olan adam yirmi kere Kur’ân-ı Kerîm’i hatim edip okusa azad olmuş olur mu?

Cevap: Olur.

758. Zeyd kulu Amr’a “*Seni bey’ edersen azad ol*” dedikten sonra Zeyd Amr’ı Bekir’e bey’-i sahih ile bey’ eylese Amr azad olur mu? El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adama “*Seni satarsam azad ol*” dese ve sonrasında başka bir adama bu kulu şer’ en geçerli olan bir akid ile satmış olsa bu kulu azad olmuş olur mu?

Cevap: Olmaz.

c.4. Çatalcalı Ali Efendi’ye Gelen Sualler Üzerine Muzaf’a Örnek Fetva

821. Zâim olmayan Zeyd “*Eğer bu sene zeâmete nâil olursam kulum Amr müdebberim olsun*” dedikten sonra ol sene mürûr edip Zeyd zeâmete nail olmasa Zeyd Amr’ı bey’e kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Zeâmet sahibi olmayan bir erkeğin “*Eğer bu sene zeâmet sahibi olursam kulum olan adamı, ölümüme bağlı olarak azat etme şartıyla kendime hizmette tutacağım*” dedikten bir sene sonra da zeâmet sahibi olmasa bu durumda kulu olan bu adamı satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

d. Bâbu’t-Tedbir

Köleliği nihâi anlamda toplumsal sınıf içerisinde kaldırıma teşebbüslerinden birisi de tedbir denilen uygulamadır. Bu uygulama köle sahibinin kendi ölümüyle kölesinin azad olacağını şart koşarak azad etme kararı alması anlamına gelir. Bu yöntem, efendinin vefatı ile kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağlar, böylece kölelik bağının kesin ve geri dönüşümsüz bir şekilde sonlandırılmasını temin eder.⁷⁹ Bu durumda

⁷⁹ Fahrettin Atar, “Tedbir, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40,258-259.

böyle bir şartı koşan köle sahibine ‘Müdebber’, bu şarta tabi tutulan köleye ise ‘Müdebber’ denir.⁸⁰

Tedbir, tek bir tarafın irade beyanı ile gerçekleştirilen teberru niteliğindeki bir hukuki işlem olarak tanımlanırken, müşterek sahip olunan bir kölenin hukuki statüsü açısından ise farklı durumlar tezahür etmektedir.

Bundan mütevellit Çatalcalı’ya bu yönde gelen sualler üzerine tedbir konusunu şart üzerine söz ile azad etme durumu haricinde iki alt başlık dahilinde ayrıca tasnif edilmiştir. Ve bu manada gelen bu suallerin ve cevaplarının tahlil edilmesine yardımcı olması amacıyla Osmanlı Arşivleri’nden konuyla alakalı olarak seçtiğimiz evraklar incelenmiştir.

Bunu yapmaktaki maksadımız Çatalcalı Efendi’ye bu şekilde gelen soruların okuyucu tarafından anlaşılması adına evrak içerisindeki şahıslar özelinde net bir örnek sunmaktır. Bununla beraber 810.ve 813. arası sualler ise “Bâbu’t-Tedbîr” (Üzerinde Tasarruf Etmek) başlığı altında toplanmıştır. Böylelikle gerek suallerin kendileri ve gerekse arşiv vesikaları Çatalcalı’nın kul, köle ve cariye azad etmek bahsinde muhteviyatlarına göre şekillenen fetvalarının koşul, şahıs, yer ve zamana göre sınırlarının neler olabileceği üzerinde bizlere sorgulama imkânı verebilecektir. Bu maksatla çalışmamızın bu bölümünde önce sualler açıklamalarıyla yer alacak olup daha sonrasında vesikalarla birlikte de bölüm sonu değerlendirmemizle yorumlanacaktır.

d.1. Sahibinin ölümü şartıyla azad edilme

810. Zeyd kulu Amr’ı tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Zeyd fevt olup sülüs müsâit olsa veresesi Amr’ı istirkâk u bey’e kâdir olurlar mı?

El-cevab: Olmazlar.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adamı kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmesiyle kendine hizmette şartlamış olduktan sonra vefat etse ancak bu vefat eden erkeğin geride kalan ailesi geride kalan malların bedelinin üçte biri vefat eden

⁸⁰Yasemin Kurtoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir”, *Yasal Bilimler Hukuk Dergisi* 20, C. 2, (2021): 241–276.

erkeğin borçlarını ödemeye yeterli olmasına rağmen bu kulu köle olarak satmaya hakları olur mu?

Cevap: Olmaz.

811. Zeyd kulu Amr'ı tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Zeyd fevt olup sülüs müsait olmasa vereseşi sülüs müsait olmadığı miktarda Amr'ı istis'âya kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adamı kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmesiyle kendine hizmette şartlamış olduktan sonra vefat etse, ancak bu vefat eden erkeğin geride kalan ailesinin, geride kalan malların bedelinin üçte biri vefat eden erkeğin borçlarını ödemeye yeterli olmamasından dolayı bu kulu borçların bedelince yanlarında köle olarak çalıştırmaya hakları olur mu?

Cevap: olur.

812. Zeyd kulu Amr'ı tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde, Amr Zeyd'in dâinlerine kıymetinde siâyet ederken mezbûrlar razılar olmayıp Amr'ı istirkâk u bey'e kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olmazlar.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin kulu olan bir adamı kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmesiyle kendine hizmette şartlamış olduktan sonra kalan mallarının bedeli borçlarının bedelinden daha az olarak vefat etmiş olsa bu kul da vefat eden sahibinin borçlularına borçlarının hisseleri bedelinde koğuculuk/laf-haber taşıma işi yapıyor olsa ancak bu borcunu almak isteyen kişilerin bu kulun koğuculuk işini yapmasını istemeyip onu köle olarak satmaya hakları olur mu?

Cevap: Olmaz.

814. Zeyd kulu Amr'a cariyesi Hind'i tezvîc edip Hind Amr'dan bir veled getirdikten sonra Zeyd Amr ile Hind'i tedbîr-i mutlak ile tedbîr edip veled-i mezbûru başka müdebber eylemese, ol veled tebeyyet ile müdebber olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamı cariyesi olan bir kadın ile evlendirirse ve bu cariyesi o kuldan bir çocuk dünyaya getirdikten sonra, bu cariyeye ile bu kulun sahibi

olan erkek ikisini de kendisinin ölümüne bağılı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlamışken doğan çocuk için de başka bir karar söylemiş olmasa, bu çocuk babasının ve annesinin ölüme şartlı olarak azatlıklarından dolayı aynı şartlara bağlanmış olur mu?

Cevap: Olmaz.

815. Zeyd cariyesi Hind'i tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Zeyd tedbîr-i mutlak ile müdebberî olan kulu Amr'a tezvîc edip Hind Amr'dan veled getirirse, Zeyd ol veled-i bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadını kendisinin ölümüne bağılı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartladıktan sonra daha evvel yine kendisinin ölümüne bağılı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartladığı kulu olan bir adamla bu cariyesini evlendirse ve cariyesi bu kuldan bir çocuk dünyaya getirirse, bu kul ve cariyenin sahibi olan adamın bu çocuğı satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

816. Zeyd tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettiği cariyesi Hind'i azadlı kulu Amr'a tezvîc edip Hind Amr'dan veled getirirse Zeyd ol veledi bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin ölümüne bağılı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlamış olduğı cariyesi olan bir kadını, kendisinin azatlı kulu olan bir adam ile evlendirse ve bu cariyesi bu kulundan bir çocuk dünyaya getirmiş olsa, bu kulun ve bu cariyenin sahibinin bu çocuğı satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

817. Zeyd cariyesi Hind'i abd-i müdebberî Amr'a tezvîc edip Hind Amr'dan veled getirirse Zeyd ol veledi bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadını, kendisinin ölümüne bağılı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlamış olduğı kulu olan bir adamla evlendirse ve bu cariyesi bu kulundan bir çocuk dünyaya getirmiş olsa, bu kulun ve bu cariyenin sahibinin bu çocuğı satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

818. Zeyd müdebbiri Amr'a "*Var yıkıl git!*" dese mücerred böyle demekle Amr azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlamış olduğu kulu olan bir adama "*Var yıkıl git!*" dese kul olan bu adam sahibinin bu ifâdesinden dolayı azad olmuş olur mu?

Cevap: Olmaz.

819. Zeyd tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettiği cariyeleri Hind ve Zeyneb'i vat' etmek câiz olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlamış olduğu cariyesi olan iki kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunması şer' en doğru olur mu?

Cevap: Olur, şer' en bir sakıncası yoktur.

820. Zeyd kulu Amr'ı tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Amr bir miktar mal kesb eylese ol mal Zeyd ile Amr'dan hangisinin olur?

El-cevap: Zeyd'in olur.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamı, kendisinin ölümüne bağlı olarak azat etmekle kendisine hizmette şartlasa ancak sonrasında bu kulu çalışıp kendi emeğiyle belirli bir miktar mal elde etmiş olsa, bu mal bu kulun sahibine mi ait olur kula mı ait olur?

Cevap: Kulun sahibine ait olur.

e. Müşterek Sahip Olunan Kölenin Azadlığında Taraflardan Birinin Vefat

Etmesiyle Köle Üzerinde Hak/Söz Sahibi Paylaşımı

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse kölesindeki hissesini azad ederse malı bulunduğu takdirde kölenin hürriyeti onun

malındandır. Malı yoksa ağır işler yüklememek şartıyla köle çalıştırılır.”⁸¹ Çatalcalı Ali Efendi kendisine bu konuyla alakalı gelen sualde zikrettiğimiz hadis-i Şerifi baz alarak fetva vermiştir.

813. Zeyd Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu kulu Bekir'i tedbîr-i mutlak ile tedbîr ettikten sonra Amr nesne ihtiyâr etmeden Zeyd fevt olsa Amr kendi hissesinde Bekir'i istis'âya kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, başka bir erkek ile ortaklaşa olarak sahip oldukları kul olan bir adamı kendilerinin ölümüne bağlı olarak azat etmekle kendilerine hizmette şartlamışlarken, erkeklerden biri bu ortaklıktan herhangi bir para ya da başka bir çıkar istemeden diğer erkek vefat etse, geride kalan erkeğin bu ortaklıktaki kendi ortaya koyduğu hissesinin bedelince o kulu köle olarak yanında tutmaya hakkı olur mu? Cevap: Olur.

f. Hak Talebiyle Koşul ve Hizmet Şartlarının Değişmesi Üzerine Azad Etme

Fıkıh alanında, bir bireyin hukuki olarak uygulanan kısıtlamalarının ortadan kaldırılmasına izin verilmesi için sık kullanılan bir terim olmamasına rağmen “Cevaz” ve “İbaha” kavramlarıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Hanefi ve Hanbeli fıkıh eserlerinde bu konu genellikle hacr (kişinin mal üzerindeki tasarruf yetkisinin kısıtlanması) kısmının ardından ele alınır ve bu bölüme “Kitabu'n-Me'zun” adı verilir. Klasik fıkıh literatüründe, bu alana özel bir bölüm ayrılması ve detaylı düzenlemelere gidilmesi, o dönem tüccarlarının köleleri ticari faaliyetlerde geniş çapta kullanımının bir yansıması olarak kabul edilebilir.⁸² Bir kölenin efendisi tarafından ticaret yapması için özel bir izin alması durumunda, köle alışveriş işlemlerini gerçekleştirebilir: satın alma, satma, rehin verme veya rehin alma gibi ticari faaliyetlerde bulunabilir. Eğer efendi, kölesine yalnızca belirli bir tür ticaret yapma özgürlüğü tanırsa, bu özgürlük diğer ticaret türlerini de kapsar şekilde genişletilmiş sayılır. Ancak, efendinin verdiği

⁸¹ Müslim, Itk,3.

⁸² H. Yunus Apaydın, “İzin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 510-512.

izin eğer yalnızca tek bir işleme özelse, köle diğer işlemler için serbest bırakılmış sayılmaz, sadece efendisinin verdiği işlem için serbest sayılır.⁸³

766. Zeyd'in kulu Amr bir tarikle hünkâr dirliğine geçtikten sonra Zeyd Amr'ı bey' etmek istedikde Amr “*Ben hünkâr dirliğine geçmekle azad olmuş olurum*” deyü imtinâ'a kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkeğin kulu olan bir adam; bir şekilde padişaha ait olan toprakların hizmetinde çalışmaya başlamış olsa ancak sahibi olan kişi de kendisini satmak istese bunun üzerine “*Ben padişaha ait olan toprakların hizmetine geçmekle azad olmuş olurum*” diyerek kendisinin satılmasına mâni olmasına hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

767. Zeyd'in kulu Amr bir tarikle sipahi olduktan sonra Zeyd fevt olsa, Zeyd'in hasran vârisi oğlu Bekir Amr'ı istirkâk murad ettikde Amr “*Ben sipahi olmakla azad olmuş olurum*” deyü imtinâ'a kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkeğin kulu olan bir adam; bir şekilde tımar sahibi bir asker olduktan sonra sahibi olan adam vefat etmiş olsa ancak ölen sahibinin geride kalan ailesinden bir erkek tekrar kendisini köle olarak kullanmak istese, bu tımar sahibi asker olan kulun “*Ben tımar sahibi bir asker olmakla azad olmuş olurum*” diyerek köle olarak kullanılmak istenmesine mâni olmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

g. Neseb Üzerine Azad Etme

Şer'i hukuk, istisnai hallerde kölenin mecburen, herhangi bir işlem yapmaksızın azad edilme ilkesini benimsemiştir. Bu durumlar arasında neseb üzerine azad etme konusundaki durum şöyledir; Bir kişi, kendisine mahrem bir akrabası nisbetinde olan bir köleyi, mülkiyetini satın alma, miras, bağış, vasiyet gibi maksat ve vasıtalarla edinirse, Hanefi fıkına göre bu akrabalık haddi olduğundan bu durumda edindiği o köle hemen azad edilir. Şâfîiler ise daha farklı bir anlayışa sahiptir; onlara göre köle

⁸³ A.g.e., 510-512.

ile efendi arasında evliliğe engel olacak bir akrabalık ilişkisi değil, usul-fürû ilişkisi varsa mecburi azadlık söz konusudur. Mâlikîler ise bu duruma kardeş olmayı da eklemiştir.⁸⁴ Çatalcalı Ali Efendi fetvalarında nesep üzerine azad etme konusunda süt kardeşliği azad etme yollarından birisi olarak kabul görmemiştir ve kendisine gelen bir suale bu şekilde fetva vermiştir:

768. Zeyd radâan kız karındaşı Hind’e mâlik olsa Hind mücerred râadan kız karındaşı olmakla azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, sütkardeşi olan kız kardeşini muhafaza ve idaresi altında tutuyor olsa bu kız kardeşi, kendisinin sütkardeşi olmasından dolayı azad olmuş olur mu?

Cevap: Olmaz.

h. Verâset Üzerinde Tasarruf Hakkı İddia Ederek Azadlığı Reddetme

Tedbir işlemi, müdebberin yaşamı boyunca ve ölümünden sonra olmak üzere hukuki sonuçlar doğurur ve bu sonuçlar iki kısımda incelenir. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, tedbiri bir vasiyet türü olarak görüp, müdebberin efendisinin mirasının üçte biri kadarlık kısmıyla âzat edilebileceğini belirtirler. Eğer müdebberin vefat ettiği gün, mirasın üçte biri müdebberin değerine eşit veya ondan fazla ise, müdebber derhal âzat edilmiş sayılır. Ancak, mirasın üçte biri müdebberin değerinden az ise, müdebber hür statüye geçse de bu eksik miktar nedeniyle çalışmak zorunda kalır. Efendisinin mirası borçlarla doluyorsa, müdebber kendi değeri kadarlık borca katılır. Diğer yandan, Ebû Hanîfe’nin bir görüşüne göre, borçlu durumda olan müdebber, mükâteb (özgürlüğünü satın almak üzere anlaşma yapmış köle) statüsündedir. Ayrıca Zâhirî mezhebi ve İbn Mes’ûd, İbrâhim en-Nehaî, Hammâd gibi fakihler ise, tedbiri bir hibe olarak görüp, müdebberin efendisinin malının sadece üçte biri değil, tamamı üzerinden âzat edildiğini ifade ederler. Ahmed b. Hanbel’in⁸⁵ Çatalcalı Ali Efendi vermiş olduğu

⁸⁴ Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, 237-246.

⁸⁵ Fahrettin Atar, “Tedbir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 258-259.

fetvaları dört farklı şekilde ele alarak veraset üzerinde tasarruf hakkı iddia ederek azat etme hakkında şu alt başlıklarla bahsi açıklamıştır:

h.1. Borçlarının Meblağı Geride Kalan Mallarının Değerinden Fazla Bir Şekilde Olarak Vefat Etmiş Olan Kişinin Varislerinin Azad Etme Konusunda Tasarrufda Bulunması

771. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa Zeyd'in dâinleri Amr'ı kıymetinde istis'âya kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

h.2. Vefat Eden Adamın Mallarının Üçte Biri Borçlarının Ödenmesine Yetmediği Durumlarda Varislerinin Azad Etme Tasarrufunda Bulunması

772. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd fevt olup sülüs-i malı müsait olmasa vereseşi sülüs müsait olmadığı miktarda Amr'ı istis'âya kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

h.3. Vefat Eden Oğlunun Kulunun Bedelsiz Olarak Azad Edilmesine Önce Rıza Gösterip Sonra Sözle Reddetmek

773. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd fevt olup babası Bekir'i tereke ettikte sülüs müsait olmayıp lakin Bekir Amr'ın meccânen itkina razı olup siâyetten ibrâ eylese, Bekir nâdim olup Amr'ı sülüs müsait olmadığı miktarda istis'âya kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

h.4. Vefat Eden Adamın Geride Kalan Mallarının Üçte Biri Borçlarını Ödemek İçin Yetmesine Rağmen Geride Kalan Ailesi Azadlığı Reddederek Kulu Elleri Tutmaları

774. Zeyd hasta olup mu'takalu'l-lisân oldukda kulu Amr ile cariyesi Zeyneb'i işâret ile i'tak ettikten sonra uklesi mevtime dek mümtedd olup mu'takalu'l-lisân iken fevt olup sülüs müsait olsa, veresei "*I'tak-ı mezbûru tutmayız*" demeğe kâdir olurlar mı? El-cevap: Olmazlar.

785. Hind fevt olup oğlu Zeyd ile kızı Zeyneb'i tereke ettikte Zeyneb kable'l-kismet terekeden birkaç cariyesi Zeyd'in izninsiz i'tak eylese, Zeynep mu'sire olmakla Zeyd ol cariyesi hissesinde istis'aya kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, vefat etse oğlu ve bir kızını mallarını tasarruf etmekte yetkili olarak bırakmış olsa, bu oğlu ve kızı kendi aralarında paylarını bölüşmüş olmalarına rağmen bu kızı babasının geride kalan mallarına ek olarak bir de kendi hırsı ve inadıyla babasının birkaç cariyesini oğlan kardeşinden habersiz olarak azad eylemiş olsa oğlan kardeşinin bu cariyesi kendine düşen hissesi üzerinden köle olarak kullanmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

ı. Akıl Noksanlığı Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği

"Muktesep", ehliyeti daraltan haller arasında yer alır ve akıl zayıflığına işaret eder. Ateh olarak tanımlanan bu durum, idrak ve kavrama yetilerindeki eksikliklerden ötürü meydana gelir. Normal reşit bireylerin sahip olduğu anlama kapasitesine kıyasla daha düşük bir seviyede olan bu akıl zayıflığı, kişinin ehliyet açısından mümeyyiz küçükler düzeyine indirir. Alım-satım, kira gibi mali işlemleri de etkileyen bu durum, mümeyyiz küçükler için uygulanan üçlü tasarruf ayrımı (tamamen lehine, tamamen aleyhine ve lehine ve aleyhine olabilecek işlemler) bu kişiler için de uygulanır. Boşanma gibi konular da bu bağlamda ele alınır, benzer bir yaklaşım gerektirir.⁸⁶

⁸⁶ Türcan, *İslam Hukuku El Kitabı*, 430.

İslam hukukunda, akıl noksanlığı yaşayan bir kişinin verdiği azadlık hakkının ne kadar geçerli olduğuna dair kesin bir bilgiye rastlamamış olabiliriz; ancak alım-satım, talak gibi konulardan yola çıkarak mümeyyiz küçük seviyesinde sayıldığından, azadlık konusunda da benzer bir hükmün geçerli olabileceği düşünülebilir. Çatalcalı Ali Efendi de bu konuyu onaylayarak, akıl noksanlığı olan bir kişinin azatlığını şu fetvası ile geçerli kabul etmemiştir:

775. Zeyd hasta olup akli bi'l-külliyeye zâil iken cariyesi Hind'i i'tak eylese sahih olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, hastalığından dolayı aklını tamamen yitirmiş iken, cariyesi olan bir kadını azad eylemiş olsa bu azadlık şer' en geçerli ve doğru olur mu?

Cevap: Olmaz.

i. Bunama Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği

Sözlük anlamı engellemek, yasaklamak, kısıtlamak olan hacir (hacr) kelimesi, İslam hukukunda da benzer şekilde, bir kişinin sözleşme veya benzeri hukuki işlemlerdeki tasarruf yetkisinin kısıtlanması veya geçerliliğinin engellenmesi anlamına gelir.⁸⁷ Akıl noksanlığı kapsamında değinilen bölüme ek olarak, yaşlılık sebebiyle ortaya çıkan bunama da bu konuya dahil edilir. Dolayısıyla bunamadan kaynaklı verilen azadlıklar konusunda Çatalcalı Ali Efendi, akıl noksanlığı bölümünde olduğu gibi bu bölümde de benzer bir cevapla fetva vermiştir.

776. Yüz yaşında olup ma'tûh olan Zeyd cariyesi Hind'i i'tak eylese sahih olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Yüz yaşında olan ve yaş haddinden dolayı bunamış vaziyette olan bir erkek, cariyesi olan bir kadını azad eylemiş olsa bu azadlık şer' en geçerli ve doğru olur mu?

Cevap: Olmaz.

⁸⁷ H. Yunus Apaydın, "Hacir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 513-517.

j. Sarhoşluk Halinde Verilen Azadlığın Geçerliliği

Sarhoşluk durumunda yapılan hukuki işlemlerin geçerliliği konusunda fakihler arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazı fakihler, sarhoşken yapılan tüm hukuki işlemlerin geçersiz olması gerektiğini öne sürerler. Bu görüşü destekleyenler arasında Osman el-Bettî, Leys b. Sa'id, Hanefî mezhebinden Tahâvî, Ca'ferî ve Zâhirî mezhepleri bulunur. Hanefî mezhebinde ise genellikle sözlü tasarruflar geçerli sayılır ancak irtidat ve geri alınabilir ikrar gibi özel durumlar bu genel kuralın istisnası olarak kabul edilir. Mâlikî mezhebindeki genel eğilim, mülkiyet ve mal varlığı haklarına ilişkin sözleşmelerin ve ikrarların geçersiz sayılması, talâk ve köle âzad etme gibi mülkiyetle ilgili olmayan işlemlerin ise geçerli kabul edilmesi yönündedir.⁸⁸ Çatalcalı Ali Efendi, köle azadıyla alakalı gelen soruda efendinin gayrimüslim olması belirtilse de bu konuda Hanefî ve Maliki mezhebindeki gibi sarhoşken tasarruf edilen sözün geçerliliğinin kabulüne göre fetva vermiştir : “Zeyd-i zimmi hamrdan sekrân iken kulu Amr'a “Azad ol” dese azad olur mu?”

El-cevap: Olur.

777. Zeyd-i zimmi hamrdan sekrân iken kulu Amr'a “Azad ol” dese azad olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Gayrimüslim olan bir erkek, alkolden sarhoş olmuş bir halde iken kulu olan bir adama “Azad ol” dese kulu olan adam azad olur mu?

Cevap: Olur.

k. Veli'nin Büluğ Olmayan Hak Sahibinin Kulu Üzerinde Azad Etme Durumu

Mümeyyiz küçükler, mali konularda yetersiz tecrübe ve insan davranışları konusunda eksik bilgi sebebiyle, eksik eda ehliyetine sahiptirler. Bu eksik eda/fiil ehliyeti, hukuki işlemler veya mali tasarruflar açısından değerlendirilebilir. Mümeyyiz küçüklerin mali

⁸⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sarhoşluk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 141-145.

sonuçlar doğuran tasarrufları, onlar için tamamen yararlı olanlar, tamamen zararlı olanlar ve hem yarar hem zarar içerebilecek olanlar şeklinde üç farklı kategoriye ayrılır.

Mümeyyiz küçükler tarafından gerçekleştirilen, mal varlığını artıran işlemler -hibe alma, vasiyetten yararlanma, hediye kabul etme ve sadaka almak gibi- herhangi bir izin veya onay gerektirmeksizin geçerli kabul edilir ve hemen hukuki sonuç doğururlar. Diğer yandan, mümeyyiz küçüklerin mal varlığını azaltacak irade beyanları- hibe yapma, sadaka verme, vakıf kurma, kefil olma, borç ikrarı veya borçtan ibrâ etme gibi- geçersiz sayılır. Bu tür işlemler için hukuki temsilcinin de yetkisi olmadığından, izin veya onaydan söz etmek mümkün değildir.

Ayrıca, özellikle mirasçıların zararına olabilecek hayır işlerine yönelik tasarruflar, çoğu fıkıh bilgisine göre geçersizdir.⁸⁹ Verilen bilgilerin ışığında köle azadının tasaddukta bulunmak olduğu ayetlerde sabittir.⁹⁰ Sadaka vermek manen mala bereket getiren bir hal olsa da malı azaltmaya yöneliktir. Çatalcalı Ali Efendi, kendisine bu konuyla alakalı yöneltilen bu soruya cevaben, velinin mümeyyiz küçük yerine yapmış olduğu azadlığı zararına kabul etmesi durumunda, mümeyyizin temyiz sahibi olduğunda malındaki tasarrufları yeniden düzenleyebileceğini ve velisi tarafından azad edilmiş bir kölenin efendisinin temyiz gücüne sahip olduğunda yeniden köle olabileceğini belirtmiştir:

778. Zeyd-i sagîrin cariyesi Hind'i anasının anası Zeyneb i'tak eylese sagîr bâliğ oldukda Hind'i istirkâk u bey'e şer'an kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Küçük yaşta olan bir erkeğin cariyesi olan kadını anneannesi azad eylemiş olsa ancak bu küçük yaştaki erkeğin büluğa erdiğinde cariyesi olan bu kadını köle olarak kullanmaya devam etmeye yahud satmaya şer'en hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

⁸⁹ Türcan, *İslam Hukuku El Kitabı*, 426.

⁹⁰ “Beled Suresi- 8 20. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Beled-suresi/6031/8-20-ayet-tefsiri> [16.03.2024].

1. Verâset Üzerinde Sözle Verilen Azadlığı Geçersiz Göstererek Tasarruf Hakkı İddia Ederek Azadlığı Reddetme

Müdebber köle sahibinin ölümünden dolayı hürdür. Dolayısıyla hür köle mirasa dahil olmadığı için mirasçılar hak iddia edemezler. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasında da bu konu şöyle açıklığa kavuşmuştur:

774. Zeyd hasta olup mu'takalu'l-lisân oldukda kulu Amr ile cariyesi Zeyneb'i işâret ile i'tak ettikten sonra uklesi mevtine dek mümtedd olup mu'takalu'l-lisân iken fevt olup sülüs müsait olsa, veresei "*İ'tak-ı mezbûru tutmayız*" demeğe kâdir olurlar mı? El-cevap: Olmazlar.

Açıklama: Bir erkek, hastalığı esnasında kulu olan bir adam ve cariyesi olan bir kadını söz ile ve el ile işâret ederek azad etmiş olsa ölümüne kadar uzun bir süre geçtikten sonra vefat etmiş olsa, geride kalan mallarının üçte biri borçlarını ödemek için yetmesine rağmen geride kalan ailesi "*Bu kulun azatlığını kabul etmeyiz*" diyerek kulu ellerinde tutmaya hakları olur mu?

Cevap: Olmaz.

771. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa Zeyd'in dâinleri Amr'ı kıymetinde istis'âya kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

Açıklama: Bir erkek ölümcül bir hastalığa müptela iken bu esnada kulu olan bir adamı azad eylemiş olsa ve sonrasında borçlarının meblağı geride kalan mallarının değerinden fazla bir şekilde olarak vefat etmiş olsa, bu erkeğin borçlu olduğu kimselerin ölen adamın kulu olan bu adamı borç verdikleri meblağ nispetinde yanlarında köle olarak çalıştırmaya hakları olur mu?

Cevap: Olur.

772. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd fevt olup sülüs-i malı müsait olmasa veresei sülüs müsait olmadığı miktarda Amr'ı istis'âya kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

Açıklama: Bir erkek, ölümcül bir hastalığa müptela iken bu esnada kulu olan bir adamı azad eylemiş olsa ve sonrasında vefat etse ancak geride kalan mallarının üçte biri borçlarının ödenmesine yetmese ölen adamın geride kalan ailesi bu durumda üçte birini tamamlamak için gerekli olan meblağı elde etmek için bu kul olan adamı köle olarak çalıştırmaya hakları olur mu?

Cevap: Olur.

773. Zeyd maraz-ı mevtinde kulu Amr'ı i'tak ettikten sonra Zeyd fevt olup babası Bekir'i tereke ettikte sülüs müsait olmayıp lakin Bekir Amr'ın meccânen ıtkına razı olup siâyetten ibrâ eylese, Bekir nâdim olup Amr'ı sülüs müsait olmadığı miktarda istis'âya kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, ölümcül bir hastalığa müptela iken bu esnada kulu olan bir adamı azad eylemiş olsa ve sonrasında vefat etse ve geride kalan babasını kalan mallarını tasarruf etmesinde yetkili bırakmış olsa ancak geride kalan mallarının üçte biri kalan borçlarını ödemeye yetmese babası olan bu adam ölen oğlunun kulunun bedelsiz olarak azad edilmesine önce rıza gösterse ve sözle borcuna dahil etmediğini söylemiş olsa ancak sonra pişman olsa malın üçte biri miktardaki borcun bedelini elde etmek üzere tekrar bu bahsi geçen kulu kölesi olarak çalıştırmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

Yukarıda bahsi geçen suallerin değerlendirmelerine ek olarak ise Osmanlı Arşivleri'nden evraklar incelenmiştir. Bu evraklar verâset üzerinde tasarruf hakkı iddia ederek azadlığı reddetme bahsine birer örnektir.

Zira Tekirdağı meclis üyelerinden Ali Bey'in tasarrufunda bulunan üç zenci cariyesi, meclis üyelerinden ve ahaliden ikişer kimsenin de haberi olmak üzere azad edilmiştir.

Ayrıca ellerine de mühürlü ve imzalı olarak ıtknâmeleri verilmiştir. Cariyeler ise hizmetleri boyunca saklaması için bu azadnameleri Ali Bey'e ve karısına teslim eylemişlerdir. Ancak Ali Bey bundan bir buçuk sene sonra vefat edince bu cariyeler ıtknamelerinin kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir.⁹¹

⁹¹ BOA. TSMA.E.0700.

Ancak ıtıknamelerinin kendilerine verilmemekle birlikte birlikte Ali Bey vefat edince karısının azatnamelerini sakladığını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte Ali Bey'in karısının diğer varislerin de haberi olmadan kendilerini satışa çıkarmaya çalıştığını ve kendilerini tekrar köle olarak sarf ettirmek üzere başka birileri aracılığıyla İstanbul'a götürdüklerini zikretmiştir.

Nihayetinde cariyeler bu duruma mâni olunmasını istemelerinin üzerine kaçıp şikâyette bulunmuşlar bunun üzerine şer' en ne hüküm olunması gerektiğini Sadrazama bildirmişlerdir.⁹²

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere vefat durumunda vârislerin nezâretinde köle-cariyelerin azadlık durumunda karışıklıklar her dönem ve her yerde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Ali Bey örneğindeki durum Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen 810-811-812 ve 813 numaralı suallerle paralellik göstermektedir. Zira Çatalcalı Ali Efendi vefat eden sahibinin geride kalan kölesi-cariyesinin tasarruf yetkisine dair gelen suallerin ikisine olumlu cevap verirken ikisine olumsuz fetva vermiştir. Burada Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarını verirken göz önünde bulundurduğu iki durum dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birincisi sahibin kendisinin ölümüyle geride bıraktığı terekesi borçlarının bedelinden az mı çok mu olduğu, ikincisi de kendisine hizmette şartladığı kölesinin o zamanki şartlardaki bedeli, geride bıraktığı malların bedelinden az mı çok mu? Çatalcalı bu iki hususa bakarak ya geride kalan cariyenin bu durumda satışına ya da bedelin eder günü karşılığında (yevmiye üzerinden bir hesap ile) kölenin-cariyenin hizmete devamıyla ödenmesi taleplerine fetva vermiştir. Ancak yukarıdaki vesikadaki örnek de göz önüne alındığında bu hususta cariyelerin hizmet şartının ne olduğuna dikkat edilmelidir. Zira Çatalcalı'ya gelen suallerde hizmet şartı sahibinin ölümüne bağlı ancak yukarıdaki vesikada hizmet şartı belirli bir hizmet süresiyle sınırlıdır. Bir diğer husus ise sahibinin vefatından sonra geride kalan cariye ve kölelerin mal hesabından paylaşım ve tasarruf yetkisine tabi tutulmuş olmalarıdır.

Nitekim Ali Bey'in örneğinde görüldüğü gibi sahibi ölen cariyenin azad edilmek şartı varken bile onu azad etmek yerine onun satışından bir kâr elde etmek durumu söz konusudur. Çatalcalı'nın sorularında ise bu durum ortaklaşa satın alınan cariyenin taraflardan birinin ölümü söz konusu olduğunda ölen tarafın diğer taraftan bu cariyenin

⁹² BOA. A.} MKT.DV.165/8.001.

bedelini talep etme ya da kendi adlarına çalıştırmaya devam ettirme gibi veraset hak talebinde bulunmaları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu bahiste incelediğimiz bir diğer örnek teşkil eden vesika ise Ali Bey'' örneğinde olduğu gibi azadnamesi verilen cariyelerin tasarrufu hakkındadır. Zira azadnamesi verildiği halde mensub oldukları milliyetlerden konsoloslukların bazı cariyelerin azadnamelerini ellerinden alıp onları esir olarak satmak girişiminde bulunmuşlardır.⁹³ Burada ortaya çıkan sonuç ise cariyelerin esir adı altında farklı bir sınıfa dahil olunup olunamayacaklarıdır.

Bunun bir benzerini Çatalcalı Ali Efendi''nin (hak talebiyle koşul ve hizmet şartlarının değişmesi üzerine azad etme) bahsinde yer alan 766 ve 767 de bulunan suallerin dirlik sahibi ve tımar sahibi olan cariyeye/kölelerin azadlık talep ettiklerinde görmekteyiz. Buradan anlaşılıyor ki belirli koşullarda cariyeye ve köleler bazen esir konumunda bazen de işçi konumunda sınıfsal geçişler yapabilmekteydi. Burada ortaya çıkan diğer bir sorun ise cariyeleri azad edecek olanların yetkinlikleridir. Nitekim buna benzer bir örnek Çatalcalı''nın 778 numaralı sualinde karşımıza çıkmaktadır. Burada diğer belgelerde geçen sahibin yahut yetkili kişilerin verdiği azad kararı haricinde nesebten birilerin veyahut da velâ hakkı olan bir kişinin verdiği azad hükmünün geçerliliği sorgulanmalıdır. Elde edilen sonuçlar, Babü''t tedbir bölümünde ortaya çıkan dört sual hakkında şeriat kaidelerinde yer alan hususlarla Çatalcalı Ali Efendi''nin verdiği hükümlerin değerlendirilmesiyle şekillenmiştir.

4.1.2. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Evlendirilmesi

Evlenme konusunda, İslam hukukunda köle veya cariyeye ile evlenme izni bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de bu konuyla alakalı şöyle buyrulmuştur:

İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin.

⁹³ BOA. A.} MKT.DV, 165/ 8.002.

*Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.*⁹⁴

Bu ayette köle ve cariyelerle evliliğe izin verilmiş ve hatta onların müşrik hürlerden daha hayırlı olduğu belirtilerek bu durum teşvik edilmiştir. Bu, İslami toplumların değerler tablosunda hür ve kölelik yerine iman ve takva konusundaki ölçüğün belirlenmesini sağlamıştı. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatındaki örnekleri incelediğimizde, bu konudaki Kur'an ayetini açıkladığını ve günlük yaşamda uygulamaya geçirdiğini, böylece ayet-i kerimeleri tamamlayıcı bir rol üstlendiği tekrar görülür. Azatlı ve hür kişinin evliliği hakkında Peygamber Efendimizin tutumu bu konuya bir açıklayıcı bir örnektir:

Berire'nin kocası Muğis adında bir köleydi. Âzat edildikten sonra kocasından ayrı kaldığı için, "Sanki şimdi onun gözyaşları sakalına akıyor, karısının arkasından dolaştığını görüyorum" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) şöyle dedi: "Ey Abbas, Muğis'in Berire'ye duyduğu aşka karşılık, Berire'nin kocasına olan nefretine hayret etmiyor musun?" dedi. Daha sonra Hz. Peygamber Berire'ye dönerek: "Kocana dönmen iyi olur." dedi. O'nun bu sözüne Berire, "Bunu bana emrediyor musun?" diye sorunca Peygamber Efendimiz (sav): "Ben sadece bu konuda yardımcı olmaya çalışıyorum." dedi. Berire ise, "Bu konuda benim ona ihtiyacım yoktur." diye cevap verdi.⁹⁵ Bir başka örnek: Hayber Gazvesi neticesinde esir olarak ele geçen Safiye bint Huyey, Peygamber Efendimiz'in (sav) âzat ettiği kişilerden biridir. Hz. Peygamber, Safiyye bint Huyey'e İslam'ı kabul etmesi durumunda özgür

⁹⁴"Bakara Suresi 221. Ayet Tefsiri", <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/228/221-ayet-tefsiri> [15.03.2024].

⁹⁵ Feridun Tekin. "Hz. Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

*birakılacağını teklif eder. Safiyye, Peygamber Efendimiz'in teklifini kabul ederek Müslüman olur ve ardından Hz. Peygamber'le evlenir.*⁹⁶

İslam Aile Hukuku'na göre köle ve cariye sınıfından olan kimselerin evlenme konusunda şahsî bir irâdeye sahip oldukları söylenemez. Köle ve cariyenin nikahı, mevla'nın yani kölenin sahibinin rızasına bağlıdır.⁹⁷ Köle ve cariyelerin evliliklerinden doğan çocukları cariyenin efendisinin malı sayılır. Bir hür ile bir cariye evlenmişse, doğacak çocuklar cariyenin efendisinin malı olur.⁹⁸

Özellikle erkek kölelerin evliliğinin efendilerinin iznine tabi olması, yapılacak olan evliliğin efendisinin karşılamasını gerektiren maddi yükümlülükler sebebine dayanmaktadır. Öyle ki kölelerin mehir bedelleri efendileri tarafından karşılanmakta ve bazen de efendinin bu mehiri ödeyeceği parası yoksa kölenin satış bedeli üzerinden bu karşılanırdı. Görülüyor ki erkek kölelerin evliliğinde efendinin rızası ve malı gözetilerek yapılma zorunluluğu vardı.⁹⁹ İslam hukuku nikahlanmayı farklı durumlarda ele almaktadır. Bunlar erkek köle iken evleneceği kadın cariye olabilir. Erkek hür iken evleneceği kadın cariye olabilir. Erkek köle iken evleneceği kadın hür olabilir, kadın cariye iken evleneceği erkek azatlı olabilir, erkek köle iken evleneceği kadın azatlı olabilmektedir.¹⁰⁰

Kölelerin başka bir evlenme şekli, efendi ile cariye arasındaki evlilik türüdür. Efendi, köle veya cariye üzerinde mülkiyet haklarına sahiptir. Bir kişi, cariyesiyle evlenmeden önce

⁹⁶ İbn İshak, "Sîre", s. 246;" Vakidi, "Meğâzi", II, 707; İbn Sa'id, "et-Tabakât", VIII, 95-96; İbn Abdilber, "el-İstiâb".

⁹⁷ Mustafa Ateş, "Hanefî Mezhebinde Nikâh-ı Tenezzühî ve Osmanlı Uygulaması", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* C.4, no. 2 (2021): 298-311.

⁹⁸ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi* C.9, nos. 1-2 (2004).

⁹⁹ Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, "Köle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, 237-246.

¹⁰⁰ Sak, "Şer"îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18.yy)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 32-36.

onu azad etmediği sürece sahibi olduğu köle veya cariyeyle evlenemez, çünkü eşlik ve mülkiyet hakları birbiriyle çelişir. Köleler irade beyanında bulunamazlar. Benzer şekilde bir kadın, kendi kölesiyle evlenmeden önce onu azad etmediği sürece evlenemez, yani kölelik devam ettiği sürece evlilik yasağı da devam eder. Ancak efendi, cariyesini azad ettikten ve mehrini verdiğiinden sonra bu evlilik gerçekleşebilir. Bu durumda, azad edilen cariye, çocuk doğurursa hem kendisi hem de çocukları mirasa ortak olur.¹⁰¹

Çatalcalı Ali Efendi'nin verdiği fetvalar, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kölelerin evlenme durumlarına ilişkin önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. İslam hukuku kurallarının belirlediği esaslara dayanarak, bu fetvaların nikah durumlarıyla ilgili çeşitli sebeplerle sonuçlanması incelenmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında, kölelerin evlenme hakkının genellikle mevcut olduğu ancak belirli koşulların gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle, kölelerin sahip oldukları mali durum, sosyal statüleri ve sahip oldukları haklar, evlilikleri üzerinde etkili olmuştur. Fetvalarda, kölelerin evlenme sürecinde efendilerinin izninin gerekliliği, evlilik akdi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar ve evliliklerin hukuki statüsü gibi konular da ele alınmıştır.

Bu fetvalar, Osmanlı toplumunda kölelerin evlenme hakları ve bu hakların sınırları hakkında bilgi verirken aynı zamanda İslam hukukunun nasıl uygulandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âlî kitabında Kitâbu'l-İtk konusunda yer vermiş olduğu kul, köle ve cariye evlenmesine dair olan sual ve cevapları, tarafımızca sınıflandırılmıştır.

Bunlar kaynak olarak aldığımız çeviri kitapta 760.-761.-762.-763.-764.-765. ve-809. sayısıyla numaralandırılan suallerdir. Bu bölümün alt başlıkları şu şekilde sıralanmıştır:

- a. Sahipleri Tarafından Yaptırılan Kul ile Cariye Arası Evlilik
- b. Cariyenin Kendi Rızasıyla Bir Kul ile Evlilik Gerçekleştirilmesi
- c. Sahipleri Tarafından Cariyenin Hür Bir Adamla Evlendirilmesi
- d. Sahibinin Kendi Cariyesini Azat Etmeksizin Onunla Nikahlanması/Evlenmesi

¹⁰¹ Sibel Bagatur, "Osmanlı'da Kölelik", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011), 42.

- e. Hür Asıllı Olduğu Düşünülen Bir Kadınla Evlilik Gerçekleştirilmesi, Ancak Kadının Cariye Olduğunun Ortaya Çıkması Durumunda Bu Evlilikten Bir Çocuk Meydana Gelmesi Akabinde Çocuğun Durumu

a. Sahipleri Tarafından Yaptırılan Kul ile Cariye Arası Evlilik

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde buyurmuştur ki: “*Kim ki malik olduğu cariyesinin nur-ı maarifle zihnini tenvir ve hakkında hüsn-ü muamele izhar ile zevce ittihaz itse iki ecre malik olur*”.¹⁰² Efendi, hizmetinde bulunan kul ve cariyelerini birbirleriyle evlendirme hakkına sahiptir. Dolayısıyla İslamiyet’in bu teşvikiyle de efendiler kölelerini/cariyelerini azad etme (ıttık) ve evlendirmişlerdir. Çatalcalı Ali Efendi’ye gelen fetvalarda sahibinin kul ve cariyelerinin evliliklerinden ziyade doğan çocuğun hükmü üzerinedir. Cariyeden doğan çocuk eğer efendisine ait değilse köle sayılır ve kadının efendisine ait olur. Çatalcalı Ali Efendi’ye gelen sorularda sahibi tarafından evlendirilen kul ve cariyein çocuklarının hükmü sorulunca İslam hukukunda olduğu gibi çocuğun efendiye ait olduğunu, anne babasının azad olmadığı halinde veyahut sadece babasının azad edilmiş olduğu zamanda bu durumun değişmeyeceğine dair fetva vermiştir.

760. Zeyd kulu Amr’a cariyesi Hind’i tezvîc edip Hind bir veled getirdikten sonra Zeyd ancak Amr ile Hind’i i’tak edip veled-i merkûmu i’tak eylemese, ol veled tebeyyet ile azad olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamla cariyesi olan bir kadını evlendirse ve bu cariyesi olan kadın bir çocuk dünyaya getirdikten sonra hem cariyesini hem kulu olan adamı azad etse ancak cariyesinin çocuğunu azad etmese, bu çocuk anne babasının azad edilmiş olmasına istinâden azat olmuş olur mu?

Cevap: Olmaz.

761. Zeyd cariyesi Hind’i kulu Amr’a tezvîc edip Hind Amr’dan hâmil olduktan sonra Zeyd ancak Amr’ı i’tak edip ba’dehu fevt oldukça Hind bir veled doğurmakla verese

¹⁰² Ceylan, “Er-Rikku Fi’l-İslam Tercümesi” Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, 433-496.

ol veledi istirkâk murâd ettiklerinde Amr mücerred “*Beni i'tak etmekle veled dahi azad olmuş olur*” deyu vereseyi men'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek; cariyesi olan bir kadını kulu olan bir adamla evlendirse ve bu cariyesi bu kuldan hamile kaldıktan sonra erkek kulunu azad etse ve sonra vefat etse bundan sonra ölen adamın cariyesi çocuğu doğursa, ölen adamın geride kalan ailesi bu çocuğu köle olarak tutmak isteseler çocuğun ölen adam tarafından azadlı olan babası “*Beni azad etmekle çocuk da azad olmuş olur*” diyerek bu ölen adamın ailesinin çocuğu köle olarak kullanma isteklerine mâni olmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

762. Zeyd cariyesi Hind'i Amr'a tezvîc ettikten sonra Amr'ın Hind'den veledi olsa Zeyd ol veledi istirkâka kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadını kulu olan bir adamla evlendirdikten sonra bu cariyenin o kuldan bir çocuğu olsa, cariyeye ve kulun sahibi olan adamın bu çocuğu köle olarak tutmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

b. Cariyenin Kendi Rızasıyla Bir Kul ile Evlilik Gerçekleştirilmesi

Azad edilmiş bir cariyeye, artık eski sahibine bağlı olmayacak ve kendi iradesiyle yaşamını sürdürecektir. Bu durumda, azad edilmiş bir köle kendi rızasıyla, önceden sahibi olan bir başka azadlı köle ile evlenebilir. Çatalcalı Ali Efendi'ye yöneltilen bir soruda, bu tür bir evlilikten doğan çocuğun hukuki durumu ele alınmıştır. Çatalcalı Ali Efendi, doğan çocuğun annenin hukuki statüsüne bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, bir anne hür ise ve bu evlilikten doğan çocuğun babası kul ise, doğan çocuğun hür olduğu ve eski sahibiyile herhangi bir hukuki ilişkisinin olmayacağı konusunda fetva vermiştir.

763. Zeyd'in azadlı cariyesi Hind nefsinin Zeyd'in kulu Amr'a tezvîc ettikten sonra Hind Amr'dan veled getirirse Zeyd ol veledi istirkâka kâdir olur mu? El-

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Azad edilmiş bir cariye olan kadın, kendi rızasıyla eski sahibinin kulu olan bir adamla evlenmiş olsa ve bir çocuk doğursa kadının eski sahibi olan adamın bu çocuğu köle olarak tutmasına hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

c. Sahipleri Tarafından Cariyenin Hür Bir Adamla Evlendirilmesi

Mevdudi'nin Nisa suresi 24. ayetin¹⁰³ tefsiri esnasında köle statüsüne sokulan ve cariye adını alan kadınlarla ilgili bazı kuralları açıklarken, efendinin cariyesini başka bir adamla evlendirirse, cinsel haklarını ona devretmiş olacağını, ancak hizmet beklentisinin devam edeceğini belirtir.¹⁰⁴ İslam Hukuku'nda köle-cariye'nin satışının nikah bölümü yerine eşya hukuku kapsamında değerlendirilmesi nedeniyle, buradaki temel önem noktasının cariyenin satışında efendisiyle bir azadlık bağının olup olmadığı olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Çatalcalı Ali Efendi'ye yöneltilen soruda, efendisinin önce cariyesini evlendirmesi ve sonrasında onu başka birine satıp satamayacağı konusunda fetva vermesi istenmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'nin “Olur” şeklindeki cevabı, bu durumun İslam hukukuna uygun olduğunu onayladığını gösterir.

764. Zeyd cariyesi Hind'i Amr'a tezvîc ettikten sonra Zeyd Hind'i bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkeğin, cariyesi olan bir kadını başka bir erkekle evlendirdikten sonra cariyesini satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

¹⁰³ “Nisa Suresi 24. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/517/24-ayet-tefsiri> [15.03.2024].

¹⁰⁴ Rûveyda Sağlam İnce, “Kur'an'da Kölelik Konusu”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi, 183.

d. Sahibinin kendi cariyesini azat etmeksizin onunla nikahlanması/evlenmesi

İslam hukukunda, cariyelerin özgürlüğüne kavuşturulmasının bir yolu olarak ümmü'l-veled statüsü tanınmıştır. Evlenmemiş bir cariye, sahibinin odalığı konumundaydı. Ancak, cariye sahibinden bir çocuk doğurduğunda ümmü'l-veled durumuna geçerdi. Bu durumda, cariye efendisi hayatta olduğu sürece onun cariyesi olarak kalır, ancak statüsü önemli ölçüde değişir; artık satılamaz ve efendisi öldüğünde özgürlüğüne kavuşurdu. Bu durum, kadınlar için özel bir ayrıcalık sağlar ve onlara sahip oldukları çocuklar aracılığıyla özgürlük yolu açardı.¹⁰⁵

Çatalcalı Ali Efendi'ye yöneltilen soru, sahibiyile nikahlanan ancak çocuğu olmayan bir cariye'nin hür olup olamayacağı durumunu ele almaktadır. Çatalcalı Ali Efendi'nin verdiği cevap ise cariye'nin azad edilmesi için esas olanın nikah kıyılması değil, cariye'nin efendisinin çocuğunu doğurmuş olması gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda cariye'nin satılmasında efendinin hakkı vardır.

765. Zeyd cariyesi Hind'i azad etmeden kendine nikâh edip lakin veled getirmese, hâlen Zeyd Hind'i bey'e murad ettikde Hind mücerred "*Nikah etmekle azad olmuş olurum*" deyip imtinâ'a kâdire olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, cariyesi olan bir kadını azad etmeksizin kendisiyle nikahlamış olsa ancak bu kadın bu sahibinden çocuk doğurmamış olsa, sahibinin bu cariyesini satmak istemesi üzerine cariyesinin "*Nikahlanmakla azad olmuş olurum*" deyip satılmasına mâni olmasına hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

e. Hür Asıllı Olduğu Düşünülen Bir Kadınla Evlilik Gerçekleştirilmesi Ancak Kadının Cariye Olduğunun Ortaya Çıkması Durumunda Bu Evlilikten Bir Çocuk Meydana Gelmesi Akabinde Çocuğun Durumu

Nikâh-ı Tenezzühî, kişinin malının sahih olmama ihtimalinin güçlü olduğu bir durumda, ihtiyat amacıyla zina endişesinden kaçınmak için kendi cariyesiyle yaptığı nikâhtır.¹⁰⁶ Bu nikahın geçerliliğini destekleyen ve cariye'yken hür asıllı olduğunu

¹⁰⁵ Hüseyin Bayarslan, "Osmanlı Devleti"nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri", *Ulakbilge* C.5, no. 10 (2017): DOI: 10.7816/ulakbilge-05-10-09.

¹⁰⁶ Ateş, "Hanefî Mezhebinde Nikâh-ı Tenezzühî ve Osmanlı Uygulaması", 298-311.

kanıtlayan kadınların, kadı sicillerinde kaydı bulunmaktadır.¹⁰⁷ Köle olmadığını veya azat edildiği halde cariye olarak satılmadığını ispatlayanlar olduğu gibi, aslen hür olmadığı halde hürlük iddiasında bulunan cariyelere de rastlanılmıştır. Örneğin, Rumeli Sadâreti Mahkemesi'ne başvuran Gürcü asıllı Şehnaz isimli bir cariye, bazı kişilerin etkisiyle hürlük iddiasında bulunmuş, ancak delili olmadığı için bunu bir iddia olarak ortaya attığını kabul ederek itirafta bulunmuştur.¹⁰⁸ Mahkemeye taşınan bu vakalar, aslen hür olup da cariye muamelesi gören yahut aslı bilinmeyen cariyelerin ortaya çıkardığı problemleri apaçık olarak göstermektedir. Çatalcalı Ali Efendi'nin karşısına gelen soru da cariyeden doğan çocuğun kimin malı olacağı konusunu içermektedir. Çatalcalı Ali Efendi, cariyenin durumu hakkında yorum yapmayıp, çocuğun babasına ait olacağını belirtmiştir.

Ancak babanın, cariyenin efendisine de çocuk için bir tazminat ödemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada özellikle belirttiği husus, cariye ile evlenen erkeğin efendiye borçlu olacağı ve efendinin de buna benzer bir hakkı olduğu, yani iki yönlü bir hak durumu bulunduğudur.

809. Zeyd Hind''i hurre olmak üzere tezevvüc ve vat'' edip Hind bir veled doğurduktan sonra Hind Amr''ın cariyesi olduğu sabit olsa, Amr veled-i mezbûru istirkâka kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz, lakin Zeyd veledin yevm-i husûmette olan kıymetini Amr''a dâmin olur.

Açıklama: Bir erkek, hür olan bir kadınla evlense ve onunla cinsel münâsebette bulunduktan ve o kadın bir çocuk dünyaya getirdikten sonra bu kadının başka bir erkeğin cariyesi olduğu ortaya çıksa ve bu ispatlanmış olsa, bu kadının sahibinin bu doğan çocuğu köle olarak yanında kullanmaya hakkı olur mu?

¹⁰⁷ A.g.m., 290-310.

¹⁰⁸ M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri, 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 272 Numaralı Sicil (1171-1172/1758)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 471.

Cevap: olmaz, ancak kadınla evlenen ve onunla cinsel münâsebette bulunan erkek o münâsebetin meydana geldiği zamandaki çocuğun bedelini cariye'nin sahibine ödemeye borçlu olur ve cariye'nin sahibinin de bu bedeli almaya hakkı olur.

4.1.3. Suallere Göre Kul,Köle ve Cariyelerin Satışı-Ticareti

İnsanlık tarihinde kölelik, varoluşundan itibaren mevcut olan bir olgu olarak kabul edilir ve insanlığın medeniyet seviyesiyle paralel bir evrim gösterir. Koşulların değişmesi, özellikle ekonomik üretim ilişkilerindeki ilerlemeler, köleliğin şekillenmesini etkilemiştir. Antik çağlarda sadece tarımsal üretimde kullanılan köleler, daha sonraki dönemlerde birçok farklı alanda kullanılmıştır. Kölelik, tarih boyunca her toplumda ve her medeniyette farklı bir seyir izlemiştir.¹⁰⁹ Bu ilerleyiş içerisinde köleliğe duyulan ihtiyaç artmış ve köle alım satışı diye yeni bir ticari alan oluşmuştur. Orta çağ dünyasının sosyal yaşamında kölelik oldukça yaygın bir pratikti ve Yeni Çağ'daki kolonileşme süreciyle birlikte köle ticareti yeni boyutlar kazandı. Batılılar, bu ticari faaliyeti benimseyerek köle ticaretini geliştirdiler ve 1517'de Asiento Anlaşması ile köle ticaretini yasallaştırdılar.¹¹⁰ Tarih boyunca köle ticareti yaygın bir şekilde 19.yüzyıla kadar devam etti. Eski Mezopotamya, Roma ve Mısır'da köle ticareti oldukça fazlaydı. Abbasiler döneminde Afrika köle ticareti, Orta Doğu ülkelerinde daha da yayılmaya başladı.¹¹¹

Fıkıhta köleler, hak sahibi olma ve hak iddia etme gibi mülkiyet mevzuları da dahil olmak üzere fıkının farklı mevzularında ortaya çıkan durumlarda eşya gibi değerlendirilirler.

Yani ferdi ya da müşterek sahip olunan köleler şahsi iradeleri dışında sahipleri tarafından alım-satım işlemine tabi tutulabilirler, hibe edilebilirler, hizmet karşılığı başka bir efendiye kiralanabilirler, miras yoluyla devredilebilirler.¹¹² Esir

¹⁰⁹ Erdal Taşbaş, "Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları", *Akademik İncelemeler Dergisi* 13, C. 2, (2018): 119-157.

¹¹⁰ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* C.47/187, (1983): 805.

¹¹¹ A.g.e.,805.

¹¹² Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, "Köle," 239.

kaynaklarının en temel ve klasik edimi, “satın alma” yoluydu. Bu ticari uygulama, Osmanlı Devleti döneminde de devam etti, hatta önemli bir gelir kaynağı haline geldi. Esir ticareti iki ayrı yolda gerçekleşiyordu. Birincisi, bu ticaretle uğraşanların esirleri elde ettikleri bölgelerdi. Örneğin, Osmanlı Devleti’nde esir ticaretini besleyen dört ana bölge bulunmaktaydı. Bunlardan ilki olan Kafkasya bölgesinden Çerkes, Abaza ve Gürcü köleler temin ediliyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminden sonra ise Afro-zenci kölelerin sayısında artış olmuştur.¹¹³ Ancak, bu göç sırasında bazıları kızlarını insan pazarına göndermek zorunda kaldı. Bu satılanlar, genellikle kendi doğrudan kızları değildi; muhtemelen kölelerinin çocuklarıydı. Göçlerin ardından ortaya çıkan sefalet, yoksulluk ve yaşanan zorluklar, belki de bir babanın kendi kızını satma fikrini doğurdu.¹¹⁴

Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetâvâ-yı Alî kitabında Kitâbu’l-ıtk konusunda yer vermiş olduğu kul, köle ve cariyelerin satışı- ticaretine dair olan sual ve cevapları, tarafımızdan ayrıştırılmıştır. Bunlar kaynak olarak aldığımız çeviri kitapta 779-780.-781.-782.-783.-784. ve-786. sayısıyla numaralandırılan suallerdir.

Ayrıca Kitâbu’l- itâk’da cariyelerin satış ve ticareti bahsinde yer verilen 7 adet sual ve fetvayla birlikte bu fetvaları tasdik edici ve açıklayıcı mahiyette olarak İBB Atatürk Kitaplığı arşivinde 17 tane senede ve çok sayıda arşiv belgesine çalışmamızda yer verilmiştir. Bu sualler kendi tasnifimizle iki alt başlık dâhilinde tezimiz içerisinde yer almıştır.

Bu alt başlıklar şunlardır;

- a. Ortaklaşa olarak bir kul alımı ve satışı paylaşımı,
- b. Emanet malı ya da parası başkasında olan kimseye bu mal ya da parası karşılığında köle, kul edinme/alımı.

¹¹³ A.g.e., 239.

¹¹⁴ Mehmet Fetgeri Şoenü, “Osmanlı Sosyal Yaşamında Çerkes Kadınları”, Zarafet Matbaası, İstanbul, 1914. <https://www.gusips.net/analysis/mkl/7834-osmanli-sosyal-yasaminda-cerkes-kadinlari.html> [02.05.2024].

a. Ortaklaşa Olarak Bir Kul Alımı- Satışı ve Paylaşımı

İbn Ömer (radıyallahü anh)'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

*Her kim bir köledeki hissesini, nasibini veya payını azat ederse ve bu kimsenin kölenin diğer yarı bedelini karşılayacak kadar malı bulunursa o yarısını da normal bir bedelle diğer ortağının hissesini öder ve o köle tamamen azat olmuş olur ve hürriyetine kavuşur, köle tamamen azat eden ortağın diğer yarı bedelini ödeyecek kadar parası yoksa azat edilen kadarı yani yarısı azat edilmiş olur.*¹¹⁵

Bu hadis-i şerif, İslam hukukunda köle ortaklığı konusunda aydınlatıcı bir bilgi sağlamaktadır. Çatalcalı Ali Efendi'ye yöneltilen köle alımı ve paylaşımıyla ilgili sorular, tarafların birbirinden izin almadan azat etme durumunu, buluş çağına gelmeden velisi tarafından azat edilen ortak kölenin durumunu ve eşiyile ortaklaşa alınan cariye'nin ortaklardan birinin cariyeyi azad etmesiyle mirasa kabul edilip edilmeyeceği gibi konuları kapsamaktadır. Çatalcalı Ali Efendi, bu hadisten hareketle velayet ve miras konularını da göz önünde bulundurarak soruları yorumlamıştır.

780. Zeyd Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu kulu Bekir'i Amr'ın izninsiz i'tak eylese, Amr hissesini Zeyd'e tazmin yahut hissesinde Bekir'i istis'a etmeyip hissesini bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz

Açıklama: Bir erkek, başka bir erkekle ortaklaşa olarak sahip oldukları bir kulu ortak olduğu kişiden izin almaksızın azad eylemiş olsa, bu azadlıktan dolayı diğer ortağın bu kulu azad eden ortağa kul için ortaya koyduğu payı ödemesi gerekir mi yahut kulu hizmetinde kullanmayıp ortaya koyduğu hissesini satmaya hakkı olur mu? Cevap: Olmaz.

781. Hind oğlu Zeyd-i sagîr ile ale'l-iştirâk mâlike olduğu cariyeyi i'tak eylese, Zeyd bâliğ olduktâ Hind vakt-i i'tak'da mûsire olmakla cariyeden hissesinin kıymetini Hind'e tazmine kâdir olur mu?

¹¹⁵ Buhârî, Itk: 4, Sünen-i Tirmizî, 1: Ahkâm Bölümleri.

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir kadın, küçük erkek çocuğu ile ortaklaşa olarak sahip oldukları cariye olan bir kadını, bu çocuğundan habersiz kendi hırsı ve ısrarıyla azad eylemiş olsa, ancak bu küçük erkek çocuğu bulüğe erdikten sonra cariyeden üzerindeki payını isteyip annesine ödemeye hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

782. Hind-i musırre sıhhatinde zevci Zeyd ile ale'l-iştirâk mâlike olduğu cariyeden hissesini Zeyd'in izinsiz i'tak ettikten sonra Zeyd nesne ihtiyâr etmeden Hind fevt olsa, Zeyd cariyeden hissesini Hind'in terekesinden tazmin etmeyip cariyeyi bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir kadın; kocası olan bir adamla ortaklaşa olarak sahip oldukları cariye olan bir kadını kendi hırsı ve inadıyla azad etmiş olsa ancak kocasının cariyeye üzerindeki parasını kocasına vermeden kocası vefat etse bu durumda kocasının ailesinin adamın cariyeye için ortaya koyduğu bedeli istemeyip o cariyeyi satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

783. Hind sıhhatinde kız karındaşı Zeyneb ile ale'l-iştirâk mâlike olduğu kuldan hissesini Zeyneb'in izinsiz i'tak ettikten sonra Zeyneb tazmin ve istis'a ve i'takdan birini ihtiyâr etmeden Hind-i musırre fevt olsa, Zeyneb hissesinin kıymetini Hind'in terekesinden almağa kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir kadın, hayatta olduğu sürede kız kardeşi ile ortaklaşa olarak sahip oldukları kul olan bir adamı kız kardeşinden izin almaksızın kendi payını alarak azad etmiş olsa, sonrasında kız kardeşi kendi payını almadan ve bu kulu köle olarak hizmetinde kullanmadan, o kulu azad eden ablası vefat etmiş olsa, bu kız kardeş bu kul üzerindeki kendi hissesini vefat eden ablasının geride kalan malları arasından ailesindeki diğer varislerinden almağa hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

784. Zeyd-i mu'sir Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu kuldân hissesini Amr'ın izinsiz i'tak ettikten sonra Zeyd fevt olsa Amr ol kulu hissesinde istis'aya kâdir olur mu? El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, başka bir adam ile ortaklaşa olarak sahip oldukları kulun üzerindeki kendi hissesi karşılığında kendi hırsı ve inadıyla o kulun azatlığına karar verse ve o kulu azat ettikten sonra vefat etse, diğer ortak olan adamın kendi hissesi bedelince o kulu yanında köle olarak kullanmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

786. Zeyd maraz-ı mevtinde Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu kul ve cariyeden hissesini i'tak ettikten sonra Amr nesne ihtiyar etmeden Zeyd fevt olsa, Amr o kul ve cariyeden hissesinde istis'aya kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Ölümcül bir hastalığa müptela olan bir erkek, başka bir adamla ortaklaşa olarak sahip oldukları kul olan bir adam ve cariyeye olan bir kadını kendi hissesince azad etmiş olsa, ancak diğer ortak olan adam cariyeye ve kul üzerindeki payı adına herhangi bir talepte bulunmamışken bu cariyeye ve kulu azad eden adam vefat etse bu durumda ortak olan adam o cariyeye ve kul'u kendi hissesi üzerinden köleleri olarak kullanmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

b. Emanet Malı Ya da Parası Başkasında Olan Kimseye Bu Mal Ya Da Parası

Karşılığında Kul, Köle Edinme/Alımı

Genel olarak borç, hukuki bir bağlamda, iki veya daha fazla kişi arasında birini diğerine karşı bir edimde bulunmakla yükümlü kılan ilişkiyi ifade eder.¹¹⁶ Sözlükte birbirine benzeyen, birbirinin yerine geçebilen şeyler anlamında kullanılan “Misl” kelimesinden türetilen “Mislî”, fıkıh terimi olarak fiyatı etkileyecek bir fark olmaksızın birbirinin yerine geçebilen, görünüm, iç yapı ve ekonomik fayda bakımından eş özelliklere sahip aynı türe ait malları ifade eder. Mecelle, mislî malı şu

¹¹⁶ Mehmet Âkif Aydın, “Borç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 285-291.

şekilde tanımlar: “Çarşı ve pazarda mu’teddün bih, yani bahânın ihtilâfını mûcip bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir”.¹¹⁷

Çatalcalı Ali Efendi, kendisine yöneltilen soruda, borcunu misli değerinde ödemek isteyen kişinin aldığı kölenin mal statüsünde kabul edildiğini ifade ederek, bu durumda malı teslim alanın kişinin kölenin efendisi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, kölenin azad edilmesi sorumluluğunun da efendisine ait olduğunu kabul etmiştir.

779. Zeyd Amr’ın kendinde vediâ olan akçesinden şu kadar akçe ile Amr’ın izinsiz Amr için bir kul iştirâ ve kabz etikten sonra Zeyd ol kulu Amr’a getirip “*Bende olan akçenden şu kadar akçe ile senin için iştirâ eyledim*” deyip kulu Amr’a teslim ettikte Amr dahi “*Kabul ettim*” deyip kulu kabz ettikten sonra Zeyd ol kulu Amr’dan izinsiz i’tak eylese, ıtk-ı mezbûr sahih ve nâfiz olur mu?

El-cevab: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek; başka bir erkeğin emâneti olarak elinde tuttuğu parasından belirli bir miktarını o kişiden habersiz olarak o kişi için bir kul satın almış olsa ve o kulu kendisine para emanet eden kişiye getirip “*Bende olan emanet parandan bir kısmı ile sana kul satın aldım*” diyerek teslim etse ve karşısındaki o erkek de bunu kâbul ettiğini sözle ifade ederek kulu teslim almış olsa ancak bu kulu satın alan erkek kulu teslim ettiği erkeğin haberi olmadan o kulu azad eylese, bu azatlık şer’en geçerli ve makbul olur mu ?

Cevap: Olmaz.

Ortaklaşa bir bedel üzerinden satın alınan bir cariye'nin satışı ve azatlığı durumu ise Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında en çok yer alan meseledir. Zira ortaklaşa sahip olunan bir cariye üzerinde eşit meblağlar ortaya konuldu ise taraflardan birinin kendi meblağını geri almadan o cariye'nin satışı ve azatlığı mümkün olamaz. Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi bu şekilde gelen suallerde satışı ve alımı gerçekleştiren taraflardan birinin bu satıştan vazgeçmesi ya da vefat etmesi durumunda ya cariye'nin bu meblağ karşılığında hizmette kullanılmasını yahut da taraflardan cariye üzerinde hakkı kalana

¹¹⁷ Hasan Hacak, “Mîslî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 30, (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 187-188.

alım ve satışta belirtilen meblağ suretiyle verilmek üzere azatlığının kabul olunacağı yönünde fetvalar vermiştir.

Bir de bu meselede dikkatimizi çeken bir diğer husus azat edilmiş dahi olsa bir cariye vefat eyledikten sonra bu cariye kalan mülkünü ve hanesinin yarısını kullanma yetkisi bu cariye sahibine bırakıldığıdır. Zira bu hususta tasarruf yetkisine dair Şura-yı Devlet' tarafından 'çe çıkarılan kanunun ikinci maddesi gereğince yakınlık derecesine göre devletçe alınan harçlarda değişiklik yapılmıştır. Bu dereceye göre düzenlenen nizamda vefat eden cariye akrabasından alınacak harçların %6 oranında ve sahibinden de yine aynı oranda harç alınacaktır. Bununla birlikte Devlet tarafından alınan karardaki değişiklikte emlak ve arazinin varislere kalma meselesinde alınacak harçların da normal şartlarda %1,5 alınırken eşlere kalması durumunda %3, erkek kardeş veya kız kardeş veya onların kardeşlerine kalması durumunda %4,5 ve diğer akrabalara kalması durumunda %6'dan hesaplanması gerekmektedir.¹¹⁸

Bu bahiste cariyelerin ortaklaşa satışı ve alımında hem satın alan hem de satın alınan arasında vazgeçme –hakkından feragat etmek- fazla hak ve tasarruf talebinde bulunma veya hürriyet talebinde bulunma gibi herhangi bir problem ve zafiyetin ortaya çıkıyor olması örnek verilen senetlerin ne derece önemli olduğunu önümüze çıkarmaktadır.

Ayrıca yukarıda zikredilen belgede ifade edilen cariye vefatından dolayı kendisinden geride kalan mal ve mülklerinin tasarruf yetkisi de cariye asıl sahibine ait olduğundan bu konuda devletin getirdiği ölçüler dahilinde bunların taksimi ile Çatalcalının bu bahiste emanet parayla kul,köle ve cariye alım satımı için verdiği fetvalar paralellik göstermesi bakımından dikkat edilmesi gereken bir diğer meseledir. Zira bu meselede emanet parayla emanet sahibi razı olduğu takdirde onun adına kul, köle ve cariye alımı gerçekleştirilebiliyor ise de bu kul, köle ve cariye üzerinde ancak ve ancak hak sahibi emanet paranın gerçek sahibidir. Yine burada onu emanet para ile satın alan kimsenin cariye üzerinde ne tasarruf etme hakkı ne azad etme hakkı ve ne de yeniden satış hakkı yoktur.

Cariye satış ve alımlarında dikkat edilmesi gereken en önemli husus cariyeleri satın alanların ellerine verilen senet ve hüccetlerdir. Bilhassa bu satışlarda bir sakıncanın

¹¹⁸ BOA.BEO.004348.326049.002.

çıkması yahut cariyenin kusurlu çıkması durumunda satış işleminin feshi ve cariyenin iadesi için mağduriyetin yaşanmaması adına önemlidir.

Bu meseleye örnek olarak aşağıda bir başka belge çalışmamız içerisine dahil edilmiştir. Bu belgede ismi geçen Zabtiye meclis üyelerinden olan Mustafa Efendi bir Batılı cariye satın almış, ancak cariyeyi satın aldıktan bir buçuk ay sonra cariye hamile olduğunu ve üç dört güne doğum yapacağını söylemesi üzerine Sultan Mehmed mahallesinde olan esirci Yunus Ağa aracılığıyla alınan bu cariyenin bedeli olan 3150 guruş olan meblâğın geri alınması için Mustafa Efendi tarafından haber gönderilmiş olduğu halde bir hafta içerisinde de cariye bir çocuk doğursa ve bu çocuk Ermeni sınıfından olmuş olduğundan esirci Yunus Ağa'nın bu meblâğı geri ödeyemeyeceğini ve çocuğa da karışamayacağını söylemesi üzerine Mustafa Efendi'nin şer'i gerekliliklerin yerine getirilmesi adına hangi merciye başvuracağı yönünde gönderdiği bu belge senet ve hüccetlerin ne derece önemli olduğunu karşımıza çıkarmıştır.¹¹⁹

Ayrıca herhangi bir sahtekârlığın önüne geçilmesi adına da satış esnasında düzenlenen bu sened ve hüccetlerde şahitlerin bulunuyor olması da bu hususa ne kadar itimam gösterildiğinin bir örneğidir. Bu meseleye örneklik getirmesi açısından da şu vakalar değerlendirilmiştir. Tekirdağı'nda yaşayan Hacı Süleyman oğlu Muhammed adlı bir kişinin karısı olan Aişe isminde bir kadın Dilbeste adında bir aded cariyesini dört yüz guruşa şer'i kanûnlara uygun olarak kendisi de bir cârîye olan Şerife Hadice isminde Tekirdağlı bir kadına satmış olsa ancak cariyeyi teslim etmelerinden beş on gün geçtikten sonra bu Aişe kadın ve kocası Muhammed Şerife Hatun'un kendilerinden fazla para istediği iddiasıyla Şerife Hadice Hanım'ın elinde o cariyeyi satın aldığına dair 3 defa tasdik aldığı hüccet-i şer'iyesi ve fetva-yı şerifleri olduğu halde gizlice Şerife Hadice Hanım'ın evinden Muhammed Bey ve Aişe kadın o cariyeyi kaçırıp imam evinde haps eylemiş olmaları üzerine Şerife Hanım da mağduriyetinin giderilmesi için zikredilen meblağ Aişe kadın ve kocasından tahsil edilmiştir. Ayrıca muhacirlerin çocuklarının da devlet sınırları içerisinde cariye köle kul olarak satış ve alımının da yasak olduğu gerçektir.¹²⁰ Ayrıca hür kimselerin de cariye olarak satışı da menedilmesine rağmen çok ihlal edilen bir durumdur. Örneğin; Erzurum tarafında

¹¹⁹BOA.A.} MKT.NZD.00384.00020.001.001.

¹²⁰ BOA.A.} MKT.NZD.00384.00020.001.001.

İsmail Efendi adında bir adamdan 15.000 guruş meblâğıyla esirci Salih Ağa tarafından satın alınan bir cariyenin sonradan hür asıllı olduğu ispatlanmış olsa cariyeye karşılığında verilen bu meblâğın cariyeyi satan adamdan geri iâdesi şer’i kânûnlarca gerekli meblâğın teslimi için iki mübâşirin görevlendirilip ve poliçenin cariyenin sahibine kabûl ettirilmesiyle birlikte meblâğ tamamiyle kendisinden tahsîl olunmuştur.

Bir diğer örnek ise padişahı korumakla görevli olan kapıcı başlarından olan Hacı Ahmed Ağa Medine-i Münevvere’de bulunan Vecde hânedânından olan Abdullah Efendi isminde bir kişiye on iki bin guruş teslimle almış olduğu beyaz bir câriyeyi İstanbul’a getirmiş olsa ancak bu cariyeye hür asıllı olduğunu ispat eylese ve bundan sebeple bu cariyeye esir olarak salıverilmiş olsa Hacı Mehmed Ağa’nın bu cariyenin bedelini onu satın aldığı adamdan istemiş, ancak Abdullah Ağa vefat eylese bu durum bir karışıklığa sebep olduğundan vefat eden Abdullah Efendi’nin geride kalan mal ve mülklerinden bu meblâğın el konulması gerektiği meclîs-i vâlâya bildirilmiştir.¹²¹

Ayrıca bu bahiste bir diğer örneğimiz ise Üçüncü ikbâl Hanımefendi’nin hizmetinde bulunan Aişe isminde küçük bir cariyesi ile ilgilidir. Zira bu cariyesinin hür asıllı olduğu ispatlanmış olup, bu Aişe kadının aslında Muzıka-ı Hümâyûn binbaşlarından İbrahim Bey’in eşi olduğu, ancak Aişe kadını cariyeye olarak satanın İbrahim Bey değil vefat eden annesi olduğu ortaya çıkmış, Aişe kadın eline verilen satışının mühürlü senedinin de Sadrazamlığa gönderilen arzuhal neticesinde bulunmuştur.¹²²

Ayrıca Ermeni gibi farklı tebaalara mensup bulunan hür kimselerin satışı da yasaktır.¹²³ Bununla birlikte zenci ırkı üzerinde bunun çok ihlâl edildiği vakidir. Zira deniz yoluyla özellikle siyahi köle-esir ticaretinde bulunmak ve devlet içerisinde bunların esaret halleriyle faydalanmakta yasaktır.¹²⁴

¹²¹ BOA.A.} MKT. UM. 00054.00040.001.

¹²² BOA.A.} MKT. UM. 00054.00040.001.

¹²³ BOA.BEO.003565.267343.002/003.

¹²⁴ BOA.HAT.01513.00054.001.01,DH.MKT.01486.00035.001.001,

BEO.000095.007065.002. DH.MKT.00434.00003.001.001.

A.} MKT.NZD.00384.00020.001.001. DH.MKT.00434.00003.002.

Ayrıca haksız yere hizmette iken kul, köle ve cariyeleri satışa çıkarma durumu da bu konunun ne derece suistimal edilebileceğini şu örnekle ortaya çıkarmaktadır: Eski Haremeyn müş'iri merhûm Ahmed Hulûsî Paşa'nın gulamlarından olup Ahmed Hulûsî Paşa vefat etmeden önce hânesinde gayet nizâmî kurallar çerçevesinde herhangi bir husûmet cereyân etmeden küçük ve büyük çok sayıda kuluyla birlikte kalıyormuş. Ancak Hulûsî Paşa'nın vefatıyla birlikte oğullarından bazı kimseler birtakım kimselerin kışkırtmasıyla bu kulların hepsini esir pazarına götürüp satmağa kalkışmışlar. Bunlardan bir tanesi de Ahmed Hulûsî Paşa'nın gulamı olan Edhem Bey, 7-8 senedir Ahmed Hulûsî Paşa'nın hânesinde hizmette iken şimdi esir pazarında sefâlet, esâret ve kedere terk edilmiş olduğunu beyân ile, kendisinin salıverilip uygun görülen bir yerde istihdâm edilmesi arzusunun ve evlendirilip ev bark sahibi olma arzusunun yazdığı bir arzuhali bulunmaktadır.¹²⁵

Cariye satış ve alımlarında dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise cariyelerin kimlere ne suretle ve ne kadar pahaya satıldıklarıdır. Ancak bu satış bahsinde herhangi bir yaş sınırlaması olmadığını görüyoruz nitekim Çerkes kazasından Ovacık nâhiyesi Aydınlar köyünden Muhammed isminde bir adam altı yaşında Hafife isminde bir kızı ismi verilmeyen bir paşaya yirmi sene hizmet etmesi şartıyla beş guruş meblâğı peyderpey alacağına anlaşarak teslim eylemiş ve yirmi beş mecdiyeyi bedel olarak almış.

Ancak bu tarihten sonra yirmi sene dolmadan önce kızı geri almak isterlerse ya da kızı görmek talebiyle gelip rahatsızlık verirlerse ya da kız kalmakta zorluk çıkarırsa yirmi beş mecdiye tamamen paşaya geri iade edilecek olup bu şartlar kabul ile Muhammed Bey'e senedi verilmiştir. Bu anlaşma ve senede Muhammed Yusuf ve Bekir İbrahim isminde iki şahıs şâhit gösterilmiştir.¹²⁶

Yukarıdaki belge de görüldüğü gibi özellikle toplum içerisinde yüksek kademli şahıslara bilhassa paşa ve paşa çevrelerine hizmet için cariye satışı sayısı oldukça fazlaydı. Bunların bir başka örneğini de Cevdet Paşa'nın büyük kızları olan Aliyye

A.} MKT.UM.00526.00041.001.001. A.} MKT.DV.00169.00044.001.

A.} M.00018.00051.001.

¹²⁵ BOA. HAT.0684.

¹²⁶ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-13.

Hanım'a hizmetçi olmak üzere satılan cariyelerde görmekteyiz. Nitekim 10 kişiye tekabül eden bu cariyelerin yaşları ve özellikleri birbirinden farklı olmakla farklı fiyatlar ile Cevdet Paşa'nın büyük kızı Fatma Aliyye Hanım'a satılmıştır. Bunlar yaş sıralamasıyla şöyledir; Esirci İsmail Halil Bey; malı olan altı yaşında Çerkes asıllı ve sınıfının Abaza kabilesinden Dilber isminde câriyesi olması üzere doksan adet Osmanlı lirâsına karşılık¹²⁷, Lütfi Bey malı olan Çerkes asıllı köle sınıfından Nâzende isminde sekiz yaşında bir câriyesini kendi rızasıyla câriyesi olması üzere altmış adet Osmanlı lirâsına karşılık sattığını,¹²⁸ Arili kazasından Sıra köylü Hacı Oğlu Mehmet'in Eşi olan Rukiye Hanım, on iki yaşında olan Emine ismindeki kızını on sene hizmet etmesi şartıyla beş guruş meblâğ üzerinden anlaşarak teslim eylemiş.¹²⁹ Bahaeddin Bey'in Zevcesi olan Bazemiyân kadın; malı olan Çerkes asıllı ve ve ırkının Abzeh kabilesinden ve köle sınıfından olan ve on üç yaşında bulunan Rengieda isminde câriyesini,¹³⁰ Ali Rıza Bey'in haremi olan Şerife Emine Hanım; kendi malı olan Çerkes asıllı köle sınıfından ve sınıfının Kabartay kabilesinden Firdevs isminde on dört yaşında bir ¹³¹ Hacı Bey'in haremi olan Tahsine hanım; malı olan Çerkes asıllı on beş yaşında bakire bulunan Fatma isminde câriyesini doksan adet Osmanlı lirâsına karşılık¹³² Ahmed Bey; malı olan on altı yaşında Şöhret isminde zenciye sınıfından olan câriyesini yirmi beş adet Osmanlı lirâsına karşılık¹³³, Nuri Bey; Çerkes asıllı ve ırkının Hatukay Besleney kabilesinden ve köle sınıfından olan ve on sekiz-on dokuz yaşında bulunan Perver isminde kendi malı olan câriyesini ve bu cariyenin dört aylık olan Hasan ismindeki erkek evladıyla beraber¹³⁴, Halet Bey'in haremi olan Fatma Atike Hanım; malı olan yirmi yaşında Çerkes asıllı ve sınıfının Abzeh kabilesinden

¹²⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-28.

¹²⁸ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-31.

¹²⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-12.

¹³⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-14.

¹³¹ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-33.

¹³² İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-18.

¹³³ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-25.

¹³⁴ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-16.

Nevres isminde c ariyesini yetmiŐbeŐ aded Osmanlı lirâsına karŐılık¹³⁵ ve Matbuat müdürü Mehmed Bey'in haremi olan Nafia Hanım; malı olan Kadem isminde zenciye sınıfından olan c ariyesini Cevdet Paşanın kızı olan Aliyye Hanıma c ariyesi olması üzere otuz iki aded Osmanlı lirâsına karŐılık¹³⁶ satılmıştır.

Yüksek kıdemli Şahıslara hizmet için cariyeye satışında Fatma Aliyye Hanım'ın haricinde arŐivde bir başka  ne çıkan isim ise İstanbullu olan Hüseyin Bey'dir. Kendisine hizmet etmesi için satılan cariyelerin sayısı azımsanmayacak  l dedir. Yaş sıralamaları itibariyle kendisine satılan cariyeler Şu Şekilde zikredilmektedir: Esirci Osman Bey; malı olan aslen  erkes kökenli olup köle sınıfının Abzeh sınıfından MaŐinho isminde on iki yaşında beyaz tenli h r olmayan bir c ariyesini kendi rızasıyla beş bin beş yüz guruşa karşılık sattıŐını,¹³⁷ Esirci Mustafa Bey; malı olan aslen  erkes kökenli olup köle sınıfından on dört yaşında Zikori isminde orta boylu beyaz tenli h r olmayan bir c ariyesini kendi rızasıyla sekiz bin guruşa karşılık sattıŐını,¹³⁸  mer Sıdkı Bey; malı olan  erkes asıllı köle sınıfından ve sınıfının Abzeh kabilesinden Hafize isminde on beş yaşında bir c ariyesini kendi rızasıyla otuz bir buçuk aded Osmanlı lirasına¹³⁹ sattıŐını,  erkes Ali Bey; kendi malı olan  erkes asıllı köle sınıfından ve sınıfının ŐabsıŐ kabilesinden Hanife isminde on beş yaşında bir c ariyesini kendi rızasıyla iki yüz on altı aded manata sattıŐını,¹⁴⁰ Tahtakale'de Lonca Hanında Trablus T ccarından Muhammed Nuri Efendi; malı olan köle kökenli Afro cins zenciye bir aded c ariyesini kendi rızasıyla dört bin guruşa karşılık sattıŐını¹⁴¹ ifade eylemişlerdir. Bu bölüm itibariyle çeşitli arşiv belgeleri ve sualler birlikte ele alındıŐında çıkaracağımız sonuçlar Őoyledir;

¹³⁵ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-27.

¹³⁶ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 12-27.

¹³⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2390-4.

¹³⁸ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2392-5.

¹³⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 967-1.

¹⁴⁰ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 974-2.

¹⁴¹ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 4771.

Senedlerden hangi şartlarda cariyelerin geri iâde edildiği-edileceği anlaşılıyor. Mesela, senedler içerisinde çok sık geçen şu iki şart cümlesi buna bir misaldir: “Eğer bir illeti ve şer’en ayıbı zuhûr eder ise..., İlet-i kadîmi, özrü şer’i, hamileliği ve da’vâ-yı hürriyeti zuhûr eder ise” ...

Senetlerde bu şekilde örnek verilen kusurlar Çatalcalının fetvalarında cariyenin tasarrufun da sahibinden anlaşmazlık üzere doğacak problemlerle paralellik göstermektedir. Ayrıca yine bu senetlerden senetlerde yaşları hakkında bilgi verilen cariyelerden, yaş ve cinslerine göre alım-satım bedellerinin farklılık gösterdiği anlaşılıyor.

Ayrıca cariyelerin özellikleri anlatılırken terbiye edilmiş ve kötü huylarının olmadığı da bu belgeler de çokça yer almış ifadelerdendir. Bununla birlikte satın alınan cariyelerin ihtiyaçlarının özenle karşılandığı da vakidir. Bilhassa ev hizmetinde kullanılacak olan cariyelerin kıyafetlerinin teminine sahipleri tarafından imkân sağlanmıştır. Bunun bir örneğini H.1295 (M.1878) tarihli Kâtip Mürsel Efendi tarafından satın alınan iki adet cariye için tutulan maliye kaydında görmekteyiz. Zira cariyeler için gerekli olan kıyafet çeşitleri ve bu kıyafetlerin bedelleri tek tek maliyeye bildirilmiş.

Burada tutulan kayda göre iki cariye için satın alınacak eşyalar arasında ferâce, yemeni oyası, pırlatan yemeni, yatak yemenisi, çedik pabuç, revganlı mağrib ve yaşmak yer almaktadır.¹⁴² Bu eşyalar aslında toplum içerisinde cariyelerin nasıl bir giyim-kuşama sahip oldukları yönünde bize birer ipucu olmaktadır. Ayrıca 17. Yüzyıl ve 18. Yüzyıl Osmanlı toplumunda kadınların giyim-kuşam meselesinde cariyelerin de diğer kadınlardan ayrılıp ayrılmadığını da göstermektedir.

¹⁴² BOA.TSMA.E.1295.

Şekil 4.17: İsmi belirlenemeyen bir sanatçı tarafından geleneksel Osmanlı kıyafetiyle çizilmiş “Cariye Tablosu”.

Kaynak: Tablo shop, Cariye tablosu, Model 35.

Bununla birlikte cariye sahiplerinin, cariyelerini satarken toplumun daha üst sınıfındaki paşa ve paşa ailelerinin hizmeti için tercih ettikleri gözlenmiştir. Mesela, incelenen birçok senette Cevdet Paşa'nın kızı Aliye Hanımefendi'ye takdim edilen /satılan çok sayıda çocuk cariye yer verilmiş olup bir de İstanbullu Hüseyin Paşa isminde bir kişiye dair satılan çok sayıda çocuk cariye ismi geçmektedir. Ayrıca incelenen senetlerin birçoğunda şuhûdu'l-hâl denilen şahitler topluluğunun cariye satışında isimleri geçtiği görüldüğünden bu bahiste şâhidin gereksiniminin ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Bu bahiste dikkatimizi çeken bir diğer husus ise senet muhteviyatlarında isimleri geçen çokça sayıda esirci olmasıdır.

Şekil 4.18: Çocuk Cariye ve Sahibi

Kaynak: Sancak müzayede. Gravür, Lot:195. Anonim 'Cariye'.

4.1.3. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerle Evlilik Dışı İlişkide Bulunma

Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âlî kitabında Kitâbu'l-İtk konusunda yer vermiş olduğu kul, köle ve cariyelerle evlilik dışı ilişkide bulunmaya dair olan sual ve cevapları, tarafımızdan ayrıştırılmıştır. Bunlar kaynak olarak aldığımız çeviri kitapta 787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805806-807-808 sayılarıyla numaralandırılan suallerdir.

Fıkıhta cariye sahibi olan bir kişinin cariyesini hamile bırakmasıyla ortaya çıkan hürriyete ve bu duruma ilişkin gelişen sürecin tamamına istîlâd denir. Hamile bırakılan cariyeye ise efendisi tarafından ümmülveled denir.

Bu bağlamda, kadın kölelerle diğer kişiler arasındaki cinsel ilişkinin, ancak nikâh akdiyle mümkün olabileceği ve efendilerin bu konuda belirli hukukî sonuçları doğuracak şekilde ilişki kurabileceği hükme bağlanmıştır.

Bu, keyfiyet ve istismarın önüne geçilmesi amacıyla yapılmıştır. Kur'an'da cariye sahibi olan kimselerin bu cariyeleriyle nikahlı eşleri gibi ilişki kurmalarının meşru olduğu ifade edilmektedir (en-Nisâ 4/3, 24, 25; el-Müminûn 23/6; el-Meâric 70/30).¹⁴³ Ümmü'l-veled olan cariye'nin hürriyet hakkını korumak amacıyla, onun satılması veya mülkiyetini devretmeye yönelik herhangi bir işlem caiz görülmemiştir. Bu durum, efendinin ölümüyle doğrudan cariye'nin hürriyetine kavuşacağı şeklinde ifade edilmiştir. Ümmülveled statüsüne geçtikten sonra başka biriyle evlenen cariye'nin, bu evlilikten doğan çocukları da anneleri gibi efendilerinin ölümünden sonra hür kabul edilir.¹⁴⁴ Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de geçen "Cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz ki Allah, zorlanmaları sebebiyle (onları) çok bağışlayan, çok merhamet edendir".¹⁴⁵ Bu ayet, bazı kişilerin cariyeleri zina yapmaya zorlayıp bu yolla maddi kazanç sağlamalarının önlenmesini buyururken, aynı zamanda bu duruma maruz kalan kadınların korunmasını ve sosyal bir sorunun çözülmesini hedeflemektedir.¹⁴⁶

Bu başlık, ümmülveled-neseblilik durumuyla birlikte cariyelerin mal statüsüne dair eşya hukukuyla ilgili detaylı ve derinlemesine soruların yoğunlaştığı bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle, verilecek fetvalarda bilgi ve deneyimlerin büyük bir öneme sahip olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Çatalcalı Ali Efendi, bu konudaki her detaylı soruya en ince detaylara kadar dikkat ederek cevap vermiştir, bu da onun fıkhındaki bilgi birikimini ve titizliğini yansıtmaktadır.

Bu sualler kendi tasnifimizle 19 adet alt başlık dâhilinde tezimiz içerisinde yer almıştır. Bu bölümün sahip olduğu alt başlıklarda Çatalcalı Ali Efendi'ye çok detaylı sualler geldiği ve konunun kıyasa ve tetkike şer'i anlamda imkân ve izin vermediği sebeple

¹⁴³ Hamza Aktan, "İstîlâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 361-362.

¹⁴⁴ A.g.e., 361-362.

¹⁴⁵ "Nur Suresi- 33. Ayet Tefsiri", <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nûr-suresi/2824/33-ayet-tefsiri> [15.03.2024].

¹⁴⁶ Hüseyin Çelik, "Kur'an-ı Kerim'de Cariyelerle Evlilik Meselesi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, (2011): 143.

bu meselede fikhî çerçeveler doğrultusunda yanlış bir ifâde ve yoruma mahal vermemek adına sualler sadece cevaplarıyla nakledilmiştir.

Bu alt başlıklar şunlardır;

- a. Çocuğu ile Birlikte Satın Alınan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi ve Diğer Çocuğun Ahvali
- b. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi ve Nafakası
- c. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi
- d. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebini Reddetme
- e. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Cariye ile Birlikte Satışı
- f. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Taraflardan Birinin Vefatı Durumunda Satışı
- g. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Satışı
- h. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuktan Dolayı Cariyenin Ümmülveled Sayılıp Sayılamayacağı
- ı. Sahibinin Rızasıyla Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Sahiplenilip Cariyenin Satılması
- i. Sahibinin Rızasıyla Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Cariyenin Sahibinin Şahitliğiyle Nesebinin Tasdiklenmesi
- j. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi İkrar Edilmeksizin Taraflardan Birinin Vefatıyla Muhal Kalan Nesebin Durumu
- k. Ortaklaşa Sahip Olunan Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmadan Cinsel Münasebette Bulunmanın Hükümü

l. Ortaklaşa Satın Alınan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Bekaretine Kefil Olarak Diğer Ortağın Cariyenin Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

m. Ortaklaşa Satın Alınan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Kısa Sürede Bir Çocuk Dünyaya Getirmesi Durumunda Ümmülveled ve Nesebi Kabul ile Cariyenin Bekaretini Yarım Mehir Bedeli Nispetinde Ödeme Şartı

n. Ortaklaşa Satın Alınan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Diğer Ortağın Cariyenin Yarım Mehir Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

o. Sahibi Tarafından Azad Edilmiş Cariyenin Başka Birisine Cariye Olarak Satışı ve Bu Haldeki Cariye ile Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunma

ö. Başkasına Ait Olan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Sahibinden İzin Almaksızın Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Bekaretine Kefil Olarak Sahibinin O Adamı Cariyenin Bekaretinin Zararınca Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

p. Sahibi Tarafından Azad Edilmiş Cariyenin Başka Birisine Cariye Olarak Satılışı ve Bu Haldeki Cariye ile Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunmaktan Meydana Gelen Çocuğun ve O Cariyenin Üzerinde Başka Bir Kimse Tarafından Hak İddia Edilmesi

r. Sahibi Tarafından Cariye Olmak Üzere Bağışlanan Bir Kadınla Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunmak ve Bundan Dolayı Meydana Gelen Çocuk ve Bu Durumdaki Cariye Üzerinde Başkasının Hak Talebinde Bulunması

a. Çocuğu ile Satın Alınan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi ve Diğer Çocuğun Ahvali

787. Zeyd bir cariyeyi cariyenin oğlu Amr ile iştirâ ve kabz ettikten sonra ol cariyeyi vat'edip cariyeden bir veled doğdukda Zeyd “O veled bendendir” deyü da'vet edip ba'dehu Zeyd fevt olup veled-i mezbûr ile sâir veresesini tereke eylese, veledin

Amr'dan hissesi azad olmakla sâir verese hisselerinde Amr'ı istis'âya kâdir olur mu?

El-cevap: Olurlar.

Açıklama: Bir erkek, cariye olan bir kadını cariyenin oğlu olan bir adamla birlikte satın almış olsa ve sonrasında o cariyeyle evlilik dışı cinsel münâsebette bulunsa ve o cariye onu satın alan erkekten bir çocuk dünyaya getirdikten sonra o erkek “*Doğan çocuk bendendir*” diyerek kabûl etse ancak sonrasında bu çocuğa da diğer varisleri gibi geride kalan mallarına tasarruf yetkisi vererek vefat etmiş olsa ancak bu çocuğun hissesi onu satın alan erkeğin bu çocuğun annesinin azad olmayan diğer oğlundan dolayı sakıt olmuş olsa, diğer varisler kendi paylarının üzerine bu çocuğun azad olmayan ağabeyini yanlarında köle olarak tutmaya hakları olur mu?

Cevap: Olur.

b. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi ve Nafakası

788. Zeyd sagire kızı Hind'in cariyesi Zeyneb'i tezevvüc etmeksizin vat' ve ihbâl edip Zeynep veled doğurdukda Zeyd “*Veled bendendir*” deyip da'vet eylese, Zeynep Zeyd'in ümmü veledi olup Zeyneb'in kıymetini Zeyd'e damân lâzım olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, küçük kızının cariyesi olan bir kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunsa ve o cariye bu erkekten hamile kalıp bir çocuk dünyaya getirirse sonra o erkek “*Doğan çocuk bendendir*” diyerek kabûl etse bu durumda bu cariye çocuk sahibi olduğundan bu erkek bu cariyenin bedelince kefilini ödemeye mecbûr olur mu?

Cevap: Olur.

c. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi

789. Zeyd babası Amr'ın cariyesi Hind'i Amr'dan izinsiz vat'edip Hind Zeyd'den bir veled getirirse ol veledin nesebi Zeyd'den sâbit olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, babasının cariyesi olan bir kadına babasından izin almaksızın evlilik dışı cinsel münâsebette bulunsa ve bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirirse bu çocuğun soyu bu erkekten ispatlanmış olur mu?

Cevap: Olmaz.

790. Zeyd anası Hind'in cariyesi Zeyneb'i izinsiz vat' edip Zeyneb Zeyd'den bir veled getirirse, ol veledin nesebi Zeyd'den sâbit olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, annesinin cariyesi olan bir kadına annesinden izin almaksızın evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirmiş olsa, bu çocuğun soyu bu erkekten ispatlanmış olur mu?

Cevap: olmaz.

d. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi ve Nesebi Reddetme

791. Zeyd anası Hind'in cariyesi Zeyneb'e zina edip Zeynep Zeyd'den bir veled getirirse, Hind oğlunun veledi olduğuna mu'terife iken "Cariyemin veledidir"deyü veled-i merkûmu istirkâk u bey'e kâdire olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, annesinin cariyesi olan bir kadına bu cariyenin rızası olmadan evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirmiş olsa ve annesi de bu erkeğin bu suçu işlediğini bilse o çocuğun oğlundan olduğunu kabul ettiği halde oğlundan olma çocuğu "Cariyemin çocuğudur" diyerek köle olarak satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

e. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Cariyeyle Satışı

792. Zeyd babası Amr'ın cariyesi Hind'i vat' ve ihbâl edip Hind Zeyd'den bir veled getirirse Amr Hind'i şer'an bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, babasının cariyesi olan bir kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulursa ve o cariye bu erkekten hamile kalıp bir çocuk dünyaya getirdikten sonra bu erkeğin babasının bu cariyeyi satmaya şer'en hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

f. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Tarafından Birinin Vefatı Durumunda Satışı

793. Zeyd vâsisi olduğu Hind-i sagirenin cariyesi Zeyneb'i Amr'a tezvîc edip Zeyneb Amr'dan bir veled getirdikten sonra Amr ve Zeyneb fevt olsalar, Hind bâliğa oldukda ol veledi istirkâk u bey'e kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, himâyesi altında bulunan küçük bir kız çocuğunun cariyesi olan kadını başka bir erkek ile evlendirse ve bu cariye evlendiği erkekten bir çocuk dünyaya getirse ancak sonrasında cariye ve kocası vefat eyleseler bu küçük kız çocuğunun bülüğa erdikten sonra vefat eden cariyesinden doğan çocuğu köle olarak satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

g. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Satışı

794. Zeyd karındaşı Hind'in cariyesi Zeyneb'i Hind'den ihlâlinsiz vat'edip Zeyneb Zeyd'den bir veled getirse Hind veled-i mezbûru istirkâk u bey'e kâdire olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kız kardeşinin cariyesi olan bir kadına kız kardeşinin rızası ve helalliği olmadan evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa sonrasında bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirse, bu kız kardeşin ağabeylerinden olma bu çocuğu köle olarak satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

797. Zeyd zevcesi Hind'in cariyesi Zeyneb'i Hind'den izninsiz vat' edip Zeyneb Zeyd'den veled getirse, Hind ol veledi istirkâk u bey' e kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, karısının cariyesi olan bir kadına karısından izin almaksızın evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve sonrasında bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirmiş olsa, bu erkeğin karısının, kocasından bir çocuk dünyaya getiren bu cariye yi köle olarak satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

h. Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuktan Dolayı Cariyenin Ümmülveled Sayılıp Sayılamayacağı

795. Zeyd zevcesi Hind'in cariyesi Zeyneb'e zina edip Zeyneb zinadan veled doğurduktan sonra Hind fevt olsa, Zeyneb Zeyd'den vech-i muharrer üzere veled getirmekle Zeyd'in ümmü veledi olmuş olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek; karısının cariyesi olan bir kadına o kadının rızası olmadan evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirdikten sonra bu erkeğin karısı da vefat etmiş olsa bu durumda bu erkekten çocuk sahibi olan cariye bu adama ait bir cariye olur mu?

Cevap: Olmaz.

ı. Sahibinin Rızasıyla Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Sahiplenilip Cariyenin Satılması

796. Hind cariyesi Zeyneb'in vat'ını zevci Zeyd'e ihlâl etmekle Zeyd dahi Zeyneb'i vat' edip Zeyneb Zeyd'den veled getirirse, Hind Zeyneb'i istirkâk u bey'e kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir kadın; kendi cariyesi olan bir kadına kendi kocasının evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmasına razı olmuş olsa ve kocası da bu cariyeye evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve sonrasında bu cariye bu kadının kocasından bir çocuk dünyaya getirirse, cariyenin sahibi olan kadının, kocasından bir çocuk sahibi olan bu cariyeyi köle olarak satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

i. Sahibinin Rızasıyla Başkasına Ait Olan Cariye ile Nikah Olmaksızın İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Cariyenin Sahibinin Şahitliğiyle Nesebinin Tasdiklenmesi

798. Zeyd zevcesi Hind'in cariyesi Zeyneb'i vat' edip Zeyneb bir veled doğurdukdaki Zeyd "Hind Zeyneb'in vat'ını bana ihlâl etmekle ben Zeyneb'i vat' edip veled bendendir" deyu da'vet ettikde Hind Zeyd'i ihlâl ve da'vete tasdik eylese, veledin nesebi Zeyd'den sâbit olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, karısının cariyesi olan bir kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve sonrasında bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirmiş olsa ve sonrasında bu erkek “*Karım cariyesine evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmama razı olmuştu, ben de cariyesine evlilik dışı cinsel münâsebette bulundum doğan çocuk bendendir*” diyerek bunu kabul etse ve karısı da kocasının bu ifâdesini kabûl etmekle rızası olduğunu doğrulamış olsa ,cariyeden doğan bu çocuğun soyu bu erkekten ispatlanmış olur mu?

Cevap: Olur.

799. Zeyd üvey anası Hind’in cariyesi Zeyneb’i vat’ ve ihbâl edip Zeyneb bir veled doğurdukda Zeyd “*Hind Zeyneb’in vat’ını bana ihlâl etmekle ben dahi vat’ ve ihbâl etmiş idim, veled bendendir*” deyu da’vet edip Hind dahi ihlâl ve da’vette Zeyd’i tasdik eylese,veledin nesebi Zeyd’den sâbit olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek; üvey annesi olan kadının cariyesi olan bir kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve sonrasında bu cariye bu erkekten bir çocuk dünyaya getirmiş olsa ve sonrasında bu erkek “*üvey annem cariyesine evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmam için rıza göstermişti ve ben de bu rızası üzerine onunla cinsel münâsebette bulundum ve hamile bıraktım ,doğan çocuk bendendir*” diyerek kabul etmiş olsa ,bu erkeğin üvey annesi de bu erkeğin sözünü doğrulamış olsa ,bu kadının cariyesinden olma çocuğun soyu üvey oğlundan ispatlanmış olur mu?

Cevap: Olur.

j. Başkasına Ait Olan Cariye ile Evlilik Dışı İlişki Sonucu Doğan Çocuğun Nesebi

İkrar Edilmeksizin Taraflardan Birinin Vefatıyla Muhal Kalan Nesebin Durumu

800. Zeyd anası Hind’in cariyesi Zeyneb’i tezevvüc etmeden Zeyneb’i Hind’in ihlâliyle vat’ ve ihbâl edip ba’dehu Zeyd “*Haml bendendir*” deyu da’vet etmeden fevt olduktan sonra Zeyneb bir veled doğursa ol veledin nesebi Zeyd’den sâbit olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek; annesinin cariyesi olan bir kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve bu cariye hamile bıraktıktan sonra “*O cariye benden hamile kalmıştır*” diye ifade etmeden vefat etmiş olsa, ancak sonrasında bu cariye bir çocuk dünyaya getirmiş olsa bu çocuğun soynunun aidiyeti bu erkekten ispatlanır mı?

Cevap: Olmaz.

k. Ortaklaşa Sahip Olunan Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmadan Cinsel Münasebette Bulunmanın Hükmü

801. Zeyd zevcesi Hind ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu cariyeyi vat' etmek helâl olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkeğin karısı ile ortaklaşa sahibi oldukları cariyelerine evlilik dışı cinsel münâsebette bulunması helâl olur mu?

Cevap: Olmaz.

l. Ortaklaşa Satın Alınan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Bekaretine Kefil Olarak Diğer Ortağın Cariyenin Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

802. Zeyd, Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu bîkr-i cariyeyi Amr'ın izninsiz vat'edip bekâretini izâle eylese, Amr noksân-ı bekâretten hissesini Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, başka bir erkekle ortaklaşa olarak sahip oldukları bekâreti olan cariyelerine ortağının izni olmaksızın cinsel münâsebette bulunsa ve cariyeye de bu münâsebetten dolayı bekâretini kaybetmiş olsa, cariyenin bu hali sebebiyle kusurlu olmuş olmasından dolayı bu diğer ortağın;

Cariyeye cinsel münâsebet giren ortağına bu kusurun bedelini borç olarak ödetip bu bedele kefil olmasına hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

m. Ortaklaşa Satın Alınan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Kısa Sürede Bir Çocuk Dünyaya Getirmesi Durumunda Ümmülveled ve Nesebi Kabulü Cariyenin Bekaretini Yarım Mehir Bedeli Nispetinde Ödeme Şartı

803. Zeyd Amr ile ale'l-iştirâki's-seviyy mâlik olduğu cariyeyi Amr'ın izninsiz vat' ve ihbâl edip ba'dehu altı ay mürûrunda cariyeye bir veled doğurduktaki Zeyd "Veled

bendendir”deyu da’vet eylese, ol veledin nesebi Zeyd’den sabit olup cariye-i merkûme Zeyd’in ümmü veledi olup Zeyd’e cariyenin nisf kıymetiyle nisf ukrunu damân lâzım olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, başka bir erkekle ortaklaşa olarak eşit hisseyle sahip oldukları cariyelerine ,ortağından izin almaksızın evlilik dışı cinsel münâsebette bulunsa ve o cariye bu münâsebetten hamile kalıp altı ay geçtikten sonra bir çocuk dünyaya getirirse ,bu erkek “*Çocuk bendendir*” diyerek kabul etse, o çocuğun soyunun aidiyeti bu erkekten ispatlanmış olsa ,bu cariye bu erkekten çocuk sahibi olduğu için ,bu erkek bu cariyenin doğurganlığını aldığı için yarım mehir bedeli üzerinden cariyenin yarım kıymetiyle bedelini ödemekle mükellef olur mu?

Cevap: Olur.

n. Ortaklaşa Satın Alınan Bir Cariyeye Taraflardan Birinin İzni Olmaksızın Ortaklardan Birinin Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Diğer Ortağın Cariyenin Yarım Mehir Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

804. Zeyd Amr ile ale’l-iştirâki’s-seviyy mâlik olduğu cariyeyi Amr’ın izninsiz vat’eylese Amr cariyenin nisf ukrunu Zeyd’den almağa kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, başka bir erkekle ortaklaşa olarak eşit hisseyle sahip oldukları cariyelerine ortağından izin almaksızın evlilik dışı cinsel münâsebette bulunsa, diğer ortağın bu erkekten cariyenin doğurganlığını aldığı için yarım Mehir bedeli üzerinden cariyenin yarım kıymetiyle bedelini almağa hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

o. Sahibi Tarafından Azad Edilmiş Cariyenin Başka Birisine Cariye Olarak Satışı ve Bu Haldeki Cariye ile Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunma

805. Zeyd, Hind’i cariyesi olmak üzere Amr’a bey’u teslim edip Amr dahi Hind’i vat’ ettikten sonra Hind Amr’dan “*Zeyd beni kable’l-bey’ i’tak etmiş idi*” deyü dava ve müddeâsını isbat edip itkına hükm olursa Hind Amr’dan vat’ için ukr almağa kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, bir kadını cariyesi olması için başka bir erkeğe satıp verse ve sattığı erkek de bu kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulursa ancak kadın kendisine cinsel münâsebette bulunan erkekten “*Beni satan erkek, beni sattıktan sonra azad etmişti*” diyerek davacı olsa ve davasını delillendirip azad olduğuna dair hüküm verilmiş olsa, bu kadının kendisine cinsel münâsebette bulunan bu erkekten cinsî münâsebet sebebiyle yarım mehir bedelini almağa hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

ö. Başkasına Ait Olan ve Bekareti Olan Bir Cariyeye Sahibinden İzin Almaksızın Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunması Sonucunda Cariyenin Bekaretine Kefil Olarak Sahibinin O Adamı Cariyenin Bekaretinin Zararınca Bedeli Nispetinde Borçlandırılması

806. Zeyd zevcesi Hind’in biki cariyesini Hind’in izninsiz vat’ edip bekâretini izâle eylese Hind noksân-ı bekâretini Zeyd’e tazmine kâdire olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, karısının bekâreti bozulmamış olan cariyesine karısından izinsiz olarak evlilik dışı cinsel münâsebette bulursa ve cariye de bekâretini bu münâsebetten dolayı kaybetmiş olsa cariyesinin bu kusurundan dolayı karısının kocasını bu kusurun bedeli için mükellef tutmağa hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

p. Sahibi Tarafından Azad Edilmiş Cariyenin Başka Birisine Cariye Olarak Satılışı ve Bu Haldeki Cariye ile Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunmaktan Meydana Gelen Çocuğun ve O Cariyenin Üzerinde Başka Bir Kimse Tarafından Hak İddia Edilmesi

807. Zeyd Hind’i cariyesi olmak üzere Amr’a bey’u teslim edip Amr dahi Hind’i vat’ edip Hind bir veled doğurduktan sonra Bekir Hind’e müstahik çıkıp ba’de’l-isbat ve’l-hükm Hind’i Amr’dan alsa, Bekir ol veledi istirkâka kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz, lakin Amr veledin yevm-i husûmette olan kıymetini Bekir’e dâmin olur.

Açıklama: Bir erkek, bir kadını cariyesi olması maksadıyla başka bir erkeğe satıp teslim etmiş olsa, o kadını cariye olarak teslim alan erkek de bu kadına evlilik dışı

cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve sonrasında bu kadın bir çocuk dünyaya getirmiş olsa ancak sonra başka bir erkek bu kadın üzerinde hak iddia edip bu hakkını ispatlasa ve kadının onun olduğuna hüküm edilmiş olsa bunun üzerine kadını onunla cinsel münâsebette bulunan erkeğin elinden alsa ve bununla birlikte kadının o erkekten doğan çocuğunu köle olarak kullanmaya hakkı olur mu ?

Cevap: Olmaz, ancak kadınla cinsel münâsebette bulunan ve kendisinden çocuk meydana gelen erkek, o münâsebetin meydana geldiği zamandaki çocuğun bedelini kendisine ödemeye borçlu olur ve kadın üzerinde hakkı olan adamın da bu bedeli almaya hakkı olur.

q. Sahibi Tarafından Cariye Olmak Üzere Bağışlanan Bir Kadınla Evlilik Dışı Cinsel Münasebette Bulunmak ve Bundan Dolayı Meydana Gelen Çocuk ve Bu Durumdaki Cariye Üzerinde Başkasının Hak Talebinde Bulunması

808. Hind Zeyneb'i cariyesi olmak üzere zevci Zeyd'e hibe ve teslim edip Zeyd dahi Zeyneb'i vat' edip Zeyneb bir veled doğurduktan sonra Amr Zeyneb'e müstahik çıkıp ba'de'l-ısbât ve'l-hüküm Zeyneb'i Zeyd'den alsaydı, Amr ol veledi istirkâka kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz, lakin Zeyd veledin yevm-i husûmette olan kıymetini Amr'a dâmin olur.

Açıklama: Bir kadın, başka bir kadını cariyesi olması amacıyla kocasına teslim etmiş olsa kocası da bu kadına evlilik dışı cinsel münâsebette bulunmuş olsa ve bir çocuk dünyaya getirdikten sonra başka bir erkek bu kadın üzerinde hak iddia edip bu hakkını ispatlasa ve kadının onun olduğuna hükmedilmiş olsa bunun üzerine bu kadını onunla cinsel münâsebette bulunan erkeğin elinden alsaydı ve bununla birlikte kadının o erkekten doğan çocuğunu köle olarak kullanmaya hakkı olur mu?

Cevap: olmaz, ancak kadınla cinsel münâsebette bulunan ve kendisinden çocuk meydana gelen erkek, o münâsebetin meydana geldiği zamandaki çocuğun bedelini kendisine ödemeye borçlu olur ve kadın üzerinde hakkı olan adamın da bu bedeli almaya hakkı olur.

4.1.4. Suallere Göre Kul, Köle ve Cariyelerin Hizmet Süreleri

İslam dininde insanın saygınlığı onun hürriyeti ile eşdeğer görülür. Öyle ki “Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin kendilerinde hayır görürseniz

tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan onlara da verin".¹⁴⁷ meâlindeki âyetle, köle ve cariyelerin hür olma talebinde buldukları zaman, onlara kolaylık sağlanması ve azat olmaları için gerekli meblağı ödemelerine yardımcı olunması emredilmiştir. Böylelikle kölelerin iktisadi bazı imkanlarla sosyal statüdeki dengeyi kurabilme ve koruyabilmelerine imkân tanımıştır.¹⁴⁸

Nakledildiğine göre, bir köle olan Subeyh, sahibi Huveytib'e gelip hür olma bedelini sordu. Huveytib, ne yapacaksın diye sorduğunda, Subeyh, seninle anlaşma yapmak ve borcumu ödedikten sonra özgürlüğümü satın almak istiyorum, dedi. Ancak sahibi Huveytib, buna yanaşmak istemedi. Bu olay üzerine Allah Teala (c.c.), Huveytib ve benzerlerini buna mecbur ettiği şu ayetleri indirmiştir:

“Elinizin malik olduklarından biri, sizinle anlaşma yaparak özgürlüğünü satın almak isterse, eğer siz, onda bir hayır görürseniz, hemen yazın ve size verdiği Allah'ın malından ona verin”. (Maide Suresi 5:29)¹⁴⁹

Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âlî kitabında Kitâbu'l-Itk konusunda yer vermiş olduğu Kitabu'l-Itk Suallerine Göre Kul, Köle ve Cariyelerin hizmet süreleri ve sınırlarına dair olan sual ve cevapları, tarafımızdan ayrıştırılmıştır. Bunlar kaynak olarak aldığımız çeviri kitapta 769-824-825-826-827-828-829-830-831-832 sayısıyla numaralandırılan suallerdir. Bu sualler kendi tasnifimizle 9 adet alt başlık dâhilinde tezimiz içerisinde yer almıştır.

Bu bölümde fetvalardan yola çıkarak tasnif ettiğimiz alt başlıklar şunlardır;

- a. Meblağın kulun azadlığı durumunda paylaşımı
- b. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşma ve kulun borçlandırılması ve anlaşmanın feshi
- c. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmanın sahibi tarafından reddedilerek kulun satılışı

¹⁴⁷ “Nur Suresi 33. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nur-suresi/2824/33-ayet-tefsiri> [15.03.2024].

¹⁴⁸ Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 2020, 530-532.

¹⁴⁹ M. Zeki Duman, “İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, no. 1 (2011): 1-54.

- d. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmada meblağ tamamlanmadan sahibinin vefatı durumunda kulun durumu
- e. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmanın aksine bu meblağ için kulun sahibinin kulunun malını gasb etmesi-el koyması
- f. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşılan kulun durumu
- g. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşılan kulun sahibinin bu anlaşmayı feshederek kulu satışa çıkarması durumu
- h. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşılan kulun sahibinin bu anlaşmayı iftira ile feshederek kulu satışa çıkarması durumu
- i. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartı ve hizmet bedelini belirli bir meblağ üzerinden almak üzere azatlıkta anlaşılan kulun bu hizmet bedelini tamamen almasının akabinde hizmet süresini tamamlamadan sahibinin vefatı gerçekleşirse kulun durumu

a. Kul vasıtasıyla yapılan bir iş üzerinden elde edilen malın veya meblağın kulun azadlığı durumunda paylaşımı

Me'zun kölenin mülkiyet yetkisi yoktur, kazandıkları efendisine aittir. Eğer azat edilirse, me'zun olduğu süre boyunca kazandıklarını efendisine teslim etmelidir. Ancak mükateb hür olduğunda, kazandıklarını artık efendisine vermek zorunda değildir.¹⁵⁰ Çatalcalı Ali Efendi kendisine gelen meblağ-ı mezbur hakkında şöyle fetva vermiştir:

769. Zeyd'in kulu Amr, kâr u kesb edip şu kadar akçe tahsîl ettikten sonra Zeyd Amr'ı i'tak eylese, Zeyd meblâğ-ı mezbûru Amr'dan almak istedik de Amr Zeyd'e “*Beni i'tak etmekle meblâğ-ı mezbûr benim olmuş olur*” deyu vermemeğe kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adam vasıtasıyla belirli bir miktarda para kazansa ve kulu da bundan kâr elde etmiş olsa ve sonrasında bu erkek kulunu azad etmiş olsa

¹⁵⁰ Fatma Kuru, “İslam Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi ve Osmanlı Tatbikatı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64, C. 2, (2023): 407-440.

ancak bu erkek, kulunun bu belirtilen miktardaki aldığı kârını tekrar ondan istemiş olsa, bunun üzerine o kulun “*Beni azad etmekle belirtilen meblağdaki kâr benim olmuş olur*” diyerek vermemeğe hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

b. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşma ve kulun borçlandırılması ve anlaşmanın feshi

Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre, mükâteb borcunu ödeyemeyeceği bir durumdaysa, efendinin talebi üzerine hâkim anlaşmayı feshedebilir. Şâfiî mezhebi ise efendinin doğrudan anlaşmayı sonlandırabileceği görüşündedir.¹⁵¹ Çatalcalı Ali Efendi’ye bedeli ödeyemeyecek olan kölenin durumu sorulmuş o da şu şekilde fetva vermiştir:

824. Zeyd kulu Amr’ı şu kadar akçeye kitâbete kesdikten sonra Amr’ın bedel-i kitâbeti edadan aczi zâhir olsa, hâkim Zeyd’in talebi ile kitâbeti feshe kâdir olur mu? El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamla, kendisinden bedeli olarak alacağı para karşılığında azat etmek üzere anlaşmış olsa, ancak bu kulun bu bedeli ödemedede yeteri kadar gücü olmadığı anlaşılrsa, kulun sahibinin hâkime giderek bu anlaşmayı bozmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

825. Zeyd kulu Amr’ı şu kadar akçeye kitâbete kesdikten sonra Amr’ın bedel-i kitâbeti edâdan aczi zâhir olmakla hâkim Zeyd’in talebiyle kitâbeti fesh eylese Zeyd Amr’ı bey’e kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamla kendisinden bedeli olarak alacağı para karşılığında azat etmek üzere anlaşmış olsa, ancak bu kulun bu bedeli ödemedede yeteri kadar gücü olmadığı anlaşılrsa, kul’un sahibi hâkime giderek bu anlaşmayı bozmayı istese ve hâkim kabul etse, bunun üzerine kulun sahibinin bu kulunu satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olur.

¹⁵¹ Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31,2020, 530-532.

c. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmanın sahibi tarafından reddedilerek kulun satışı

Efendinin, kölenin rızasına aykırı olarak kitabet sözleşmesini sonlandırması dört durumda mümkündür: Sözleşmenin baştan hatalı olması, efendinin önceden belirlenen bir şartı seçme hakkına sahip olması, geçerli bir şartın yerine getirilmemesi ve kölenin ödeme yapamayacak duruma düşmesi.¹⁵²

Kitabet sözleşmesine aykırı olarak kendisine gelen soruya Çatalcalı Ali Efendi şu şekilde fetva vermiştir:

826. Zeyd kulu Amr'ı şu kadar akçeye kitâbete kesip Amr dahi kabul edip bedel-i kitâbeti edadan aciz değil iken Zeyd Amr'ı rızasız bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adamla kendisinden bedeli olarak alacağı para karşılığında azat etmek üzere anlaşmış olsa ve bu kul bu anlaşmadaki bedeli ödemeye güç yetirip ödemede bir zorluk veya noksanlık göstermiş olmasa buna rağmen sahibinin kulunun rızası olmadan onu satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

d. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmada meblağ tamamlanmadan sahibinin vefatı durumunda kulun durumu

Mirasçılarının sadece bir kısmının mükâtebi azat etmesi herhangi bir sonucu değiştirmez ne mükâteb özgürleşir ne de ödemesi gereken bedelden bir miktar azalır. Mükâtebin tam anlamıyla özgürlüğe kavuşabilmesi için, mirasçılarının tümünün aynı toplantıda onu azat etmeleri şarttır.¹⁵³ Çatalcalı Ali Efendi kendisine bu konuyla alakalı gelen soruya şöyle cevap vermiştir:

827. Zeyd sıhhatinde kulu Amr'ı şu kadar akçeye kitâbete kesip Amr dahi kabul ettikten sonra bedel-i kitâbeti eda etmeden Zeyd fevt olsa, Amr bedel-i kitâbeti

¹⁵² Kuru, “İslam Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi ve Osmanlı Tatbikatı”, 407- 440.

¹⁵³ A.g.m., 407-440.

vereseye eda ederken verese almayıp Amr'ı istirkâka kâdir olurlar mı? El-cevap: Olmazlar.

Açıklama: Bir erkek, hayatta iken kulu olan bir adamla kendisinden bedeli olarak alacağı para karşılığında azat etmek üzere anlaşmış olsa ancak kulu olan bu adam henüz bu bedeli ödemediği takdirde sahibinin vefat etmesi üzerine bu kul vefat eden sahibinin geride kalan ailesine bu bedeli öderken vefat eden sahibinin ailesinin bu bedeli almayıp onu köle olarak yanlarında tutmaya hakları olur mu?

Cevap: Olmaz.

e. Kulun azadlığı için belirli meblağ üzerinde sahibi ile kulu arasında yapılan anlaşmanın aksine bu meblağ için kulun sahibinin kulunun malını gasb etmesi el koyması

Şart, belirli bir meblağın ödenmesi olduğunda, efendi köleye dolaylı olarak izin vermiş olur. Yani efendi, kölesine “Bu kadar parayı ödersen özgürsün” diyerek ona bir izin vermiş olur. Bu, kölenin belirlenen miktarı sağlamak amacıyla kazanç elde etmek zorunda kalır.¹⁵⁴ Çatalcalı Ali Efendi'ye mükatebin malını gasb etmekle alakalı gelen soruya şöyle cevap vermiştir:

828. Zeyd mükâtebi olan kulu Amr'ın şu kadar eşyasını teğallüben ahz eylese Amr eşyasını Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

El-cevap: Olur.

Açıklama: Bir erkek kulu olan bir adamla kendisinden bedeli olarak alacağı para karşılığında azat etmek üzere anlaşmış iken bu erkek bu kulun belirli miktardaki eşyasını zorla alsın, bu kulun bu eşyalarını sahibinden istemeye hakkı olur mu? Cevap: Olur.

f. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşan kulun durumu

829. Zeyd kulu Amr'ı beş sene kendine hizmet etmek üzere kitâbete kesip Amr dahi kabul eylese Amr beş sene Zeyd'e hizmet edicek azad olur mu?

El-cevap: Olur.

¹⁵⁴ A.g.m., 407-440.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adam ile beş sene kendisine hizmet etmek şartıyla azat etmek üzere anlaşmış olsa ve bu kulu da sahibine beş sene boyunca hizmet ettikten sonra azad olur mu?

Cevap: Olur.

g. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşılan kulun Sahibinin bu anlaşmayı feshederek kulu satışa çıkarması durumu

830. Zeyd kulu Amr'ı kendine sekiz ay hizmet etmek üzere kitâbete kesip Amr dahi kabul edip Zeyd'e dört ay hizmet eylese, Amr dört ay dahi Zeyd'e hizmet ederken Zeyd nâdim olup Amr'ın rızasız Amr'ı bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adam ile kendisine sekiz ay hizmet etmek şartıyla azat etmek üzere anlaşmış olsa ve bu kulu da sahibine dört ay süreyle hizmet etmiş olsa ve anlaşmadan kalan ayların hesabınca da hizmet ederken sahibinin bu anlaşmadan pişman olup, kul'unun rızası olmadan onu satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

h. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartıyla azat olunmak üzere anlaşılan kulun Sahibinin bu anlaşmayı iftira ile feshederek kulu satışa çıkarması durumu

831. Zeyd kulu Amr'ı yüz gün kendine hizmet etmek üzere kitâbete kesip Amr dahi kabûl eylese, Amr yüz gün Zeyd'e hizmet ederken Zeyd nâdim olup "Bana hıyânet eyledi" deyu Amr'ı rızasız bey'e kâdir olur mu?

El-cevap: Olmaz.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adam ile kendisine yüz gün boyunca hizmet etmek şartıyla azat etmek üzere anlaşmış olsa ve bu kulu da sahibine yüz gün süresince hizmet ederken, sahibinin bu anlaşmadan pişman olup "Anlaşmamıza /bana hıyânet eyledi" diyerek kulunu onun rızası olmadan satmaya hakkı olur mu?

Cevap: Olmaz.

i. Sahibi ile belirli bir süre hizmet şartı ve hizmet bedelini belirli bir meblağ üzerinden almak üzere azatlıkta anlaşılan kulun bu hizmet bedelini tamamen almasının akabinde hizmet süresini tamamlamadan sahibinin vefatı gerçekleşirse kulun durumu

832. Zeyd kulu Amr'ı altı sene kendine hizmet etmek üzere i'tak edip Amr dahi kabul ettikten sonra Zeyd'e altı ay hizmet edip ba'dehu fevt olsa, veresesi Amr'ın beş buçuk sene hizmetinin kıymetini Amr'dan almağa kâdir olurlar mı?

El-cevap: Olurlar.

Açıklama: Bir erkek, kulu olan bir adam ile altı sene boyunca kendisine hizmet etmek üzere azat etmek şartıyla anlaşmış olsa ve bu kulu da sahibine henüz altı ay hizmet etmişken sahibi olan bu erkek vefat etse, bu erkeğin geride kalan ailesinin hizmet süresinden geride kalan beş buçuk senenin hizmet bedelini bu kuldan geri almaya hakları olur mu?

Cevap: Olur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI FIKİH KAYNAKLARINA GÖRE ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN ‘KİTABU-L İTK’ BAHSİNDE VERDİĞİ FETVALARIN MUKAYESESİ

Osmanlı Devleti’nde, 16.yüzyıldan itibaren fetva mecmuaları derleme şeklinde oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle Ebussuud Efendi’nin fetvalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan “Fetâvâ-yı Ebussuud” Mecmuası, 17. ve 18. yüzyıllarda ise fetva mecmuaları literatürüne çeşitli şeyhülislamlara ait yeni birçok fetva mecmuası eklenmiştir. Bu haliyle 17.yüzyıl Çatalcalı Ali Efendi döneminde gelen sualler ile farklı yüzyıllarda şeyhülislamlara kul, köle ve cariye bahsinde gelen sual ve fetvaların paralellik gösterip göstermediği bu başlıkta incelenecektir. Buradan hareketle en erken tarihi 15. Yüzyılda Şeyhülislâm Ebu’s-Suud Efendi’nin bir fetvasıyla başlamak üzere akabinde 18.yüzyılda Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi’nin bu manada verdiği fetvası ve sonrasında 19.yüzyılda Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi ile Arabzade Mehmet Arif Efendi ve nihayetinde 20. Yüzyıl şeyhülislamlarından Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri ve Şeyhülislam Kazım Efendi’nin fetvaları Çatalcalı Ali Efendi’nin aynı bahiste verdiği fetvalarla mukâyese edilecektir.

Yukarıda ismi geçen şeyhülislamlardan Mustafa Aşir ve Arabzade Mehmed Arif’in bu bahisteki örnek fetvalarına İlmîyye Salnâmesi’nden erişilmiştir. Ayrıca Şeyhülislam Ebussuud ve Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi dışında ismi geçen şeyhülislamları seçmemizdeki esâs ise fetvâlarının Ceride-i İlmîyye sayılarında yer almış olmasıdır.

Zira Ceride-i İlmîyye meşihat makamının resmî yayınları olmasından dolayı çeşitli şeyhülislamların fetvalarına erişilmesinde ve tetkikinde daha ulaşılabilir bir imkân sunduğundan bizlere mukâyese açısından kolaylık sağlamıştır.

5.1. Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi (15. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi

Ebuss-Suud Efendi, Osmanlı fıkhnının da en çok anılan isimdir. Onun bu kadar çok anılmasının altında ise verdiği fetvaların dönemin birer yorumu ve değerlendirmesini taşıyor olmasıdır. Diğer şeyhülislamlarda da bu husus mevcutken bunun Ebussuud'da daha çok anılmasının sebebi klasik dönem şer'i idâresinde bunu ilk defa yapmış olmasıdır.¹⁵⁵ Zira bizim de kul, köle ve cariye bahsinde ele aldığımız fetvası onun bu durumuna da bir örnek teşkil etmektedir. Ebussuud Efendi kendisine yöneltilen “*Zimmîler kul ve cariye kullanmasun deyü emr-i şerif varken kullananlara ne lâzım olur?*” sualine “*Tazir-i şedîd ve haps-i medîd lâzım olur*”¹⁵⁶ şeklinde cevap vermiştir. Yani yukarıya nakledilen Ebussuudun fetvasına göre gayrimüslimlere esir satışının yasaklandığı görülmektedir.¹⁵⁷ Bu meselede Çatalcalı Ali Efendi ise gayrimüslimlerle alakalı alan tek soru şudur:

“*Zeyd-i zimmi hamrdan sekrân iken kulu Amr'a “Azad ol” dese azad olur mu? El-cevap: Olur*”. Yani Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen bu suale göre; gayrimüslim olan bir erkek, alkolden sarhoş olmuş bir halde iken kulu olan bir adama “*Azad ol*” dese kulu olan adam azad olur.

Böylelikle Ebussuud'a gelen soru ile Çatalcalı'ya gayrimüslimler özelinde gelen soru karşılaştırıldığında, Ebussuud'a gelen sorunun gayrimüslimlerin cariye edinmesiyle alakalı olduğu, Çatalcalı'ya gelen ise gayrimüslimlerin kul ve köle azadlığıyla ilgili olduğu anlaşılmıştır.

Bu bahiste Çatalcalı'ya gelen soruda gayrimüslim birisinin akıl ve iradesine hâlel getirecek bir sarhoşluk durumunda kul ve köle azad etmesinde Müslim bir kişinin akıl noksanlığında ve irâdesine hâlel geldiğinde kul ve köle azad etme durumunda verdiği fetva ile ikisini eşit tuttuğu ve gayrimüslimleri de bu bahiste Hanefi fıkhı ile

¹⁵⁵ Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 365-371.

¹⁵⁶ Ebu's-Suud El-İmâdi, *Ma-ruzât ve Fendoğlu*, 1996:152.

¹⁵⁷ Mustafa Akkaya, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2011, C. 14, Sayı: 25 (01.06.2011): 204-217.

değerlendirdiği görülmüştür. Ebussuud'a gelen suale verdiği fetvasında ise şer'ın gayrimüslimlerin ve Müslimlerin köle alım/satımında ayrı değerlendirildiği gözlenmiştir. Nitekim Ebussuud, gayrimüslimlere katıyyen yasak olduğu ileri sürülen kul, köle ve cariye satışında, bu gibi kimseleri şer'i hukuka göre yargılamış ve o suçtan menedecek derecede azarlama ve kınama ile hapis cezasına tabi tutmuştur. Buradan hareketle görülüyor ki hem Ebussuud hem de Çatalcalı gayrimüslimlerin dahil oldukları kul, köle ve cariye bahsinde gelen suallere şer'i hukuka göre fetva vermişlerdir. Nitekim Ebussuud ve Çatalcalı'nın birbirleriyle kıyas ettiğimiz bu fetvaları 15. Yüzyıl ve 17. Yüzyıl arasında fetvaların kıstaslarının ve izâfiyetinin değişmediğini de ortaya koymuştur.

5.2. Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi (18. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi

18. yüzyıl şeyhüliislamlarından Mustafa Aşir Efendi ilme verdiği değer ile tanınmaktadır. Kendisine ait olan kütüphânesi ile meşhûr olan Mustafa Aşir Efendi, hiçbir zaman bu ilme verdiği engin duygu ve buna bağlı olarak ilmi yayma hasletinden geri durmamış bilhassa halk nezdinde de yaptığı hasenatlarla saygın bir yer edinmiştir.¹⁵⁸ Zira bizim de kul,köle ve cariye bahsinde ele aldığımız fetvası onun bu durumuna da bir örnek teşkil etmektedir. Mustafa Aşir Efendi kendisine yöneltilen *"Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyyeden cevab ne buyrulur; "Babası, hür'ül - asl acemi olan Hind fevt olup anasını i'tak iden Zeyneb'i tereke itdikde Hind'in li-ebeveyn ammesi Hatice dahi Hind'e varise olur mu beyan buyrula?"* sualine *"Allahu a'lem, olmaz"* şeklinde cevap vermiştir. Yani Mustafa Aşir Efendi'nin bu fetvasına göre babası aslen hür kökenli olan bir cariye vefat etse ve geride kalan mallarına azad edilmiş köle olan Annesini tasarruf sahibi bırakmış olsa ve annesinin anne babası bir olan kız kardeşi (yani ölen hanımın öz teyzesi) bu vefat eden cariye'ye vâris olmuş olamaz.

Bu bahiste Mustafa Aşir Efendi'ye yöneltilen *"Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyyeden cevab ne buyrulur? "Hind-i mu'teka fevt oldukda Hind'i azad eden Zeyd'in kızı Zeynep ve kızının oğlu Amr vela cihetinden Hind'e varis olurlar mı beyan*

¹⁵⁸ Mehmet İpşirli, "Âşir Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, (İstanbul, 1991), 8.

buyurula?” şeklindeki bir başka suale “*Allahu a’lem olmazlar.*” cevabını vermiştir.¹⁵⁹ Yani Mustafa Aşir Efendi’nin bu fetvasına göre de azad edilmiş cariyeye olan bir kadın vefat etse, bu kadını azad eden sahibinin kızı ve kızının oğlu kul, köle azad etmekten meydana gelen hükmi yakınlık gereğince¹⁶⁰ vefat eden bu azadlı cariyeye varis olmazlar.

Bu meselede Çatalcalı Ali Efendi’nin sualleri ile Mustafa Aşir Efendi’nin sualleri birlikte değerlendirildiğinde mevzuların sadece kul, köle ve cariyeye azatlığı etrafında gelişen meseleler noktasında kesiştiği gözlenmiştir. Ancak Çatalcalı Ali Efendi’ye kul, köle ve cariyeye azadlığı konusunda gelen suallerde bu azadlık hallerinde ortaya çıkan birtakım haklar farklı cephelerden anlatılmıştır. Yani cariyeye tarafından değil kul, köle ve cariyenin sahibi tarafından veraset hakkı iddia ederek bu azadlığı geçersiz kılma ve miras paylaşımında köle olarak kullanma üzerinden sualler vardır.¹⁶¹ Buna rağmen Mustafa Aşir Efendi’ye bu minvâlde gelen sualler, kul, köle ve cariyenin kendisine veya ailesine düşen haklarını ortaya çıkarır mahiyettedir. Bu meselede Mustafa Aşir Efendi’nin Çatalcalı ile kesiştiği bir diğer nokta ise suallere Hanefi fihkindan cevaplar/fetvalar vermiş olmalarıdır. Ayrıca bu mevzuda Çatalcalı Ali Efendi’nin 20.yy. şeyhülislamlarından Kazım Efendi ile de örtüşmesi bakımından Mustafa Aşir Efendi’nin buradaki suallerine Şeyhülislam Kazım Efendi mukayesesinde de genel manada bir değerlendirme ile temas edilecektir.

5.3. Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi (19. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi’nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi

19.yy. şeyhülislamlarından Ömer Hulûsi Efendi’nin vermiş olduğu fetvaların doğruluğu ve hakkaniyetli olması açısından en güvenilir Şeyhülislam olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte kendisinin fetvalarına muhtevî sicil defterlerinde kendisine ait herhangi bir şüpheli ya da muğlak fetvalara rastlanılmadığı

¹⁵⁹ Seyit Ali Kahraman ve Ahmet Nezih Galatekin, *İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamı)* (İstanbul: İşaret Yayınları), 455-456.

¹⁶⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, “Vela”,717.

¹⁶¹ Bakınız: 785.Sual.

bilinmektedir. ¹⁶² Zira bizim de kul, köle ve cariye bahsinde ele aldığımız fetvası onun bu durumuna da bir örnek teşkil etmektedir.

Bu bahiste Ömer Hulûsi Efendi'ye yöneltilen “*Bir erkek; câriyesi olan kadını Gürcü ırkındandır diyerek başka bir erkeğe satmış olsa ve bu erkek de cariyeyi almış olsa ancak cariyenin Gürcü ırkından değil Gürcü ırkına dahil olan başka bir ırktan olduğu anlaşılmalı ve ispatlanmış olsa, bu cariyeyi satın alan adamın cariyeyi, satın aldığı adama geri iade etmeye hakkı olur mu?*” sorusuna “*Olur*”¹⁶³ şeklinde cevap vermiştir.

Yani; yukarıya nakledilen Ömer Hulusi fetvasına göre satın alınan cariye satışı esnasında belirtilen ırktan değilse bu satışın feshedildiği görülmektedir. Bu meselede cariyelerin birebir ırkı veya kavmi cinsinden herhangi bir suale Çatalcalı Ali Efendi fetvalarında rastlanmamıştır. Bununla beraber çalışmamız içerisine kul,köle ve cariyelerin ırkı bahsinde dahil ettiğimiz cariye senedlerinde Afro-zenci, Çerkes ve beyaz göçmenlerin tercih edildiğine rastlanılmıştır.

Ömer Hulûsi Efendiye gelen bu sualden de anlaşılıyor ki 19.yy.da Gürcülerden de cariye olarak satılanlar vardır. Bununla birlikte kul, köle ve cariye alım-satımında Ömer Hulusi Efendi ile Çatalcalı Ali Efendi; herhangi bir problem/sebeple alım-satışı feshetme bahsinde genel bir çerçeve etrafında buluşmaktadır. Bu bahsin ana çerçevesine göre alım/satım işleminin feshi kul, köle ve cariyenin herhangi bir kusur, ayıp, kötü alışkanlık, kötü huy göstermesinden veya hür kökenli olduğunu iddia etmesinden ileri gelebilir.

Bu durumda Ömer Hulûsi Efendi sorusunda Gürcü ırkındandır diyerek satılan cariyenin o ırktan olmaması alıcı tarafından cariyenin kusurlu olarak atfedilmesine ve feshin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca kul, köle ve cariyenin alım-satım süreci ve sonrasında ortaya çıkan hamileliği de feshin sebep olmaktadır. Bu minvâlde Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen soru tam da bu mevzuyla alakalıdır.¹⁶⁴ Ancak Çatalcalı Ali Efendi hamile olduğu ortaya çıkan veya sahibi tarafından hamile bırakılan bir cariyenin hizmette kullanılmaya devam etmesi noktasında şer'i kıstası ortaya koymuştur. Bu

¹⁶² Tahsin Özcan, “Ömer Hulûsi Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 71.

¹⁶³ BOA.MŞH.FTV.00001.

¹⁶⁴ Bakınız: 792.Sual.

kıstasa göre hamileliği zuhur eden cariyenin şer'an satılması sahibine sunulmuş bir haktır ve bu konuda şer'an bir cevaz vardır. Yani Ömer Hulûsi Efendi'ye gelen sual ile Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen sual mukâyese edildiğinde kul, köle ve cariye alım-satımın feshi noktasında farklı meseleleri açıklığa kavuşturmuş oldukları görülmüştür. Bununla beraber bu mukayesede 17.yüzyıl ve 19.yüzyıllar arasında kul, köle ve cariye alım-satımında ortaya çıkan fesh durumunda alıcının haklarının korunduğu dikkatimizi çekmiştir.

5.4. Şeyhülislâm Arabzade Mehmet Arif Efendi (19. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyeseesi

19. yüzyıl başlarında İstanbul kadılığı yapan Şeyhülislam Arapzade Mehmet Arif Bey'in şeyhülislamlık süreci çok kısa sürmekle birlikte dönemin getirdiği ağır şartlar ve yeni idâri ve siyâsi düzen kendisinin yanlış anlaşılıp azledilmesine dahi sebep olsa da hakkı teslim edilerek ikinci kez şeyhülislamlık görevine layık görüldüğünde vazifesini icrâ etmeye çalışmıştır.¹⁶⁵ Kendisinin bu görevlerinde kul,köle ve cariye bahsinde vermiş oldukları fetvalarına bir örnek mukayese için tarafımızdan seçilmiş olup aşağıda Çatalcalı Ali Efendi ile mukayese edilmiştir.

Bu bahiste Arabzade Mehmet Arif Efendi'ye yöneltilen “*Bu mes’ele beyanında e'imme-i hanfiyyeden cevab ne veçhiledir ki? Zeyd bir cariyesini Amr'e şu kadar akçeye bey' ider oldukda Amr Zeyd'e şu kadar akçe karz virmek şartıyla bey' eylese bey'-i mezbur sahih olur mu? beyan buyurula?*” sualine Arabzade Mehmed Arif Efendi “*Allahu a'lem, olmaz*” şeklinde cevap vermiştir. Yani Arabzade Mehmed Arif Efendi'nin bu fetvasına göre; bir erkek cariyesini belirli bir miktar akçeye başka bir erkeğe satarken, cariye satan alacak olan adam satan adamdan borç para almak şartıyla cariye satın almış olsa bu satış işlemi şer'en geçerli olmuş olmaz.

Yukarıdaki sualden görüldüğü üzere Şeyhülislam Arabzade Mehmed Arif Efendi'ye kul, köle ve cariye bahsinde gelen sual cariye alım/satımı ile ilgilidir. Ancak bu hususta kendisine gelen sual cariye alım/satım işleminde dikkat edilmesi gereken bir yöne

¹⁶⁵ Mehmet İpşirli, “Arapzâde Mehmed Ârif Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3 (İstanbul, 1991), 331.

temas etmektedir. Zira şer'an kul, köle ve cariye alım/satımının sahih olabilmesi için bir şartın ortaya çıktığı görülmektedir. O da kul, köle ve cariye alım/satımlarında alan veya satan taraflardan birinin kul, köle ve cariye karşılığında parayı borç olarak vermiş olmamasıdır. Öyle ki Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi Hanefi fikhınca bu alım/satımın şer'an sahih olmayacağını ifade buyurmuştur.

Bu bahiste Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen bir soru ise Şeyhülislam Arabzade Mehmet Arif Efendi'nin sorusuyla kesişmektedir. Zira her ikisine gelen sorunun kapsamı borç para üzerinden kul, köle ve cariye alım/satım mevzusudur. Ancak burada Şeyhülislam Arabzade Mehmet Arif ve Çatalcalı Ali Efendi bu mevzuyu farklı cephelerden aydınlatmışlardır. Şeyhülislam Arabzade Mehmet Arif Efendi bu alım satımda karşı tarafa nakdî olarak verdiği meblağı karşı tarafa borç sayması ve durumda alacaklı olarak addedilmesinden kinâye şer'an bu şekilde yapılan kul, köle ve cariye alım satımına cevaz verilmediğini Hanefi fikhınca nakletmiştir.

Bununla birlikte Çatalcalı Ali Efendi ise başkasından alınan borç para ile, borcu alan kişinin borç para aldığı kimseye o kişi adına kul, köle ve cariye alması durumuna açıklık getirmiştir.¹⁶⁶ Nitekim böyle bir durum için borcu veren kişinin rızası olduğu takdirde buna cevaz vardır.

Görülüyor ki Çatalcalı Ali Efendi ve Arabzade Mehmet Arif Efendi'nin temas ettiği borç ile kul, köle ve cariye alım satımında çok dikkat edilmesi gereken hassas bir şer'i nizam ve sınır söz konusudur.

Ayrıca her iki şeyhülislamın soruları birlikte değerlendirildiğinde, 17.yy. ve 19. yy. arasında kul, köle ve cariye alım satımında herhangi bir menfi değişiklik yahut buna imkân veren bir açıklık meydana gelmediği görülüyor.

Zira kul, köle ve cariyelerin nakdî bir değer kaybına uğramaması ve aynı zamanda ticârî dengenin bozulmaması adına şer'i kıstasların bu yüzyıllar arasında gözetildiği anlaşılmaktadır.

¹⁶⁶ Bakınız: 779.Sual.

5.5. Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (20. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi 20.yy.da kendisini layık görmese de idâre tarafından şer'i düzen ve uygulamalara en vakıf isim olarak görülüp şeyhülislamlık makamına getirilmişti. Ancak 1.Dünya Savaşı'na gebe olan bu dönemde bu uygulamaları yürütmek kendisi için epey zorlayıcı idi. Buna rağmen idârenin almış olduğu savaş kararlarında onu destekleyici sûrette ve cihâda gayret ettirici fetvâlar vererek halkın kendisinin şer'i yetkisinin himâyesine güvenmesine ve idarenin gücüne inançlarını yükseltmişti.¹⁶⁷ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Çatalcalı Ali Efendi ile kıyaslamak üzere seçtiğimiz fetvaları yukarıdaki bilgileri ışığında bizler için önemli birer örnektir. Bu sebeple aşağıda kendisine ait fetva ve sualler yer alacak olup, fetvaların Çatalcalı'nın fetvalarıyla paralellik gösterip göstermediği değerlendirilecektir.

Bu bahiste Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'ye yöneltilen “ *Zeyd'i müteveffâ'nın varisi ma'rûfu olmamakla terekesini emîn-i beytü'l-mâl kabz ettikten sonra Amr zuhûr edip* “*Zeyd, Anam Hind-i müteveffâ'nın kulu olup mülkünde iken i'tâk etmiş idi Hind'in benden gayri asabesi olmamakla ben Zeyd'in velâ cihetinden hasran vârisiyim*” deyü emîn-i mezbûr yüzüne da'vâ ve müddeâsına vech-i şer'i üzere ikâme-i beyyine edip ba'de'l-hüküm Zeyd'in terekesini aldıktan sonra Bekir “ *Zeyd benim mu'takim olup velâ cihetinden vârisiyim*” deyü Amr'dan da'vâ eylese mesmû'a olur mu? sualine Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi “*Olmaz*” şeklinde cevap vermiştir. Yani Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin bu fetvasına göre; Ölen bir adamın bilinen bir varisi olmadığından dolayı geride kalan malları devlet adına görevli olan bir kişi tarafından devlet hazinesi adına alınmış olsa ancak bir adamın gelip “*Ölen adam , annemin kuluydu , annem onu kendi mülkünde azad etmişti ,ve annem öldüğü için mirasdan birinci derece ben pay sahibiyim ve köle azad etmekten doğan yakınlık gereği ölen adamın varisi sayılıyorum*” diyerek iddia da bulunsa ve bu iddiasına delil getirip ispatlamış olsa ve ölen adamın tüm mallarını ele geçirmiş olsa ancak başka bir adam da çıkıp “*Ölen adam aslında benim azadlımdı ve bu azadlıktan dolayı ben onun*

¹⁶⁷ Mehmet İpşirli, “Hayri Efendi, Mustafa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 17, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 62-64.

varisiyim” diyerek ölen adamın yukarıda zikredilen durumdan dolayı hakkıyla malını alan adama dava açsa kabul edilmez.

Ayrıca yine bu bahiste “*Hind-i mu'taka fevt olup ancak kendüyi azad eden Zeyd'in oğulları Amr ve Bekir ve Bişr ve Halid'i tereke ettikte tereke-i Hind mezbûrlara seviyyen verilse sahîh olur mu?*” şeklinde yöneltilen bir başka suale ise Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi “*Olur*” cevabını vermiştir. Yani Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin bu fetvasına göre; azad edilmiş cariye olan bir kadın, kendisini azad eden sahibinin oğulları olan üç erkeği geride kalan mallarına tasarruf etmeleri için varis eylemiş olsa ve bu mallar her üçüne eşit olarak dağıtılmış olsa bu dinen geçerli ve doğru olmuş olur.

Bununla birlikte bu bahiste Ürgüplü Mustafa Hayri Efendiye yöneltilen “*Zeyd-i mu'tak fevt olup ancak hurre olan kızı Hind'i tereke ettikte Hind tereke-i Zeyd'i ihrâza kâdire olur mu? Bu sûrette Zeyd'i azâd eden Amr'ın kızı dahi Zeyd'e vârise olur mu?*” şeklindeki bir diğer suale ise Mustafa Hayri Efendi “*Olur ancak Zeyd'e vârise olmaz*” cevabını vermiştir.

Yani Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin bu fetvasına göre; azad edilmiş bir kul olan bir adam vefat etse ancak hür asıllı olan kızını geride kalan mallarına tasarruf eylemesi için varis olarak bırakmış olsa bu kızın bu malları elde etmeye hakkı olur. Ancak bu durumda vefat eden azadlı kulu azad eden sahibinin kızı, ölen bu kula varis olmuş olmaz.

Bu mesele kıyaslandığında gelen suallerin vefat eden kul, köle ve cariyelerin çocukları ile alakalı olduğu tespit edilmiştir. Ancak Ürgüplü Mustafa Hayri ve Çatalcalı Ali Efendi'ye gelen bu suallerin birbirinden ayrıldığı noktalar ise Mustafa Hayri Efendi'ye bu anlamda gelen suallerin ekserisi vefat eden kul, köle ve cariye çocuklarının yahut yakınlarının varis iddiasıyla tereke/miras paylaşımlarıyken, Çatalcalı Ali Efendi'ye bu minvâlde gelen sualler ölen kulun çocuklarının/yakınlarının hür ve azatlı olup olmayacağı ile alakalıdır.¹⁶⁸ Nitekim bu meselede Çatalcalı'nın verdiği fetvalarda hür kökenli kul, köle ve cariye yakının verâset hakkına dair bir bilgi bulunmazken Mustafa Hayri Efendi fetvalarında hür kökenli kul, köle ve cariye yakının verâseti meselesinde velâ hakkının ayrıntıları yer almaktadır.

¹⁶⁸ Bakınız: 761. Fetva.

5.6. Şeyhülislâm Kazım Efendi (20. Yüzyıl) ve Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. Yüzyıl) Kul, Köle ve Cariye Bahsinde Verdiği Fetvaların Mukâyesesi

20.yy. da İttihat Terakki tarafından kendi yanlısı gibi gösterilen ve bu manada şeyhülislam içerisnde kendisi hakkında en çok spekülasyon yapılan şeyhülislam, Musa Kazım Efendi'dir. Ancak hakkında yapılan bu spekülasyonlara rağmen fıkıh bilgisi ve İslam medeniyeti üzerinde engin bilgiye sahip olan bir şahsiyet olmasının yanısıra tasavvufa çok fazla değer veren şeyhülislamdır. Bu bahiste birçok alimin yanında bulunmuştur.¹⁶⁹

Zira bizim de kul, köle ve cariye bahsinde ele aldığımız fetvası onun bu durumuna da bir örnek teşkil etmektedir. Bu bahiste Kazım Efendi'ye "*Hind-i mu'taka fevt olup ancak li-evebeyn er karındaşının hür olan oğlu Zeyd'i tereke ettikte Zeyd tereke-i Hind'i ihrâza kâdir olur mu? Bu sûrette Hind'i azâd eden Zeynep ve Hind'in karındaşının hurre olan kızı dahi Hind'e vârise olurlar mı?*" şeklinde yöneltilen suale Kazım Efendi "*Olur ancak varise olmazlar*" cevabını vermiştir. Yani Kazım Efendi'nin fetvasına göre azad edilmiş cariye olan bir kadın vefat etse ancak ana baba bir erkek kardeşi (öz erkek kardeşi) nin hür kökenli olan oğlunu kendisinin geride kalan mallarına tasarruf etmekte yetkili bırakmış olsa, bu erkek kardeşinin oğlunun malları elde etmeye hakkı olur. Ancak bu durumda vefat eden cariyeyi azad eden kadın ve cariyenin kardeşinin kızı cariyeye varis olamazlar.

Şeyhülislam Kazım Efendi ve Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları mukayese edildiğinde birbirine paralellik arz eden bir soru olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte daha ziyâde Şeyhülislam Kazım Efendi'ye kul, köle ve cariye bahsinde gelen suallerin mevzuularının Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Şeyhülislam Mustafa Aşir'e gelen sualler ile benzeştiği görülmüştür.

Zira Kazım Efendi ve Mustafa Aşir Efendi'nin sualleri vefat eden kul, köle ve cariyelerin geride kalan evlatlarının /yakınlarının veraset durumlarıyla alakalıyken bu bağlamda Çatalcalıya gelen sualler vefat eden kul, köle ve cariyelerin geride bıraktıkları evlatlarının hür olup olmayacağı ile alakalıdır. Buradan yola çıkarak 20.yy.

¹⁶⁹ Ferhat Koca, "Mûsâ Kâzım Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, (Ankara, 2020), 221-222.

şeyhülislamına kul, köle ve cariye bahsinde gelen sualler ile 17.yy. şeyhülislamı Çatalcalı'ya gelen sualler arasında şu fark göze çarpmaktadır. 19.yy.da Osmanlı idaresinin aldığı kararla yasaklanan kölelik bir uygulama olarak etkilerini 20. Yüzyıl da göstermiştir. Nitekim 17.yy. da gelen sualler vefat eden kul, köle ve cariyelerin geride kalan ailesinin soyunun, hür yahut azadlı sayılıp sayılmayacağı ile ilgili iken kölelik uygulamasının yasaklanmasından sonra gelen suallerin kul, köle ve cariyelerin geride kalan ailelerinin veraset paylaşım hakları mevzularında birleştiği anlaşılmaktadır. Zira kölelik uygulamasının yasaklanmasından sonra gelen suallerin bunun dışındaki mevzulara temas etmiş olması, toplumsal hiyerarşide soy ve neseb üzerindeki problemlerinde azaldığını yahut ortadan kalktığını ortaya koymaktadır.¹⁷⁰

Nitekim kul, köle ve cariye bahsinde yukarıda yer vermiş olduğumuz şeyhülislam mukayeseleri ve Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Âlî'sinde farklı bölümlerle çalışmamız boyunca izahını aktardığımız bahisleri birlikte ele alındığı takdirde kul, köle ve cariyelerin hem örfî hukukta ki hakları hem de şer'i hukuktaki haklarının gasbına müsaade edilmediği, bu manada kul, köle ve cariyelerin maruz kaldıkları çeşitli durumlarda haklarını savunmada kendilerine bir ferdî hürriyet ve bu haklarını icra etmekte de bir yetkinlik verildiği anlaşılmaktadır. Zira şeyhülislam fetvalarının vazifesi adeta bir ilmihâl mahiyetinde sual eden şahıslara şer'i ve örfî hukuk ile ferdî meselelerin açıklığa kavuşturulmasıdır.

Bu suretle incelediğimiz Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında çıkardığımız tasniften elde ettiğimiz genel malumatlar aşağıda bir tablo halinde okuyucuya aktarılmıştır.

Tablo 5.1: Fetâvâ-yı Âlî'de Bulunan Konuların Tasnifine Ait Soru Sayılarını ve Alt Başlıklarını Gösterir.

Kaynak: Fatih 2388 Numaralı Fetâvâ-yı Âli Nüshası

BAHİSİN ADI	BAHİSTEKİ SUAL SAYISI	BAHİSTEKİ ALT BAŞLIK SAYISI
Kul, Köle ve Cariyelerin Azadı	47	13

¹⁷⁰ Bakınız; Tablo 3.1.

Kul, Köle ve Cariyelerin Evlendirilmesi	7	5
Kul, Köle ve Cariyelerin Satışı-Ticareti	7	2
Kul, Köle ve Cariyelerle Evlilik Dışı İlişkide Bulunma	21	19
Kul, Köle ve Cariyelerin Hizmet Süreleri ve Sınırları	10	9

Yukarıdaki tabloda görülüyor ki tarafımızca çözümlenip tasnifi yapılan soru sayısı 93 olmakla birlikte bu tasnifte en çok suale sahip olan bahis kul,köle ve cariye azadı bahsidir. Yine yüksek bir soru sayısı ile bu bahsi takip eden bir diğer bahsin ise kul, köle ve cariyelerle evlilik dışı ilişkide bulunma olduğunu görmekteyiz.

Bununla birlikte kul, köle ve cariyelerle evlilik dışı ilişkide bulunma bahsi 19 alt başlığı içermekte olduğundan en tafsilatlı aktarılan bahistir.

Bu haliyle Çatalcalı Ali Efendi fetvası diğer 17.yy. fetva kitaplarına kıyasla bu konuda en kapsamlı bilgi veren kitap olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Çatalcalı'nın bu konuyu her bir cephesiyle aydınlatmış olması resmen bu mevzuda bir ilmihal oluşturacak kadar külliyata sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bir toplumun hiyerarşik düzenini ortaya çıkarmaya yönelik birçok farklı unsur ve yöntem vardır. Osmanlı toplumu açısından bunlardan başlıcaları idari düzenlemeler, fermanlar, beratlar, iktisadi kayıtlar, terekeler ve şer'i kayıtlardan veriler ortaya çıkarmak ve incelemektir. Bu çalışmaya konu olan kul, köle ve cariyeye bahsinde bilhassa cariyelerin tereke kayıtları üzerinden de bu düzeni görmek mümkündür. Ancak bu kayıtların sınırlı olması çalışmanın örneklerini kısıtlamıştır. Bu sebeple bu kavramların Osmanlı toplum hiyerarşisindeki yerini şer'i kayıtlar üzerinden yani fetvalar üzerinden açıklamak gerekir.

17.yy. idâri ve siyâsî durumunun bir getirisi olarak Osmanlı toplum nüfusunda çeşitlilikler ve toplum hiyerarşisinde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bilhassa esir ticâretinde gözlemlenen bu değişimler, toplum içerisinde esir alım-satımının kurumsallaşmasına yol açmıştır. Bu sebeple esirci loncaları, esirhane eminliği, esirciler şeyhi, ehl-i hibre, dellal ve esirciler kethüdası gibi kavramlar kul, köle ve cariyeye kavramlarıyla birlikte çeşitlenmiştir. Toplumda ortaya çıkan bu çeşitlilik ve değişiklik birçok seyyahın da dikkatini çekmiş olup eserlerinde İstanbul'un birçok noktasında bulunan esir hanlarından bahsetmişlerdir. Ayrıca seyyahların dikkatini çeken bir diğer unsur da kul, köle ve cariyelerin ırk ve milliyetleridir. Genel olarak 17.yy. Osmanlı toplum nüfusunda Slav kökenli beyazların, Gürcülerin, Abazaların, Çerkeslerin, Afro-zencilerin kul, köle ve cariyeye olarak satıldığını zikretmişlerdir. Ayrıca çeşitli seyyahların dikkatini çeken bu kurumsallaşma beraberinde kul, köle ve cariyeye edinmede, sahiplere ve kölelere düşen hakları yahut da bu hakların istismarı durumunda uygulanacak bir prosedürü yani kurallar çerçevesini getirmiştir. Bu kuralları şer'i hukuk çerçevesinde tafsilatlı olarak fıkıh kitaplarında bulmak mümkündür Nitekim bu kitaplardan Kitabu'l-İtk ve Kitabu'l-Abk bölümlerinde bu hususlara dair örnekler mevcuttur.

Bu çalışmada ele alınan Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının 17.yy. Osmanlı toplum hiyerarşisinde kul, köle ve cariyeler hakkında oldukça fazla sayıda malumat sunduğu görülmektedir. Özellikle bu sınıfa dahil edilen kişilerin toplumsal yaşantıda varlığını sürdürmesi açısından detaylı bilgiler içermekte ve yaşanan vakalara yön vermektedir. Irkları ve yaşlarına ait bilgilerin yanı sıra ne gibi işlerde çalıştırıldıkları başta olmak üzere kul, köle ve cariyelerle yapılan evlilikler de onların toplum içerisindeki yaygın

kabul gören statülerini ortaya koymuştur. Öyle ki bu kimselerden geriye kalan malların paylaşımını içeren vesikalara ve çeşitli objelere binâen kendileri adına yapılan imâretler ve mezar taşları da bu evliliklerden bahisle birçok beldede zuhur etmiştir. Aslında bu evliliklerin temelinde bu gibi kimselerin sıradan kimselerden alınıp-satılma yoluyla hanelere girmedikleri anlaşılmıştır. Öyle ki adeta bir tedarik zincirini anımsatacak hâlde oluşturulan esir hanları belde içerisine giren kul, köle ve cariyeleri idare etmekle yükümlü olmuşlar, içlerinden hizmete layık olanları özenle seçip pazarlar içerisinde satışı sunmuşlardır. Bir de esir hanları yahut esir pazarları vasıtasıyla elde edilen kimselerle kurulan evlilik dışı ilişkiler her ne kadar tartışmalara sebep olsa da bu aslında efendi-köle kavramlarının iyi anlaşılmasıyla bir realite olarak çalışmamız içerisinde çözümlenmiştir. Zira efendi-köle hiyerarşisinin sunduğu haklar içerisinde kul, köle ve cariyeler aslında mal hükmündedir. Bu sebeple köle statüsündeki kimselerin şahsî iradesiyle evlendiği vakalara az rastlanılmıştır. Nitekim Çatalcalı Ali Efendi'nin de bu bahiste temas ettiği alt başlıklarda ya sahibi tarafından başka bir kul ile evlendirilen bir cariye vakası üzerinden suallere denk gelinmiştir ya da sahibiyile evlendirilen bir cariye vakası üzerinden suallere denk gelinmiştir. Bununla birlikte köle statüsündeki kimselerin hukuki hakları bahsinde en çok bilgi azatlık ile alakalı gelen suallerden elde edilmiştir. Zira Çatalcalı Ali Efendi de bu bahsi, birçok alt başlık ile fikhın tüm kaideleriyle açıklamış ve örneklendirmiştir. Buradan hareketle bir kul, köle ve cariyenin hizmet şartı ve süresi kendisine bir bedel olarak kendisinin azatlığıyla ilişkilendirildiği gözlenmiştir. Aslında bu uygulama şeklinin de bu kesimin toplum içerisinde asayiş bozmamasını sağlamaya yönelik olduğu da anlaşılmıştır.

Yaptığımız bu çalışmada yer alan her bir başlığın Çatalcalı Ali Efendi tarafından şer'i hukukun sınırlarıyla her bir cephesiyle aydınlatılmış olduğu görülmüştür. Zira Çatalcalı Ali Efendi'nin döneminde kul-kölelik ve cariye meselesi bir durumdan ziyâde tüm kural ve kaideleriyle bir sistem haline gelip çeşitli Osmanlı başkentlerinde yayılmıştır. 17.yy. ile adeta bir uygulama haline gelen bu sistemin bir parçası olan cariyeler hakkında gelen sual ve fetvalarla birlikte kul, köle ve cariyelerin toplum içerisindeki statüleri Osmanlı entelektüel-dinî tarihi açısından önemli olduğu kadar Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı için de oldukça önemli kanıtlar olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim Çatalcalının bu meselelerde derin bir ilmihal oluşturacak kadar külliyata sahip olduğunu verdiği kısa ve net cevaplarla ortaya koymasına bizlere de

onun bu konudaki derinliğini ortaya koymaya akademinin dikkatine sunmamıza olanak tanımıştır. Öyle ki yaptığımız incelemelerde Çatalcalı Ali Efendi'nin verdiği fetvalarda delil ve nakil olarak bir kaynağı zikretmemesinin aksine kendisinden sonra gelen şeyhülislam ve müsevvidler tarafından fetvalarına en muteber fetvalar olarak nispet edilmesi de fetvalarının hukukî ve şer'î olarak diğer fıkıh kitapları aracılığıyla tasdiklendiğinin ve kendisine duyulan itimadın bir göstergesidir. Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi'nin muteber sayılmasında sadece kendisinin sahip olduğu bu ilmi derinlik değil, verdiği fetvalarla toplumdaki problemlere cevap vermesidir. Bu manada Çatalcalı Ali Efendi'nin verdiği her bir fetva içtimâî olarak bir soruna cevap teşkil etmektedir. Nitekim yukarıda zikredildiği gibi 17.yüzyılda gelişen ve yerleşen kul, köle ve cariye uygulaması çeşitli sosyal yaşam sorunlarını da beraberinde getirmişti. Reaya içerisine yerleşen efendi –kul-köle-cariye kavramları birer statü olarak her birine farklı haklar sunmakla birlikte reayaya yeni bir nizam getirmekteydi. Tam da burada Çatalcalı Ali Efendi fetvaları ışığında yaptığımız azadlık, evlilik, satış-ticaret, evlilik dışı ilişki ve hizmet süreleri başlıklı tasnifler 17.yy. Osmanlı toplumunda içtimâî ve iktisâdî sahada gelişen statülerini ve bilhassa bu statünün toplum içerisindeki kabulünü ve hiyerarşide yarattığı problemlerini de ortaya çıkarmıştır. Zira elde edilen malumatlar herhangi bir tarafın safında olmadan halkın fikri bölünmesine sebep olacak menfi görüşler ve yorumlar ilave etmeden aktarılmıştır. Nitekim bu tez çalışması toplumsal hiyerarşide cariyeler üzerine yeni bir literatürün oluşmasını sağlamaktadır.

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvası genel anlamda incelendiğinde, içtimai anlamda miras taksimi, (kitâbü'l-kısmet (1. Ana konu) kitabü'l- vesâyâ (52. Ana konu) tezevvüc ve talak (kitab'ün-nikah (6. Ana konu) kitabü't talâk (8. Ana konu) kısas/diyet (kitâbü'l-cinâyât (50. Ana konu) kitâbü'l-diyât (51. Ana konu) gibi daha birçok aydınlatıcı mevzuya sahip olmakla birlikte bugünün şer'î hukuk araştırmacılarının zihinlerinde mutlaka yer edinmesi gereken bir fıkıh kitabıdır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. “Ebussuûd Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akkaya, Mustafa. “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”. C. 14, S. 25 (2011): 204-217.
- Akköy, Yıldız. “17. ve 18. Yüzyıllar Arası Osmanlı Devleti’nde Kadın ve Aile”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2021.
- Aktan, Hamza. “İstîlâd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001. C. 23, 361-362.
- Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 9, nos. 1-2 (2004).
- Apaydın, H. Yunus. “Hacir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 513-517.
- “İzin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, 510-512.
- Arhill, Thomas Allom (1804-1872) İmzalı Gravür / 19.Yüzyıl
<https://www.arhill.com.tr/urun/4456562/thomas-allom-1804-1872-imzali-gravur-19-yuzyil-the-slave-merchant-constant#> [19.05.2024].
- Atar, Fahrettin. “Tedbir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- “Mükâtebe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, 530-532, 2020.
- Ateş, Mustafa. “Hanefî Mezhebinde Nikâh-ı Tenezzühî ve Osmanlı Uygulaması”. Kocatepe İslami İlimler Dergisi 4, no. 2 (2021): 298-311.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Borç”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992. C.6, S. 285-291.
- “Cuâle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Bağatur, Sibel. “Osmanlı’da Kölelik”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Baloğlu, Adnan Bülent. “Mesâil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004. 264-265.

Baş, Yaşar. “İstanbul Esir Hanı”. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi “Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Sempozyumu” Bildiriler IV, 53-65. Konya: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 409, 2012.

Başar, Serhat. *Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamı*. İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2017.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları. Yayın No: 139. İstanbul: Seçil Ofset, 2015.

Bayarslan, Hüseyin. “Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri”. *Ulakbilge* 5/10 (2017):439-452.

Bitmezat, Azınlık aile ve zenci halayık. Photo Harentz Damascus (Şam) Haliyle <https://www.bitmezat.com/urun/3913636/azinlik-aile-ve-zenci-halayik-photo-harentz-damascus-sam-haliyle-osmanli-do> [19.05.2024].

Bostan, İdris. “Alanya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989. 339-341.

BOA. HAT.0684

BOA.A.} M.018.051.01

BOA.A.} MKT. DV.0169.044.01

BOA.A.} MKT.UM.054.040.01 ;0526.041.01.01.

BOA.A.} MKT.NZD.0384.020.01.01

BOA.A.} MKT.DV.0165.08.01; 0169.044.01; 0165.08.02;

BOA.BEO.095.07065.02; 03565.267343.02/03; 004348.326049.02

BOA.C.BLD.036.01778.001; 036.01778.001/02.

Buhârî, “Cum`a”, no. 11; “İstikrâz”, no. 20; “İtk”, nos. 17, 19; “Vesâyâ”, no. 9; “Nikâh”, nos. 81, 90; “Ahkâm”, no. 1; Müslim, “İmâre”, no. 20.

-----, İtk: 4, Sünen-i Tirmizî, 1: Ahkâm Bölümleri.

Bülbül, Ahmet Hamdi. “Arkadius Sütunu.” *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2020/05/05/koruma-kurullarinin-kurtaramadigi-arkadius-sutunu> [19.05.2024].

Ceylan, Metin. “Er-Rikku Fi’l-İslam Tercümesi Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”. *Hikmet Yurdu, Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6, No. 12 (Temmuz – Aralık 2013): 433-496.

-----, “İslam Hukukunda Kaçan Köle (Abik)”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, Sayı 7 (Haziran 2014): 56-73.

Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâvâ-i Âlî Efendi*. Düzenleyen: Klavuz Eser. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.

Çelik, Hüseyin. “Kur’an-ı Kerim’de Cariyelerle Evlilik Meselesi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2011).

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’an-ı Kerim Tefsiri . <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/> [04.04.2024].

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sarhoşluk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 36, 141-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

Duman, M. Zeki. “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, Yıl: 2011/1, 1-54.

Engin, Nihat. “Köle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. 246-248.

Fayda, Mustafa. “Bilâl-i Habeşî.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 152-153.

Hacak, Hasan. “Mîslî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020. C.30, S. 187-188.

Hatalmış, Ali. “Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)”. Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

İbn İshak, “Sîre”, s. 246; Vakidi, “Meğâzî”, II, 707; İbn Sa’d, “et-Tabakât”, VIII, 95-96; İbn Abdilber, “el-İstiâb”.

İnalçık, Halil. Devlet-i’Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klâsik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim. 66. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İpşirli, Mehmet. “Âşir Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991. 8.

----- . “Bab Mahkemesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 362.

----- . “Çatalcalı Ali Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C: 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 234-235.

----- . “Hayri Efendi, Mustafa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, 62-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Belge no. 12-12.

İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Belge no. 12-13; 12-14; 12-16; 12-18; 12-25; 12-26; 12-27; 12-28; 12-31; 12-33; 967-1; 974-2; 2390-4; 2392-5.

İstanbul Kadı Sicilleri. 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 272 Numaralı Sicil (1171-1172/1758). Proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

Kahraman, Seyit Ali ve Ahmet Nezir Galatekin, haz. İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislam). İstanbul: İşaret Yayınları.

Kallek, Cengiz. “Fetâvâ-yı Ali Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12, 438. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Karadüz, Ednan. “Anlam ve Kavram İlişkisi”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, no. 1 (2004): 51-57.

Karataş, Ali İhsan. “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”. *İstem* 5, no. 9 (2007): 135-162.

Kavuncu, Mualla. “Osmanlılarda Aile ve Kadın”. *Dini Araştırmalar* 2, no. 4 (Mayıs-Ağustos 1999): 143.

- Koca, Ferhat. “Mûsâ Kâzım Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 31, Ankara, 2020. 221-222.
- Kurtoğlu, Yasemin. “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir”. *Yasal Bilimler Hukuk Dergisi* 20, no. 2 (2021): 241–276.
- Kuru, Fatma. “İslâm-Osmanlı Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2022. İstanbul.
- Laqueur, Hans Peter. *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Müslim, İtk,3.
- Nalçacı, Nida Nebahat. “Osmanlı İstanbul’unda Köleler”. *Büyük İstanbul Tarihi: Toplumsal Katmanlar*, 86-90. 2023.
- , “Osmanlı İstanbul’unda Köleler.” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015. <https://istanbultarihi.ist/106-osmanli-istanbulunda-koleler> [19.05.2024].
- Özay, Hilal. *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*. İstanbul: İksad Publishing House, 2019. S.23.
- Özcan, Abdülkadir. “Gulâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, 184. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Tahsin. “Ömer Hulûsi Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, 71. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Parlatır, İsmail. “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”. *Belleten*, 47, no. 187 (1983): 805.
- Pars Mezat, Osmanlı Dönemi Kitreden Mamul Oryantalist Tıp Oyuncak Figür. <https://www.parsmezat.com/muzayede/21092/sayan-i-dikkat> [20.05.2024].
- Sak, İzzet. “Şer’îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992.
- Salt Araştırma, Arkadyus hamamlarına ait kemer kalıntısı fotoğrafı, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/87150> [19.05.2024].

- Sağlam İnce, Rûveyda. "Kur'an'da Kölelik Konusu". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Sancak Müzayede. Gravür, Lot:195. Anonim, 'Cariye'. <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331936/anonim-cariye-matbu-baski-42x31-cm> [20.05.2024].
- Şener, Abdülkadir. "Âbik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, 306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şoenü, Mehmet Fetgeri. *Osmanlı Sosyal Yaşamında Çerkes Kadınları*. İstanbul: Zarafet Matbaası, 1914.
- Tablo Shop. Cariye Tablosu. Model 35. <https://www.tabloshop.com/cariye-tablo.html> [20.05.2024].
- Tanerî, Aydın. "Çaşnigîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993. s. 232.
- Taşbaş, Erdal. "Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları". *Akademik İncelemeler Dergisi* 13, no. 2 (2018): 119-157.
- Tekin, Feridun. "Hz. Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler". Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Türcan, Talip. *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara, Türkiye: Grafiker Yayınları, 2012.
- Uluskan, Murat. "Osmanlı Devleti'nde Köle ve Cariye Sahibi Gayrimüslimlerden Alınan Vergi: Resm-i Üsârâ." *Aşk ile Çalışan Yorulmaz, Ali Akıldız Armağanı-II*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, 2011, s. 135.
- Yaşa, Fırat. "Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları." *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, 2017, 209-226.
- Yücelt, Nazım. "İstanbul'da Esir Pazarı". 1 Temmuz 1953. Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: İstanbul Genel Dokümanları, İstanbul Kalkınma Ajansı.
- Yücetürk, Seher. "17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Câriyeler." *Turkish Studies- History* 15, no. 2 (2020): 775-790.

https://core.ac.uk/display/38318727?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1 [02.05.2024].

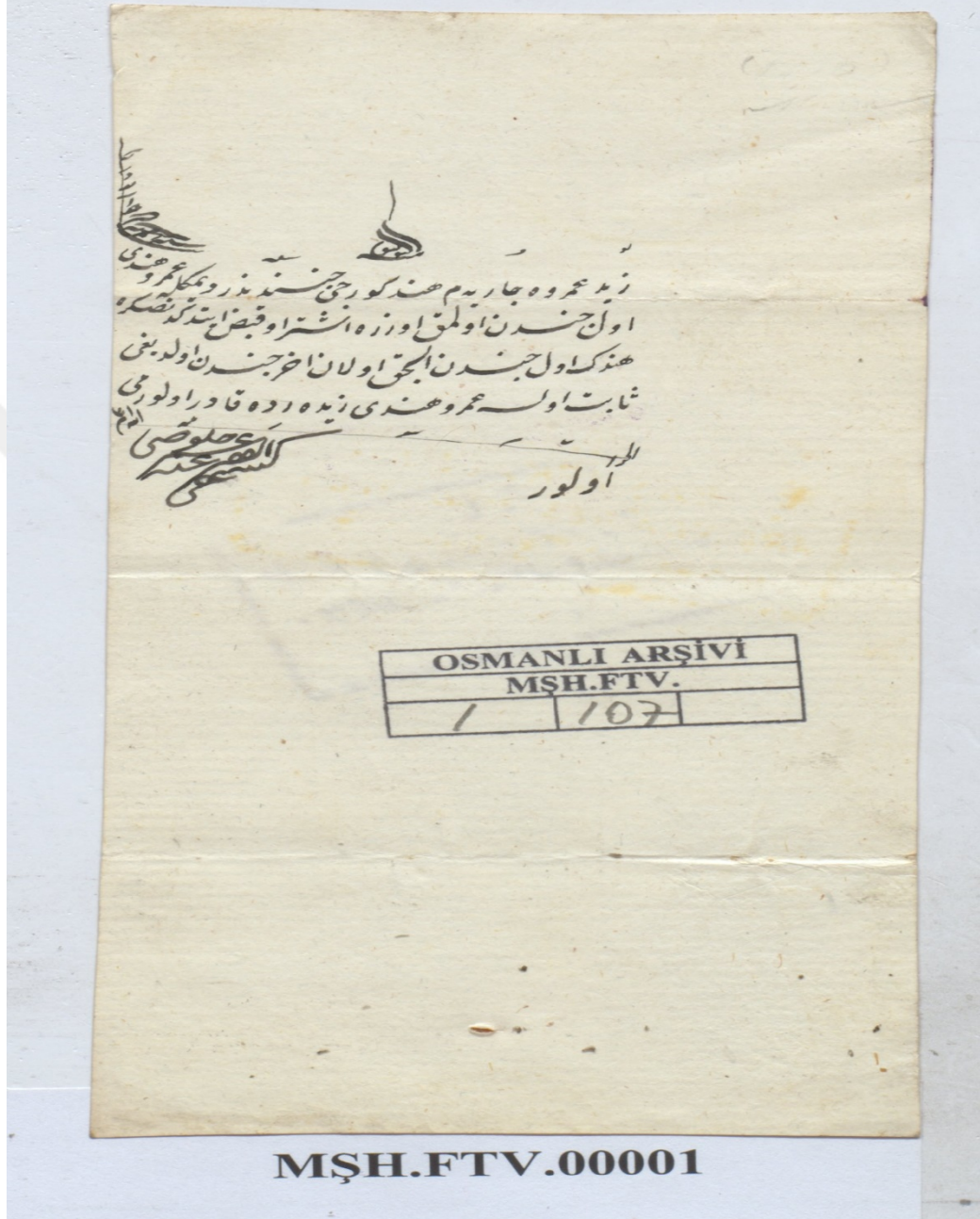
<https://www.gusips.net/analysis/mkl/7834-osmanli-sosyal-yasaminda-cerkes-kadinlari.html> [02.05.2024].

<http://islamilmileri.com/Ktphn/Kitablar/10/002/Turkce/FihristC.htm> [11.03.2024].

<http://lugatim.com/s/EHLİHİBRE> [03.04.2024].

Ek 4. Şeyhülislam Hulusi Efendi'nin Cariye Bahsinde Verdiği Bir Fetvası

Ek 5. Gulam Edhem'in Sahibinin Ölümünden Sonra Pazarlarda Zorla Satışa Çıkarıldığından Şikâyet Ettiği Arzuhali

بادشاه روی زمین

خان کبک انبیر اصفهان
اموری اصفهان
تاریخ ۱۰۰۰

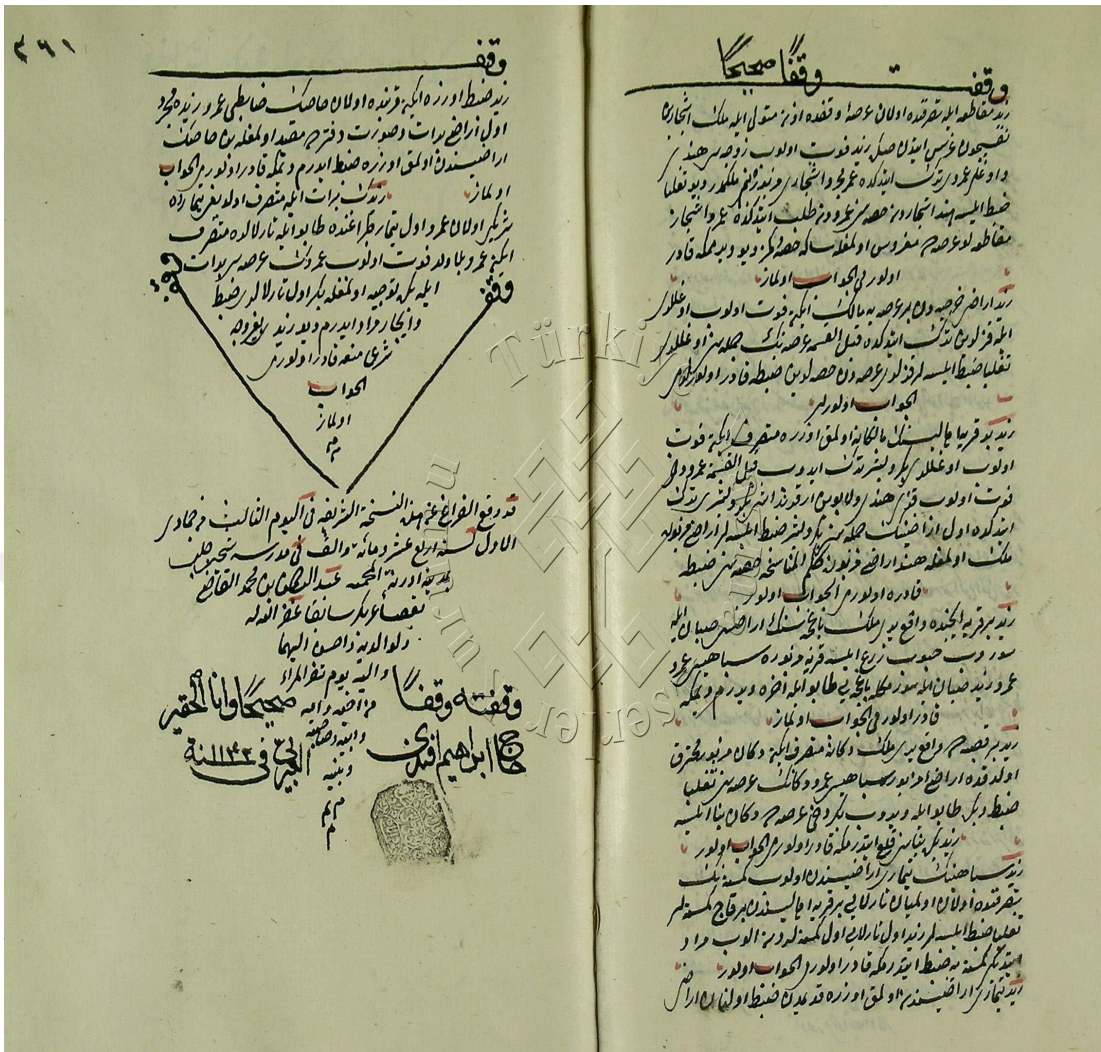
هوتمانه و شای حضرت
نوکتو کاستو عظمتو قدرتو مهابتو
دولت لانه رهبره و نظره ایوب سر بر خطه جهاندار باریک داغ وایه مقرون ایبه امین عوینجام قولدریک سایه خادیه منبری مریم
ایم خلوصی باشانک غلامانین ادوب بوننه اقدیم متوفای مشار ایملک دانه شیخ اولون صغیر و کبیر باجمه قولدریک بیصندیک
سایه شاهانیم اراد معلومانه زری بیمرور و بیصندیک اوله متوفای مشار ایملک دانه شیخ قائم لری بایع اراده سنیه بارشاهان
متعلق بیوروشیک و چری سگ سده نورو اکلار بولونجه بودغه مشار ایملک خدی قولدریک بی دانه سنیه بیض کتیه قولدریک ایرون
نفاثیه بناذ قولدریک بازارد قالدیریل اولدوقده و بو خطه رحمت نفقت معلولان زری هر دو بر ایکنج اولدوخ معلوم نوع اوله آشتای
مبارکدست زده بایه اشاده خسروان زری بیوروشیک مراج علی شاهان زری موجود که بیعت ایسه اکنکه نظر و حال بر معلوم و هر دو رضای اوردن شاهان زری
بیوروشیک اولدوقده و هر دو رضای اوردن شاهان زری موجود که بیعت ایسه اکنکه نظر و حال بر معلوم و هر دو رضای اوردن شاهان زری
ایه خلاصه و بر عهده ایکنج خطه اراده سنیه خطه برهانداریدری کز اوار بیوروی دو قولدریک جودا جودا و ایا بیوروشیک
بایع و هر حال امر و زمانه و لطفه امان نوکتو کاستو عظمتو قدرتو مهابتو بادشاه روی زمین بیعت بیعت افرین ککر
سختیچ اولدوقده و هر دو رضای اوردن شاهان زری موجود که بیعت ایسه اکنکه نظر و حال بر معلوم و هر دو رضای اوردن شاهان زری
شخص ایبه اراده رضاه همه نعلایق جهنجه و زده نفسی نه امینج عیله ادریک سگ سگ اولدوقده و هر دو رضای اوردن شاهان زری
دوی باغ اولدوقده نظر بیوروشیک اولدوقده و هر دو رضای اوردن شاهان زری موجود که بیعت ایسه اکنکه نظر و حال بر معلوم و هر دو رضای اوردن شاهان زری
ارده سنیه نکرده بیجه اراده ایکنج خطه افرین ککر

HAT 684/33246-A

HAT. 0684

Ek 8.Fetâvâ-yı Ali Nüshasında Kitabu'l-Abk Bahsinin Başlangıç Sayfası.

مستطابك اجر مشتمل على ما عدا سن زبده ويركده زيد راض ادعيا بوجب مقصود
المفظة فادور اولور في الجواب اولماز زيد عود وملكك تحت التزائم
اولان ميري مقاطعه في كذون سو قدر راجحه به علا كستر الك التزائم ال اولان
صك بدل التزائم اول المقاطعه في بالكذ زيد ضبط استدل مقصود
الكن بدل التزائم اول المقاطعه في كذون سو قدر راجحه به علا كستر الك التزائم ال اولان
زيد راض وحبس ابوب بدل التزائم سو قدر راجحه به علا كستر الك التزائم ال اولان
اذار ابودون زيد في مقاطعه فاعلمه سر تا منه تغلبا سو قدر راجحه
السم زيد مبلغ فر بنور عود و التزائم فادور اولور في الجواب
اولور **كتاب السطر** زيدك دوه سر غائب اولك قون
صك عود اول دوه في صحاده بولك قدي ر و ايجونه اخذ واستهاد
ابوب بعده دوه عودك نقد و تقصير نسر ضايع اولم عود
ضمانه لازم اولور في الجواب اولماز زيدك ايلي دوه سر غائب
اولك قدي صك عود اول دوه لرا اخذ ابوب بعده زيد دوه لرا
طلب ابودك عود و بن اخذ ايجله باكه سو قدر راجحه به علا كستر الك التزائم ال اولان
زيد عود اول كذا راجحه ويرد دوه لرا في التزائم زيد مبلغ فر بنور عود
استر واده فادور اولور في الجواب اولور **كتاب الايق**
زيدك عبد ابي عود و اخذ و باره بكر و ايجونه اخذ واستهاد ابوب
مفظ اوزره ايكه بقدر و تقصير نسر عود ايق ايليه بكر ضمانه لازم
اولور في الجواب اولماز زيدك عبد ابي عود و اخذ و باره بكر و ايجونه
اوايق اولان بكر و ايجونه اخذ ابوب حفظ اوزره ايكه بقدر و تقصير نسر
عود ايق ايليه بكر ضمانه لازم اولور في الجواب اولماز
زيدك عبد ابي عود و اخذ و باره بكر و ايق اولان بكر اخذ ابوب
استخدام اوزره ايكه بكر يدشنه ايق ايجوب ايليه بكر ضمانه لازم
اولور في الجواب اولماز زيدك عبد ابي عود و اخذ و باره بكر و ايجونه
اوايق اولان بكر اخذ ابودك صك زيد بعد الاثبات و اختلف و اختلف
بكر صلي و يرون عود و ايق استدل بكر تسليم فكله ايكه ويرميوب
تغلبا البقود قدي صك عود بكر يدشنه ايق ايليه بكر ضمانه
لازم اولور في الجواب اولور زيدك ابي عود و اخذ و باره بكر
بكر اخذ ابوب بعده حاكم اوز نسر عود و برهت كذا طعامه متفق

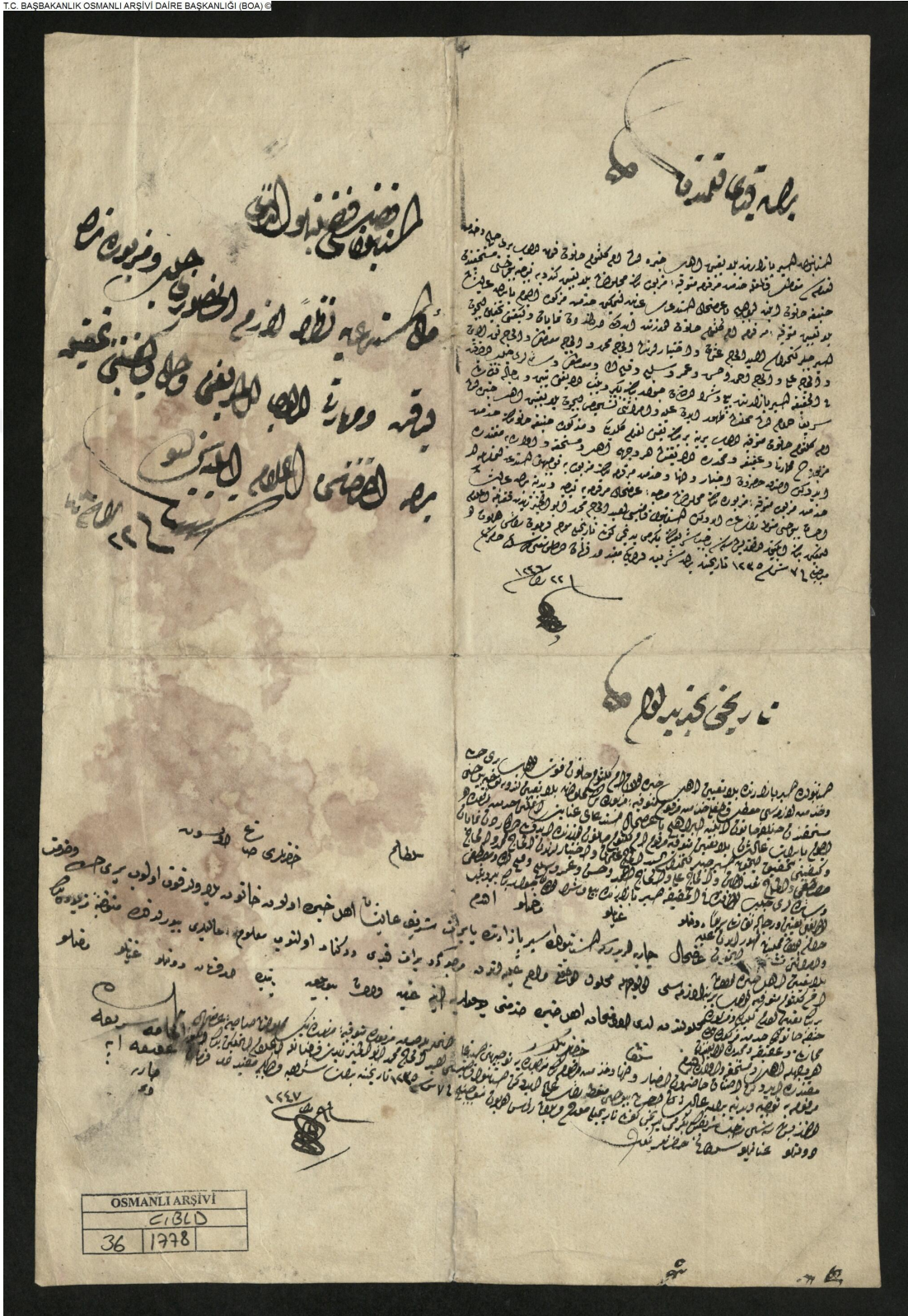

صغیرک مالندہ المدین صغیر ذوت اولہ ہند نفقہ مستدانہ بی صغیرک مالندہ
 المفعہ قادر اولورنی اجواب اولور **زید** تجر و توبہ سندن اولان قنداش
 او غلج و ایلم قنداش اولور غلج و ایلم قنداشی ہند صغیرک اجوبہ و صیلا
 بیلر نلہ اولان مالندہ حکم قدر موقوف کونہ شد قدر نفقہ و مستدانہ
 اونیہ اولوب صغیرک بر بدت مستدانہ اتفاق ایند کدہ صغیرک نفقہ
 مستدانہ بی المدین رند بعدہ صغیر ذوت اولوب صغیرک مالندہ
 و اولور قضی ایلم کونر بیک قدرہ ہند نفقہ مستدانہ بی صغیرک
 رتکدہ قیام قضی ایلم دارندہ المفعہ قادر اولور لور اجواب
 اولور **ہند** صغیرک انا سر زینب زیدہ ایدر کئی قوت اولور
 بابا سر زیدہ ایدر کئی اولوب ہندک شواندہ اصل کمنہ سر اد کیم
 رجالمہ الحق لای بدین غلج و موجود اولوب ایلم اولمطلہ عالم
 ہند کدہ و وجود **زید** اور زینب ہند اجوبہ کونہ قدر موقوف
 شد قدر ایلم نفقہ ہند مستدانہ بی اونیہ ویدوب موقوف مستدانہ
 ایلم بدت ہند اتفاق ایند کدہ صغیرک زید کاسہ عمر و نفقہ
 مستدانہ بی زید و المفعہ قادر اولورنی اجواب اولور **کتاب**

العاقبہ **زید** قوی عمر و اجوبہ اولور زید عمر و اولور
 اجواب اولور **زید** جاریہ سر ہند اجوبہ قنداش ہند
 ازا اولورنی اجواب اولور **زید** قوی عمر و برایش احمد کدہ
 ادغولی شویہ اسلہ بولیدہ و بیکلہ عمر و ازا اولورنی اجواب
 اولور **زید** جاریہ سر ہند اجوبہ ہند قزم کبیر رویدوب
 لکن عتیق نیت ایلماسہ ہند ازا اولورنی اجواب اولور
زید جاریہ سر ہند اجوبہ قزم کبیر رویدوب لکن عتیق نیت ایلماسہ
 مراد ایلم ہند بولیدہ و بیکلہ ہندک وظنی رندہ جرم اولور
 اجواب اولور **زید** جاریہ سر ہند اجوبہ ہند قزم کبیر رویدوب لکن
 عتیق نیت ایلماسہ بولیدہ و بیکلہ ہند ازا اولورنی اجواب اولور
زید جاریہ سر ہند اجوبہ ہند قزم کبیر رویدوب لکن عتیق نیت ایلماسہ
 ہندک نفقہ ازا اولورنی اجواب ہند ازا اولورنی
 اجواب اولور **زید** جاریہ سر زینب اجوبہ ہند قزم کبیر رویدوب
 کدہ ہند مقدم ارادہ کدہ صغیر ہند زینب بیغہ قادر اولورنی اجواب

Ek 13. İstanbul Esir Pazarına Ehl-i Hibre Olarak Atanması İçin Cariye Rafia'nın Yazdığı Arzuhali Üzerine Hatt-ı Hümayûn.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ	
E13L10	
36	1778

C.BLD.00036.01778.001

Ek 14. İstanbul Esir Pazarında Ehl-i Hibre Olarak Vazife Yapan Hanife Hatunun Vefatıyla Yerine Bir Başkasının Atanması İçin İstanbul Mahkemesine Gönderilen Tezkere.

C.BLD.00036.01778.001

ÖZGEÇMİŞ

Merve BAYBARA

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2024, İstanbul.

Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, 2014, Isparta.

İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih (devam ediyor).

Sertifika: Mardin Artuklu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Pedagojik Formasyon Eğitimi, 2014, Mardin.